

T.C.

**NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI**

EHL-İ SÜNNET KELAMINDA İRADE-KADER İLİŞKİSİ

BÜŞRA ATLIOĞLU

YÜKSEKLİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi MEHMET EMİN GÜNEL

KONYA- 2018

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Büşra ATLIOĞLU		
	Numarası	158106071006		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Kelam		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Ehl-i Sünnet Kelamında İrade-Kader İlişkisi			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası
Büşra ATLIOĞLU

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Büşra ATLIOĞLU
	Numarası	158106071006
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Kelam
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Dr.Öğr.Üyesi M.Emin Günel
	Tezin Adı	Ehl-i Sünnet Kelamında İrade-Kader İlişkisi

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan Ehl-i Sünnet Kelamında İrade-Kader İlişkisi başlıklı bu çalışma 24/09/2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Dr. Öğr. Üyesi	M. Emin GÜNEL	
2	Prof. Dr.	Süleyman TOPRAK	
3	Prof. Dr.	Hüseyin AYDIN	

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Büşra ATLIOĞLU		
	Numarası	158106071006		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Kelam		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Dr.Öğr.Üyesi M. Emin Günel		
Tezin Adı	Ehl-i Sünnet Kelamında İrade-Kader İlişkisi			

Müslümanlar, İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren itikadî konularda pek çok sorunlarla karşılaşmış ve bu sorunlara çözüm arayışında fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Kader ve iradenin ne olduğu, Allah'ın ezelden her şeyi takdir edip etmediği, insanın fiillerinin kim tarafından yaratıldığı ve fiillerin asıl failinin Allah mı yoksa insan mı olduğu, insanda hakiki manada iradenin var olup olmadığı gibi konular kader-irade konusu içerisinde tartışılmıştır.

Çalışmamız Ehl-i sünnet kelamındaki irade-kader ilişkisi üzerinedir.(Eş'âri, Mâtürîdî)

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında kader, irade ve bu kavramlarla bağlantılı olan kelimelerin açıklaması yapılmıştır. Birinci bölümde, Eş'âri ve Mâtürîdî'nin kader ve iradeye dair görüşleri değerlendirilmiştir. Son bölümde ise kader meselesi içerisinde yer alan bazı önemli konular (hidayet, dalalet, rızık, ecel...) incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kader, İrade, İnsan fiilleri, Kudret, Kesb, Eş'âri, Mâtürîdî

KONYA

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Büşra ATLIOĞLU		
	Student Number	158106071006		
	Department	Temel İslam Bilimleri/Kelam		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Dr.Öğr.Üyesi M. Emin Günel		
Title of the Thesis/Dissertation	Relationship Will-Fate in Ehl-i Sunnah of Kalam			

Since the early times of Islam, Muslims have encountered with a myriad of problems on religious matters and different ideas emerged in the search of solutions to these problems. Issues about what fate and will actually is, whether Allah eternally ordins eveything, who has create human practices, whether the chief offender is Allah or human and whether human is equipped with might and will have been the discussed in the subject about fate and will.

This study predicated on relationship will and fate in Ehl-i sunnah of Kalam (Ashari, Maturidi)

The study is made up of two parts. In the introduction, information about what fate and will and words associated with these concepts. In one part of study, Ashari and Maturidi's thought on fate and will have been studied. In second part, it has been studied some important issues (guidance and heresy, livelihood, death...) in matter of fate.

Key Words: Fate, Will, Human practices, Power, Acquisition, Ashari, Maturidi

ÖNSÖZ

Kader meselesinin en önemli konularından biri insan iradesi ile Allah'ın kaderi arasındaki ilişkidir. Bu mesele, geçmişten günümüze kadar çok kez tartışılmış ve hâlen tartışılmaktadır. Özellikle kader içinde insana ait bir irade var mıdır, Allah'ın takdiri ve insanın iradesinin bir arada olması mümkün müdür gibi sorularla mesele gündeme getirilmiştir.

Bu sorulara yanıt arayanların bir kısmı, başlarına gelen her şeyin Allah'ın takdiri ile olduğunu söylerken burada insana hiçbir rol vermemişlerdir. Onlara göre insan güç ve iradeden yoksundur. Açıkçası bu görüşü savunanlar, yaptıkları yanlışlıkları kadere bağlayarak mükellef oldukları sorumluluklardan kaçmaya çalışmışlardır. Bazı insanlar ise insanın her şeyde hür olduğunu, dolayısıyla yaptığı eylemleri de kendi hür iradesi ile yaptığını ileri sürmüşlerdir. Onlara göre Allah'ın kaderi, insanlarda etkili olsaydı insanlar yaptıkları şeylerden sorumlu olmazlardı. Biri iradeyi, diğeri kaderi reddeden bu iki grubun görüşleri iki aşırı ucu temsil etmektedir. Bunların yanında, hem Allah'ın kaderini hem de insana ait bir iradenin varlığını kabul eden görüşler ortaya çıkmıştır. Bu gruplar hiçbir şeyin Allah'ın ilmi ve iradesi dışında olmadığını belirtirken insanın da yaptıklarında hür olduğunu söylemişlerdir. Bu şekilde irade-kader ilişkisinde orta yolu bulmaya çalışmışlardır. Çalışmamızda bu mesele içinde orta yolu tutan Ehl-i sünnet kelimcilerinin görüşlerine temas edeceğiz.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, irade-kader ilişkisinin ana kavramları olan kaza, kader ve iradenin sözlük ve terim anlamlarının yanında bu mesele ile doğrudan ilişkili olan ilim, kudret, fiil ve kesb sözcüklerinin de açıklaması yapılmıştır. Bu kavramların, sözlük ve terim anlamlarının yanı sıra Kur'an'ı Kerim'de hangi manalara geldiği, kelim ekollerinin bu kavramları nasıl anlamlandırdığına da temas edilmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise öncelikle, irade-kader ilişkisinin tarihsel arka planına ve günümüze kadar olan tarihsel sürecine kısaca değinilmiştir. Bundan sonra ise, Ehl-i sünnet kelamında irade-kader ilişkisi Eşâriyye ve Mâtürîdîyye başlıkları altında incelenmiştir. Bu iki ekolün, Allah'ın kudreti, iradesi ve fiilleri konusundaki görüşleri ve insanın istitaası, iradesi ve fiilleri hakkındaki görüşleri başlıklar altında incelenmiştir.

Son olarak ise günümüze kadar irade-kader tartışmaları içinde yerini alan hidayet-dalalet, ecel, rızık, musibetler, engelli bireylerin durumu ve dua konuları, kader ve iradenin bu konulara etkisi bağlamında açıklanmaya çalışılmıştır.

Bu konu ile kaderin insan iradesini ortadan kaldırmayacağı, insan iradesinin de, ilahi iradeye noksanlık getirmeyeceği incelenerek kader ve irade arasındaki uyuma dikkat çekilmiştir.

Tez konusunun belirlenmesi ve tezimizin her aşamasında değerli katkılarından dolayı danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin Günel ve Prof. Dr. Süleyman Toprak hocama teşekkürlerimi arz ederim. Çalışmamızın akademik camiaya mütevazı da olsa bir katkı sağlamasını ümit ederim.

Büşra ATLIOĞLU

Konya-2018

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR.....	v

GİRİŞ

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. KAZA VE KADERİN SÖZLÜK VE TERİM ANLAMLARI.....	2
1.1. Kaza ve Kaderin Sözlük Anlamı	2
1.2. Kaza ve Kaderin Terim Anlamı.....	4
2. İRADENİN SÖZLÜK VE TERİM ANLAMLARI	6
2.1. İradenin Sözlük Anlamı	6
2.2. İradenin Terim Anlamı	7
3. İRADE VE KADERLE İLİŞKİLİ KAVRAMLAR	9
3.1. İlim.....	9
3.2. Kudret	11
3.3. Fiil.....	15
3.4. Kesb	18

BİRİNCİ BÖLÜM

İRADE-KADER İLİŞKİSİ

1. TARİHSEL ARKA PLAN	22
2.EŞ'ÂRİLERDE İRADE-KADER İLİŞKİSİ	25
2.1. Eş'ârîyye'de İlahi İrade	26
2.2. Eş'ârîyye'de İnsan İradesi	30
2.2.1. İstitaâ.....	31
2.2.2. İrade.....	35
2.2.3. Kesb.....	39
3.MÂTÜRÎDÎLERDE İRADE-KADER İLİŞKİSİ.....	45
3.1. Mâtürîdîyye'de İlahi İrade	48
3.1.1. İrade-İlim İlişkisi.....	48
3.1.2. Allah'ın Fiilleri.....	53
3.2. Mâtürîdîyye'de İnsan İradesi	57
3.2.1. İstitaâ.....	60
3.2.2. İrade.....	66

3.2.3. Kesb.....	71
------------------	----

İKİNCİ BÖLÜM

GÜNÜMÜZ İRADE-KADER TARTIŞMALARI

1. HİDAYET VE DALALET.....	75
2. ECEL.....	80
3. RIZIK.....	89
4. MUSİBETLER.....	96
5. ENGELLİ BİREYLER	98
6. DUA.....	101
SONUÇ.....	108
BİBLİYOGRAFYA	109

KISALTMALAR

a.g.e: Adı geçen eser

a.g.m: Adı geçen madde

b. : İbn

c. : Cilt

çev. : Çeviri

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

hz. : Hazreti

haz. : Hazırlayan

Nşr : Neşreden

s : Sayfa

S : Sayı

s.a.v. : Sallallahu aleyhi ve sellem

Thk : Tahkîk

Tlm : Talim

y.y.: yer yok (basım tarihi bildirilmemiş)

t.y.: tarih yok (basım tarihi bildirilmemiş)

GİRİŞ

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. KAZA VE KADERİN SÖZLÜK VE TERİM ANLAMLARI

1.1. Kaza ve Kaderin Sözlük Anlamı

Kader kelimesi, “k-d-r” kökünden türemiştir. Sözlükte, takdir etme, ölçme, kaza ve hüküm, güç yetirme, tayin etme, rızkı daraltma,¹ hikmete göre iş yapma, planlama, bir şeyin belirlenmiş yeri ve zamanı, bir şeyin kendisi ile bittiği son sınır gibi anlamlara gelmektedir.² Ayrıca kader kelimesi, mümkün olan şeylerin yokluk halinden varlığa geçmesi olarak da tanımlanmıştır.³ Kader, bazı âlimler tarafından bir şeyin gerçekliğini, ölçüsünü ve özünü bilme anlamında da kullanılmıştır.⁴

Kaza kelimesi ise “k-z-y” kökünden türemiştir. Sözlükte, emir verme, yaratma, hüküm, boşluk, haber verme, karar verme, bildirme, bitirme, eda etme, icat etme, sağlam yapma, takdir etme, tamamlama, teyit etme, ihtiyacı giderme, farz kılma gibi anlamlara gelmektedir.⁵

Kaza kelimesinin, sözlükte yedi manaya geldiğini ve bu manalardan en meşhur olanının da hüküm olduğunu söyleyen âlimlerimiz vardır.⁶ Kazanın, yaratma, bir işi tamamlama ve hüküm verme anlamlarının yani, bir eylemin varlık kazanması için gerekli olan anlamların daha fazla öne çıktığı görülmektedir.⁷

¹ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arâb*, “k-d-r” md., Dâru's-Sâdr, Beyrut, [t.y.], V, s. 74-75; Neccâr, Muhammed Ali, *el-Mu'cemü'l-Vasit*, “k-d-r” md., thk. İbrahim Mustafa, Ahmed Hasan ez-Ziyad, Hamid Abdülkahir, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, s.718; Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsü'l-Muhit*, “k-d-r” md., Dâru'l-Alemi'l-Cami, Beyrut, [t.y.], II, s.114.

² İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arâb*, “k-d-r” md. V, s.74-75; Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsü'l-Muhit*, “k-d-r” md., II, s.114; Cürçânî *Kitabü't-Tarîfât*, “k-d-r” md., thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlı, Dâru'n-Nefais, Beyrut, 2003, s.250; Cübrân, *er-Raid*, “k-d-r” md., Dâru'l-İlm Li'l Melayn, Beyrut, 1962, s.1157-1159; Zebîdî, *Tâcü'l Arûs*, “k-d-r” md., thk. Abdülmunim Halil İbrahim, Kerim Seyyid, Muhammed Mahmud, Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2007, III, s.481; İsfehânî, *Müfredât*, “k-d-r” md., thk. Safvan Adnan Davudî, Dâru'l-Kalem, Dîmeşk, 2002, s.657-658.

³ Cürçânî, *Kitabü't-Tarîfât*, “k-d-r” md., s. 250.

⁴ Şeyhzâde, *Nazmu'l-Ferâ'id*, Matbaatü'l-Edebiyye, 1317, s.21.

⁵ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arâb*, “k-z-y” md., XV, s.180-181; Cürçani, *Kitabü't-Tarîfât*, “k-z-y” md., s. 258; Cübrân, *er-Raid*, “k-z-y” md., s.1184; Zebîdî, *Tâcü'l Arûs*, “k-z-y” md., X, s.296; İsfehânî, *Müfredât*, “k-z-y” md., s.674-675.

⁶ Bâcûrî, *Hâşiyetü'l-Bâcûrî Ala Metni'l-Bürde*, Matbaatü'r-Raci, 1318, s.66.

⁷ Işık, Harun, *Mâtürîdî'ye Göre Kaza ve Kader*, Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2011, s.17.

Kader kelimesi, Kur'ân'da farklı yapıları ile beraber yüz otuz iki yerde geçmektedir.⁸ En sık kullanılan manası ise ölçmedir.⁹ Ölçme vurgusunu yapan ayetlerde, genellikle belirli bir düzen ve denge içerisinde yaratılma üzerinde durulmuştur.¹⁰ Bu ayetlerde, Allah'ın her şeyi bir ölçüyle yarattığından bahsedilir.¹¹

İsfehânî, (ö. 502h./1108m.) Allah'ın takdirinin iki şekilde olacağını söyler.¹² Bunlardan ilki, Allah'ın kullarına kudret vermesidir. Diğeri ise eşyanın belirlenmiş bir ölçüye göre yaratılmasıdır. Bu sınıflandırmadan hareketle, Allah'ın yarattığı şeylerden bazılarını ilk anda yaratıp son şeklini verdiğini yani doğrudan ortaya koyduğunu, bazılarını ise ilk anda sadece temel maddesini oluşturup gelişmesini belli ölçüler dâhilinde zamana bıraktığını söylemek mümkündür.

Fîrûzâbâdî (ö.817h./1415m.)'ye göre ise kader kelimesi, Kur'ân-ı Kerim'de altı manaya gelecek şekilde geçmiştir.¹³ Bunlardan ilki, değer ve yücelik,¹⁴ ikincisi, rızkın daralması, geçim zorluğu,¹⁵ üçüncüsü, tasarlayıp şekil verme,¹⁶ dördüncüsü, ilim ve hikmet,¹⁷ beşincisi, belirleme ve tayin etme¹⁸ ve son olarak da güç, kudret anlamındadır.¹⁹

Kaza kelimesi ise Kur'ân-ı Kerim'de hüküm verme,²⁰ bildirme²¹, icat etme, haber verme,²² emretme,²³ sonlanma,²⁴ yaratma,²⁵ bir şeyin ayrılması²⁶ gibi anlamlara gelir.

⁸ Abdülbâki, *Mu'cem*, "k-d-r" md., Tebliğ Yayınları, İstanbul, 1985, s.536-537.

⁹ Yavuz, Yusuf Şevki, "kader", *DİA*, İstanbul, 2001, XXIV, s. 58-63.

¹⁰ Kamer 54/49; En'âm 6/96; Hicr,15/21; Mü'minûn 23/18; Furkan 25/2; Şûrâ 42/27; Talâk 65/3; Mürselât 77/23; Müddessir 74/18-20.

¹¹ Zebîdî, *Tâcü'l Arûs*, "k-d-r" md., III, s.481. Neccâr, *el-Mu'cemü'l-Vasit*, "k-d-r" md., s.718.

¹² İsfehânî, *Müfredât*, "k-d-r" md., s.657-658.

¹³ Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsü'l-Muhit*, "k-d-r" md., II, s.114.

¹⁴ Kadr 97/1

¹⁵ Ra'd 13/26; Talak 67/5.

¹⁶ Mürselât 77/ 23-24.

¹⁷ Müzemmil 73/20.

¹⁸ Yâsin 36/39.

¹⁹ Beled 90/5.

²⁰ Tâ-hâ 20/72; Ahzâb 33/36; Bakara 2/117; Âl-i İmrân 3/47.

²¹ Hicr 15/66; Kasas 28/44.

²² İsrâ 17/3-4.

²³ İsrâ 17/23; Ahzâb 33/36.

²⁴ En'âm 6/2,8,40,58,60; Hûd 11/44; Yusuf 12/41.

²⁵ Fussilet 41/12; Bakara 2/117.

²⁶ Ahzâb 33/37.

Kaza ile ilgili olan ayetlerde, bir işi sonlandırma manasında, yaratma anlamının ön plana çıktığı görülmektedir. Bu yaratma, tüm yaratılanlar ile ilgilidir.²⁷ Kaza kelimesinin kullanılan bu manaları, genel olarak Allah ve kaza ilişkisi ile ilgilidir. Kaza kelimesi, insanla ilgili kullanıldığı yerlerde ise isteme, dileme, tamamlama manalarını ihtiva etmektedir.²⁸ Kaza kelimesi, Kur'ân-ı Kerim'de, var olması veya yok olması imkân dâhilinde olan bir fiilin varlık sahasına çıkması veya yok olması noktasında son sözü söyleme, karar verme anlamlarına geldiği görürüz.²⁹

1.2. Kaza ve Kaderin Terim Anlamı

Bu iki kelime terim olarak, bazen birbirlerinin yerine kullanılmalarının yanında farklı anlamlar içerirler.³⁰

Buna göre kader, Allah'ın ezelden ebede kadar olmuş ve olacak her şeyin mekân ve zamanını, sıfatlarını ve her türlü özelliklerini bilip, ezelde hükmünü buna göre vermesi ve takdir etmesidir. Bu hüküm verme ve takdir etme, fayda, zarar, iyilik, kötülük gibi nitelikleri içermesinin yanında yaratılmış varlıklar için olan zaman, mekân, mükâfat ve ceza gibi nitelikleri de içerir.³¹ Yani kader, mahlûkatın yaptığı iyilik, kötülük ne varsa hepsinin ezelde takdir edilmesidir. Kaza ise Allah'ın irade ve ilmüne uygun olarak takdir etmiş olduğu şeyleri yaratmasıdır.³² Aynı zamanda kaza, iş yapma yeteneği, bir şeyin kendi içinde var olan güç gibi farklı manalarda da kullanılmıştır.³³ Yani plan ve program yapmak kader, bunu uygulamaya koymak ise kazadır.³⁴

Kelam literatüründe, kader konusu ekoller tarafından farklı anlamlarda kullanılmıştır. Bu konuda Cebriyye, her şeyin Allah'ın takdiri ve iradesi ile meydana geldiğini, insanın ise hiçbir güce ve iradeye sahip olmadığını söyler. Cebriyye,

²⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't -Tevhîd*, el-Mektebetü'l İslamiyye, İstanbul, 1979, s. 306-307.

²⁸ Yunus 10/71; Kasas 28/29; Ahzâb 33/23, 37; Cum'a 62/10; Abese 80/23; Kasas 28/15; Bakara 2/200; Nisa 4/103; Ahkaf 46/29.

²⁹ Işık, Harun, *Mâtürîdî'ye Göre Kaza ve Kader*, s. 19.

³⁰ Cengiz, Lütfi, *İslam'ın İlk Dönemlerinde Kader*, Palet Yayınları, Konya, 2012, s.19.

³¹ Sâbûnî, el-*Bidâye fi Usûli'd-Din*, Dimeşk, 1979, s.77-78.

³² Bilmen, Ömer Nasuhi, *Muvazzah İlm'i Kelam*, Bilmen Yayıncılık, [t.y.], İstanbul, s.293.

³³ Aydın, Mehmet, *İkbal'in Felsefesinde İnsan*, AÜİFD, Ankara, 1999, XXIX, s.91.

³⁴ Uludağ, Süleyman, *İslam'da İnanç Konuları Ve İtikadi Mezhepler*, İstanbul, 1992, s.180. Taftazanî, Saadettin Mesud, *Kelam İlmi ve İslam Akadi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1991, s. 233.

insana hiçbir irade ve güç tanımazken, Allah'ın kaderinin insan için kaçınılmaz olduğunu, insanın kaderinde olana boyun eğmek zorunda olduğunu savunur.³⁵

Mutezile ise kaza ve kaderin insanın fiillerine etkisi olmadığını savunur. Mutezile'ye göre kaza, haber verme kader ise beyan etme demektir. Bu kelimelerde yaratma anlamı yoktur. Eğer kelimelerin, böyle bir anlamı olsaydı insanın yaptığı iyilik ve kötülük her şeyin Allah'a dayandırılması gerekirdi ki bu mümkün değildir. Allah kötülüğü yaratmaz. O sadece iyiyi ister. Mutezile, insanın kötülüklerinin Allah'a dayandırılmasını kabul etmez ve Allah'ın asla kötülükleri yaratmayacağını söyleyerek kaza ve kaderi reddeder.³⁶

Eş'âri,(ö. 324h./935-36m.) kaderi, Allah'ın her şeyi vakti gelince, ezeli ilmi ve iradesi ile meydana getirmesi diye tarif etmiştir.³⁷ Kazayı ise mahlûkatın ezelden ebede kadar bütün hallerini bildiren ilahi ve külli hüküm, diye tanımlamıştır.³⁸ Eş'âri, fiillerin Allah tarafından yaratıldığını insanın ise onu kesbettiğini söyler. İnsanın yaptığı bu kesb Allah'ın kudretiyledir. Eş'âri, bu açıklamaları yaparken insan iradesini kaldırmak amacı gütmeyiz, dilin kısırlığını kesb teorisiyle aşmaya çalışır ne yazık ki kesb yaklaşımı da Eş'âri'nin bu konudaki belirsizliğini giderememiştir.³⁹ Eş'âri'nin kader konusuna genel olarak bakışı, Allah'ın iradesi açınsındandır. Eş'âri'de kader konusu içerisinde insana biçilen irade kısmı tam net değildir.⁴⁰

Mâtürîdî(ö.333h./944m.) ise kader kavramına iki anlam yüklemiştir. Birincisi, kader her şeyin vücuda gelişindeki özellik ve mahiyetidir. İkincisi ise meydana gelecek olan şeylerin zaman ve mekânını, hak ve bâtil oluşlarını belirlemektir.⁴¹ Mâtürîdî, bu tanımlamayı yaptıktan sonra kaderin, sadece Allah'ın kudreti ile olduğunu başka hiç kimsenin buna güç yetiremeyeceğini belirtir. Kaza kavramını ise varlıkların, Allah tarafından bir hikmet ve kemalle yaratılması diye

³⁵ Gölcük, Şerafettin, *Kaza ve Kader Konusu*, BÜİFD, Bayburt, 2015, II, sayı; 2, s. 5.

³⁶ Gölcük, Şerafettin, *Bâkullâni ve İnsan Fiilleri*, TDV, Ankara, 1997, s.223.

³⁷ Eş'âri, Ebu'l Hasan, *el- Lüma*, thk. Muhammed Emin ed-Dannavi, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, s.43-44.

³⁸ Eş'âri, *el-Lüma*, s. 50. Aydın, Ali Arslan, *İslam İnançları ve Felsefesi*, DİB, Ankara, 1964, s.254.

³⁹ Aydın Hüseyin, *Ebu'l Hasen el-Eş'âri'de Nazar ve İstidlal*, Fecr Yayınları, Ankara, 2012, s.298.

⁴⁰ Gölcük, Şerafettin, *Kaza ve Kader Konusu*, BÜİFD s. 5.

⁴¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't -Tevhîd*. s.306-308.

tanımlamıştır.⁴² Mâtürîdî'nin kader görüşü daha açık ve anlaşılırdır. O da fiillerin yaratıcısının Allah olduğunu söyler ve buna ek olarak insanın bunu iradesiyle kesbettiğini belirtir. Mâtürîdî, insanın kaderini, kendisine verilen cüz'i iradesi ile kendisinin yönlendireceği görüşündedir. Kaza ve kader Allah'ındır. İnsana verilen irade ise Allah'ın ilmi dâhilindedir. Ama bu durum, insanın hür bir şekilde eylemlerini yapmasına mani değildir. İnsan, fiillerinde hür olduğu için yaptıklarından sorumludur.⁴³

Ehl-i Sünnetin iki büyük kolu, kaza ve kaderi farklı şekillerde tanımlamışlardır. Eş'âri'nin kaza dediğine Mâtürîdî kader, Mâtürîdî'nin kaza dediğine Eş'âri kader demiştir.⁴⁴ Her ne kadar isimlendirme farklı olsa da ikisinin de kaza ve kader görüşlerinde pek bir farklılık yoktur. Bu iki kelime birbirini tamamlar niteliktedir. Bu durum şöyle açıklanabilir: “Kader takdir, kaza ise halk demektir. Bunlar birbirini gerektirir. Yani bu iki kelime, birbirinden ayrılmayan iki emirdir. Kader temel, kaza ise o temelin üzerindeki bina konumundadır. Kim bu ikisini birbirinden ayırmak isterse o kişi kaza ve kader binasını yıkmış olur.”⁴⁵

Kader-kaza kavramları arasındaki fark ve uyumu gördüğümüze göre şimdi de bu iki kavramla sürekli beraber ele alınması gereken irade kavramını inceleyelim:

2. İRADENİN SÖZLÜK VE TERİM ANLAMLARI

2.1. İradenin Sözlük Anlamı

İrade kelimesi, “r-v-d” kökünden türemiştir. Talep etme, emretme, dileme, isteme, bir şeyi arzulama, bir şeye meyletme, hedefleme, amaçlama, kastetme, en iyiyi seçme gibi manalara gelir.⁴⁶ İrade, bir şeyin yapılması ve yapılmaması üzerine o

⁴² Mâtürîdî, *Kitâbü't -Tevhîd*, s.306-308.

⁴³ Gölcük, Şerafettin, *Kaza ve Kader Konusu*, s. 5.

⁴⁴ Gölcük, Şerafettin, *İslam Akaidi*, Esra Yayınları, Konya, 1992, s. 168. Toprak, Süleyman, *Nesefî'nin Tabsıratü'l Edille'sinde Kaza ve Kader*, SÜİFD, Konya, 1985, s. 127.

⁴⁵ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arâb*, XV, s.180-181; Bayraktar, Fatma, *Dua- Kader İlişkisi*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 83.

⁴⁶ İbn Manzûr, *Lisanü'l Arâb*, “r-v-d” md., III, s.187-191; Cürçânî, *Kitabü't-Tarîfât*, “r-v-d” md., s. 73; Zebîdî, *Tâcü'l Arûs*, “r-v-d” md., II, s.358-359; Abdalbaki, *Mu'cem*, “r-v-d” md. s.326-328; Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsü'l-Muhit*, “r-v-d” md., I, s.296; Ebu'l Beka, *Mu'cemün Fi' Mustalahat ve'l-Furuku'l-Lugaviyye*, Müessesetü'r Risale, Beyrut, 1998, s. 73-74.

şey hakkında başta ve sonda oluşan bir niteliktir. İrade, başta o şeyi arzulama ve isteme sonda ise o şeyin yapılıp yapılmamasına karar verme diye tanımlanabilir.⁴⁷ İnsan açısından irade, yapılması gereken bir fiilin bir amacın meydana gelmesini sağlayacak niteliğe sahip olmasıdır. Yani insanın bir eyleme yönelmesi için oluşan bir meyil, arzu ve iştiyaktır.⁴⁸ İsfehânî, bu durumu bir fayda elde etme inancının ardından oluşan meyil diye tarif etmektedir.⁴⁹

2.2. İradenin Terim Anlamı

İrade, terim olarak farklı bilim dallarında çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Felsefe, iradeyi kişinin kendisinin isteyip seçtiği gaye ve arzularına göre amellerini yönlendirme gücü diye tanımlar.⁵⁰ Psikolojide ise insan düşüncesinin ortaya koyduğu bir hedefe doğru harekete geçmesi diye tanımlanır.⁵¹

Tariflerden de görüldüğü üzere psikoloji, felsefe gibi bilim dalları iradeyi genellikle insan boyutunda ele almışlardır. İslam düşünürleri ise iradeyi psikolojik açıdan incelerken irade hürriyeti problemine pek değinmemişlerdir. İrade hürriyeti meselesi kelim literatüründe tartışılmıştır.⁵²

Kelamda, irade, genel olarak iki aşamada incelenmiştir Bunlardan ilki, Allah'a nispet edilen iradedir. Burada iradenin hangi manaları ile Allah'a nispet edildiği ve Allah'ın iradesinin nasıl olduğu üzerine tartışılmıştır. İkincisi, insana nispet edilen iradedir. Burada da insanın seçme özgürlüğünün olup olmaması, insanın kendi fiillerini yapabilmesi ve bu fiillerin mesuliyetini alabilmesi konuları üzerinde durulmuştur.⁵³

Kelam ilminde, irade, zâtî fiillere ve insanın fiillerine tesiri yönünden tekvinî ve teklifî olmak üzere iki yönde incelenmiştir. Tekvinî irade de bir şeyi isteme yoktur. Sadece o şeyin yaratılması vardır. İbn-i Teymiyye, (ö.621h./1224m.)

⁴⁷ İsfehânî, *Müfredât*, “r-v-d” md. s.371.

⁴⁸ Cürçânî, *Kitabü't-Tarîfât*, “r-v-d” md., s. 73.

⁴⁹ İsfehânî, *Müfredât*, “r-v-d” md. s.371.

⁵⁰ Larouse, Meydan, “irade”, *Büyük Lugat Ve Ansiklopedi*, Meydan Yayınevi, İstanbul, 1990, VI, s. 370.

⁵¹ Yeprem, M.Saim, *İrade Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî*, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1980, s.29.

⁵² Çağrıçı, Mustafa, Hökelekli Hayati, “irade”, *DİA*, XXII, s. 382.

⁵³ Keskin, Halife, *İslam Düşüncesinde Kader ve Kaza*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1997, s.113.

bunu, “tekvin hitabı” diye adlandırır.⁵⁴ Teklifi iradede ise Allah, yaratmış olduğu kullarından bir eylemi yapmasını veya yapmamasını ister. Burada kulun yapmış olduğu eyleme göre Allah’ın razı olması veya olmaması durumu söz konusudur.⁵⁵ Kısaca özetlemek gerekirse: Allah, tekvini irade ile dilediği her şeyi yapar dilemediği şeyi yapmaz. Teklifi irade, istenen, dilenen şeye rıza göstermektir. Allah, insanların fiillerine zorlayıcı olarak değil de teklifi olarak tesir eder. Allah, insanlar için zorluğu değil de kolaylığı diler.⁵⁶

İnsan iradesi ise insanın itikat ve fiillerinden sorumlu olmasının yanı sıra tebliğe muhatap olması açısından ele alınmıştır.

Kur’ân-ı Kerim’de irade kavramı, yine Allah’ın iradesi ve insanın iradesi açısından iki şekilde incelenir. Allah’ın iradesine dikkat çeken ayetlerde genel tema, Allah’ın dilediği her şeyi yapabileceğini, Allah’ın iradesinin kötülükten ve mâsiyetten uzak olan hüküm, emir ve istek manasına geldiği ve Allah’ın iradesinin mutlak ve sınırsız olduğu yönüyledir. Ayetlerde, insan iradesinin ve insanın bir şeyi dilemesinin Allah’ın iradesi kapsamında olduğu ve O’nun dilemesi ile meydana geleceği ifade edilmektedir.⁵⁷ Ayrıca Allah’ın iradesinin mutlak, amaçlı, anlamlı, adil ve hikmetli olduğu ve kullar için asla zulmü ve kötülüğü istemeyeceği bildirilmektedir.⁵⁸

İnsan iradesiyle ilgili olan ayetlerin bir kısmı ise insanın iyilik ve kötülük gibi fiillerinde hür olduğuna işaret eder.⁵⁹ Fakat bu hürriyet Allah’ın mutlak iradesinin içerisinde ve onun izin verdiği ölçüdedir.⁶⁰

Kader-kaza ve irade kavramlarının anlaşılmasında büyük önem taşıyan ilim, kudret, fiil, kesb kavramlarına burada temas edilmesi zaruret teşkil eder.

⁵⁴ İbn Teymiyye, *Mecmuatü’r -Resalili’l -Kübra*, el-Matbaatü’l Amire, Kahire, 1323, II, s. 69-70.

⁵⁵ Gölcük, Şerafettin, *Bâkullânî ve İnsanın Fiilleri*, TDK, Ankara, 1997, s. 83-84.

⁵⁶ İbn Teymiyye, *Mecmuatü’r -Risalili’l -Kübra*, II, s.69-70.

⁵⁷ Yâsin 36/82; Bakara 2/185; Âl-i İmrân 3/108; Fâtır 35/10; Ğafir 40/31; Hûd 11/107; Bakara 2/253; Hac 22/14-16; Bürûc 85/16; Fetih 48/11; İsrâ 17/18.

⁵⁸ Çağrıncı, Mustafa, Hökelekli, Hayati, “irade”, *DİA*, XXII, s. 381.

⁵⁹ Furkan 25/62, Âl-i İmrân 3/152, Âl-i İmrân 3/145; Hûd 11/15; Bakara 2/233; Yusuf 12/25-26; İsrâ 17/19; Ahzâb 33/28, Bakara 2/233; Âl-i İmrân 3/152; Enfâl 8/67; Maide 5/113, Hûd 11/15; Şûrâ 42/20.

⁶⁰ Işık, Harun, *Mâtürîdî’ye Göre Kaza ve Kader*, s.54.

3. İRADE VE KADERLE İLİŞKİLİ KAVRAMLAR

3.1. İlim

İlim kelimesi, “a-l-m” kökünden türemiştir. Sözlükte: Bilmek, bir şeyin hakikatini ve mahiyetini anlamak, itikat, bir şeyin şekil olarak zihninde oluşması, cehaletin karşılığı, bir şey olduğu hal üzere bilmek gibi anlamlara gelir.⁶¹ Ayrıca hakikatin özüne ulaşmak, hayâ etmek gibi anlamları da vardır. İlim, bir şeyin ne olduğunu anlamak, akıl yoluyla idrak etmek manası ile bilen ve bilinen şey arasındaki ilişkiyi de anlatır. İşte bu ilişki sonucunda ortaya çıkan şeye de ilim adı verilir.⁶²

Istılahta ise ilim, ilmi elde etmesi mümkün olan bir varlığın var olan veya henüz var olmayan bir şey hakkında ilim sahibi olmasıdır, denilebilir. İlim konusunda Gazzali, ilmin tek bir tarifi olamayacağını belirtirken, ilim kavramını, aklın ve zihnin kapsadığı alana giren şeylerin gerçekte ne olduğunun akıl sahibi kişiler tarafından bilinmesi, diye tarif etmiştir.⁶³ Allah’a nispet edilen bir sıfat olarak ilim ise Allah’ın bütün her şeyi bilmesi olarak tarif edilebilir.

Kur’an-ı Kerim’de ise ilim, farklı kelime türevleri ile beraber yaklaşık yedi yüz elli yerde geçmektedir. Yaklaşık üç yüz seksen ayette ise Allah’a nispet edilmiştir. İlim, hem Allah’a hem de insan ve diğer ruhani varlıklara nispet edilmiştir.⁶⁴

İlmin, Allah’a nispet edildiği ayetlerde, Allah’ın ilminin her şeyi kuşattığından bahsedilir. Ayetlerde, Allah’ın görülen âlem olsun, gayb âlemi olsun her şeyden haberdar olduğu, her şeyin O’nun ilmi içinde olduğu, Allah’ın ilmine zaman ve mekân açılarından herhangi bir sınırlama getirilemeyeceğinden O’nun

⁶¹ İbn Manzûr, *Lisanü’l-Arâb*, “a-l-m” md., XII, s.416-422; Cürçânî, *Kitabü’t-Tarîfât*, “a-l-m” md., s.232; Cübürân, *er-Raid*, “a-l-m” md., s. 1047; Zebîdî, *Tâcü’l Arûs*, “a-l-m” md., VIII, s.405; İsfehânî, *Müfredât*, “a-l-m” md., s. 580-581; Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsü’l-Muhit*, “a-l-m” md., IV, s.153; Kutluer İlhan, “ilim”, *DİA*, İstanbul, 2000, XXII, s.109-114.

⁶² Akarsu, Bedia, “ilim” *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılap Yayınevi, İstanbul, [t.y.].

⁶³ Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *Kitabü Maksadi’l-Esna Şerhu Esmailahi’l-Hüsna, Matbaatü’d-Tedamün*, [t.y.], s.58-59; Gazzâlî, *el-Mustesfa Min İlmi’l-Usul*, Dâru Sadır (Emiriyeye mtb.), Beyrut, 1322, I, s.24-25.

⁶⁴ Abdalbaki, *Mu’cem*, “a-l-m” md. s.469-481.

ilminin değişmez, sınırlanmaz ve benzersiz olduğundan bahsedilir.⁶⁵ Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de, her ilim sahibinin üstünde daha üstün bir ilim sahibi bulunduđundan⁶⁶ ve bunun Allah'ta en kâmil ve mutlak seviyeye ulaştığından bahsedilir ve her şeyin O'nun ilmi dâhilinde gerçekteştiğine de dikkat çekilir.⁶⁷

Kur'an-ı Kerim'de, ilmin insana nispet edildiği yerlerde ise insanın ilahi bilgi haricindeki her türlü bilgiye ulaşmasının imkân dâhilinde olduğundan bahsedilir. Ayrıca insanın ilminin, hadis olduğu ve belli derecelere sahip olduğu ifade edilir. İnsanın ilmi üç şekilde kategorize edilmiştir. İlki, bedîhî ilim denilen herhangi bir şeye ihtiyaç duymadan var olan bilgi, ikincisi, zarurî ilim denilen ve duyu organları yahut başka bir şeye dayanarak elde edilen bilgi ve son olarak da istidlâlî ilim denilen bir takım öncüller yoluyla edinilen bilgidir.⁶⁸

Kelam literatüründe ise ilim, daha çok Allah'ın ilim sıfatının ezeli olup olmaması ve insanın ilminin kaynağı ve mahiyeti açısından tartışılmıştır. Genellikle ilahi ve beşeri ilim üzerine atıflarda bulunulmuştur.

Mutezile âlimlerinden Ka'bî(ö. 319h./931m.), ilmi bir şeyi bulunduğu hal üzere bilmektir, diye tanımlar. Ebu Ali el Cübbâi(ö. 303h./916m.) ise ilmi, bir şeye bulunduğu hal üzere zaruri ya da deliller dâhilinde inanmaktır, diye tanımlamıştır. Yani Mutezile genel manada ilmi, tereddüt etmenin insan zihninde oluşturduğu istikrarsızlıktan insanı kurtaran ve onu teskin eden itikat diye tarif eder.⁶⁹

Ehl-i Sünnet kelamcılarında Bâkılânî(ö. 403h./1013m.) ise ilmi malum üzere bilmektedir, diye tanımlar. Cürçani(ö. 816h./1413m.) ilmi, hakikate uygun olan kesin inanma şeklinde tanımlamıştır.⁷⁰ Mâtürîdî ise ilmi, onun sayesinde duyulur ve bilinir şeylerin açık hale gelmesini sağlayan sıfat şeklinde tarif ederken, Nesefi, (ö.

⁶⁵ Işık, Harun, *Mâtürîdî'ye Göre Kaza ve Kader*, s.30.

⁶⁶ Yusuf 12/76.

⁶⁷ Kutluer, İlhan, "ilim", *DİA*, XXII, s.110-111.

⁶⁸ Cürçani, *Kitabü't-Tarîfât*, "a-l-m" md. s.232.

⁶⁹ Bağdâdî, *Usûlü'd-Din*, s.7.

⁷⁰ Cürçânî, *Kitabü't-Tarîfât*, "a-l-m" md., s.232; Bâkılânî, *et-Temhid*, tah. M. Muhammed el-Hudayri, Muhammed Abdülhadi Ebu Ride, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, 1948, s.34.

508h./1115.) kendisinde bulunan cehalet, zan ve yanılmayı yok eden sıfat olarak tanımlamıştır.⁷¹

Ehl-i Sünnet, ilme, kadîm ve hâdis olarak ilahî ve insanî bir anlam verirken Mutezile, böyle bir ayırım yapmamıştır.⁷² Kadîm bilgiden ezeli ilim kastedilir ki bu da Allah'a ait olandır. Şüphesiz ki Allah, geçmiş, şimdiki, geleceği, zahiri, batını her şeyi bilir. Allah, küllî olan her şeyi bildiği gibi cüz'î olan her şeyi de bilir. İlmin zıttı cehalet, Allah'tan uzaktır. Allah tüm noksanlıklardan münezzehtir.

Hâdis olan ilim ise insana nispet edilmiş olandır bu ilim, mutlak değil sınırlıdır. Allah'ın ilmi insanın ilmini de kapsar.

Ehl-i sünnet kelimcilerinin ilmi tanımlarken bir hayli zorlandıklarını söylemek mümkündür. Çünkü onlar yapmış oldukları tanımlarda hem Allah'ın hem insanın ilminin yer almasını amaçlamışlardır. Tanımlarının efrâdını câmi, ağıyarını mâni ve devir ve teselsülden uzak olması için çaba göstermişlerdir.⁷³

İlim konusu, Allah'ın insanın yaptıklarını ezelde bilip buna müdahalesinin olup olmaması yönüyle, kader meselesi içinde tartışılır.⁷⁴ Allah'ın olacak olan şeyleri ezelde bilmesi onların öyle olmasını gerektirmez. Allah'ın olan şey hakkındaki bilgisi onların öylece olacağı içindir.⁷⁵ Burada ilmin maluma tabi oluşu vardır. Malumdan kasıt insanın iradesi ile meydana gelen fiillerdir. İnsanın iradesi ile yaptığı eylemlerin meydana gelmesi yahut gelmemesini Allah'ın ezeli ilmiyle bilmesi, bu eylemler üzerinde bir zorunluluk ortaya çıkarmaz.

3.2. Kudret

Kudret kelimesi, “k-d-r” kökünden türemiştir. Sözlükte; muktedir olmak, bir şeye güç yetirmek, kuvvet, bir işi planlı yapmak, kıyaslamak, bir şeyin kıymetini bilmek, rızık daraltmak, irade etmek, takat, bilmek, hüküm gibi manalara gelir.⁷⁶

⁷¹ Neseî, *Tabsiratü'l-Edille*, I, s. 9-11.

⁷² Sâbûnî, *el-Bidaye*, s. 25-26; Bâkîllânî, *et-Temhid*, s.35.

⁷³ Tunçbilek, Hüseyin, *İslam Düşüncesinde Allah'ın İlmi*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003, s.16.

⁷⁴ Işık, Harun, *Mâtürîdî'ye Göre Kaza ve Kader*, s.32.

⁷⁵ Gölcük, Şerafettin, Toprak, Süleyman, *Kelam*, s.245.

⁷⁶ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arâb*, “kudret” md., I, s.702-704; Cürcanî, *Kitabü't-Tarîfât*, “kudret” md., s.252; Cübârî, *er-Raid*, “kudret” md., s. 1159; Zebîdî, *Tâcü'l Arûs*, III, s.481-483; İsfahânî *Müfredât*, “kudret” md., s. 658; Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsü'l-Muhit*, II, s.114.

İstilah olarak kudret, hayat sahibinin iradesi ile fiili yapıp yapmamaya güç yetirebilmesi olarak tanımlanır. Kudret, Allah'a nispet edildiğinde ise Allah'ın istediği ve dilediği şeyi ne eksik ne fazla olmaksızın dilediği şekilde hikmet çerçevesinde yapmasıdır.

Kudret kelimesi, insana nispet edildiğinde güç yetirmek, boyun eğmek anlamlarına gelen istitaâ kavramı ile açıklanmıştır.⁷⁷ İstitaâ, kulun fiillerini yapması yahut terk etmesini mümkün kılan sıfat olarak açıklanmaktadır. Kudret ile anlam olarak birbirlerine yakındırlar. Her açıdan aynı olmasa da birbirlerinin yerine kullanılabilirler. İstitaâ insanın iradesi ile alakalıdır ve ona tesir eder bunun sayesinde de insanın ihtiyarî fiilleri gerçekleşir.⁷⁸ Genel olarak kudret, iradeye etki eden bir sıfat olarak tanımlanır. Kudretin irade ile olan ilişkisi malumdur. İrade olmadan kudret tek başına bir fiili oluşturamaz. Fiilin meydana gelmesi için önce irade sonra kudret gereklidir.⁷⁹

Kudret kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de hem Allah'a hem insana nispet edilmiştir. Yaklaşık yüz üç ayette Allah'a nispet edilmiştir. Buralarda genel olarak Allah'ın güç yetirmesi ve planlı yaratması gibi anlamlarda kullanılmıştır.⁸⁰ Kur'an-ı Kerim'de "Allah her şeye kadirdir"⁸¹ ayeti fiillerin kudret sahibi birinden hâsıl olduğunun ve Allah'ın kudretinin her şeyi kuşattığının, Allah'ın ezeli kudretinin insan fiilleri dâhil bütün fiilleri içine aldığı ispatıdır.⁸²

Kudret kelimesi insana nispet edildiğinde istitaâ olarak adlandırılmıştır. İstitaâ ise Kur'an-ı Kerim'de yaklaşık kırk iki yerde geçmektedir. Bazı ayetlerde insanın, Allah'ın emir ve yasaklarını yerine getirme gücüne sahip olduğundan, bunları yapmak için de kendisinde bulunan gücü kullanması gerektiğinden bahsederken, bazı ayetlerde de insanın her şeye gücünün yetmediğine işaret edilmiştir.

⁷⁷ Yavuz, Yusuf Şevki, "İstitaat", *DİA*, İstanbul, 2001, XXIII, s. 399-400.

⁷⁸ Cürçânî *Kitabü't-Tarîfât*, "kudret", s.252.

⁷⁹ Gölcük, Şerafettin, *Bâkullânî ve İnsanın Fiilleri*, s.103.

⁸⁰ Abdülbaki, *Mu'cem*, "k-d-r" md. s. 430.

⁸¹ Âl-i İmran 3/189.

⁸² Gölcük, Şerafettin, *Bâkullânî ve İnsanın Fiilleri*, s.123.

Kelamda kudret kavramı, istitaâ, kuvvet, takat kelimeleri ile aynı anlamda kullanılmıştır. Ama yine de bazı farklılıklar dikkat çeker. İstitaâ, genelde insanın kudreti için kullanılmıştır.

Kelam ekollerinden Cebriyye, insanın fiillerinin gerçek sahibinin Allah olduğunu ve bu fiillerin yalnızca insana nispet edildiğini söyler. Bu açıdan bakıldığında ise Cebriyye, insanın hiçbir gücünün olmadığını ve insanın güç sahibi olamayacağını söyler. Onlara göre, insan güç sahibi değildir. Herhangi bir irade ve kudreti de yoktur. Tek güç sahibi Allah'tır. İnsana ait bir kudretten bahsedilmez. Sonuç olarak Cebriyye istitaâyı kabul etmez.⁸³

Cebriyye'nin karşısında yer alan Mutezile ise Allah'ın kudretini kabul eder. Mutezile'ye göre insanın fiillerini yapabildiği gücü, ona Allah vermiştir. İnsan, Allah'ın onun için yarattığı güçle fiillerini yapar. Mutezile, insanın fiillerini yaratabildiği için fiiller için gerekli kudretin de insanda fiilden önce var olduğunu söyler. Onlara göre kudret, insanda olmalı ki insan hür bir şekilde fiillerini yaratabilirsin.⁸⁴ Mutezile, ayrıca fiilden önce var olan kudretin fiille bağlantılı olmadığını savunur. İnsan, Allah'ın emirlerine uymada iyi ya da kötü fiilleri yapmada hürdür. Bu fiilleri de kendi kudretiyle yapar ki neticesinde mükâfat veya ceza olarak karşılığını alabilin.⁸⁵

Eş'âri'ye göre, Allah mutlak güç sahibidir. Allah'ın kudreti her şeyi kuşatır. Bütün mümkünleri içine alır. Eş'âri, insanın iş yapabilme gücüne sahip olduğunu ama gücün insana ait olmayıp Allah tarafından insan için yaratılan bir araz olduğunu söyler.⁸⁶ İnsanın bazen güçlü bazen güçsüz bazen bilgi sahibi bazense bilgisiz olmasını buna delil olarak getirir. Eş'âri, insanın gücünün Allah'ın insana nimeti, ihsanı olarak görür ve bu gücün fiil ile beraber oluştuğunu sonrasında ise yok olduğunu savunur. Ona göre istitaâ olmadan fiiller oluşamaz. Eş'âri'ye göre, insan iki halde iş yapamaz. Bunlardan ilki mutlak imkânsızlıktır. Buna da organ eksikliği,

⁸³ Sâbûnî, *el-Bidaye*, s.62.

⁸⁴ Neseffî, *Tabsiratü'l-Edille fi Usulid-Din*, nşr. Hüseyin Atay, Şaban Ali Düzgün, DİB, Ankara, 2003, s.113-114.

⁸⁵ Bağdâdî, *Usulü'd-Din* s.83-84. Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, s.52-54.

⁸⁶ Eş'âri, *el-Lüm'a*, s.49; Bâkılânî, *et-Temhid*, s. 178-180; Cüveynî, *el-İrşad*, s. 21; Gazali, *İtikatta İktisat*, çev. Osman Z. Soyyiğit, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1971, s.224-227.

örnek olarak getirilebilir. İkincisi ise Allah'ın insan için yarattığı gücün yok olmasıdır.⁸⁷

Mâtürîdî, Allah'ı mutlak güç sahibi olarak görür Allah'ın kudretinin her şeyin kuşatıcısı olduğunu söyler. İnsanın da istitaâ sahibi olduğunu söyler ve bunu iki şekilde açıklar; birincisi, insanın beden ve organlarının sağlam ve sağlıklı olmasıdır. Bu Allah'ın insana bir ihsanıdır ve fiilden öncedir.⁸⁸ İkincisi, yapılan fiilin ahlakî değer kazanmasıdır ki bu şekilde nitelik kazanan fiil, sonunda insanın mükâfat yahut ceza almasına sebep olabilsin. İşte insana nitelik kazandıran bu fiilin ortaya çıkması, Allah'ın insan için yarattığı kudret ile mümkündür. Mâtürîdî'ye göre fiille beraber yaratılan kudret bir araz olduğu için devamlılığı yoktur. Allah tarafından sürekli yaratılmaktadır.⁸⁹ Mâtürîdî, fiilden önce olan kudretin varlığını da kabul eder ama bu kudret fiilerin oluşmasında etkili değildir. Bu kudret, fiilin oluşması için gerekli sebeplerin oluşmasıdır. Bu görüşüyle Mâtürîdî, Eş'ari'den ayrılır.⁹⁰ Ayrıca Mâtürîdî, bir kudretin iki zıt şeye aynı anda uygun olmasını da kabul eder. Buna da taat ve masiyeti örnek olarak verir. Taat ve masiyetin Allah'ın emir ve yasağı çerçevesinde ele alındığında, Allah'a secde etmenin taat, puta secde etmenin ise masiyet olduğunu söyler. Burada secde fiilini yapmak için kullanılan kudrette bir değişiklik yoktur. Ama ilahi emir ve yasak çerçevesinde değişiklik olmuştur.⁹¹

Sonuç olarak, kudret kavramının Allah'a ve istitaâ olarak insana isnad edildiğini görülmektedir. İnsanlarda bulunan kudretle irade ve fiiller ortaya çıkar. Yani kudretle vasıflanan varlık istediği bir fiili yapabilir ya da eğer istemez ise yapmayabilir. Allah için olan kudret sınırsızdır. İnsanın kudreti ise sınırlıdır ve insan bazı fiillere güç yetiremez.

⁸⁷ Eş'ari, *el-Lüma*, s.60-61.

⁸⁸ İbnü'l Hümâm, *Kitâbü'l -Müsamere*, s.120-121.

⁸⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't -Tevhîd*, s.256-257.

⁹⁰ Özler, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde İnsan Hürriyeti*, Nun Yayıncılık, İstanbul, 1997, 117.

⁹¹ Sâbûnî, *el-Bidaye*, s.64. Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s.175.

3.3. Fiil

Fiil kelimesi, “f-a-l” kökünden gelen bir isim olup sözlükte: Yapmak, iş, davranış, amel, bir şeyin etkisi, bir şeyi etkisi altına almak gibi anlamlara gelir.⁹² Terim olarak ise fiil, bir kudret sahibinin etkisiyle ortaya çıkan güç, takdir anlamlarına gelir.⁹³ Cüveynî, fiile tam bir tanım yapmamakla beraber fiili ister cevher olsun ister araz olsun varlığı devamlı olan şey olarak ifade eder. “Allah her şeyin yaratıcısıdır.”⁹⁴ ayetini yaratmanın Allah’a ait olduğuna delil olarak getirir ve fiilin de ayette geçen “şey” kapsamında olduğunu söyler. Pezdevî(ö. 493h./1100m.)’de fiile şey manası verirken Cüveynî ile aynı ayete işaret eder ve fiili Allah’ın yarattığını söyler.⁹⁵ Cürcânî ise fiili, başka bir varlığa etkide bulunarak yeni bir şeyin oluşmasına sebep olmak diye tanımlar.⁹⁶ Ayrıca fiil kelimesi insanın bedeni ve zihni iş ve eylemlerini tarif etmek içinde kullanılır.⁹⁷

Fiil kavramı ve aynı anlamda kullanılan amel kelimesi, Kur’an-ı Kerim’de Allah’a, insanlara, meleklerle, cinlere ve putlara işaret eden farklı kalıplarıyla pek çok ayette geçmektedir.⁹⁸ Kur’an-ı Kerim’de geçen “Sizi de yaptıklarınız da Allah yaratmıştır.”⁹⁹ ayetini, Ehl-i sünnet kelimcileri, fiilin yaratıcısının Allah olduğuna dair delil olarak kullanmışlardır.¹⁰⁰ Ayrıca Kur’ân-ı Kerim’in pek çok yerinde geçen “Her şeyin yaratıcısı Allah’tır”¹⁰¹ ayeti de fiillerin Allah tarafından yaratıldığına delil olarak gösterilmiştir.¹⁰² “Yaratan yarattığını bilmez mi?”¹⁰³ ayetini Neseî ve Mâtürîdî, görüşlerini destekleyen delil olarak görürler ve bu konuda Mâtürîdî şöyle

⁹² İbn Manzûr, *Lisanü’l-Arâb*, “f-a-l” md., XI, s. 568-569; Cürcânî, *Kitabü’t-Tarîfât*, “f-a-l” md., s. 232; Cübrân, *er-Raid*, “f-a-l” md., s. 1166; Zebîdî, *Tâcü’l Arûs*, “f-a-l” md., VIII, s. 64; İsfahânî *Müfredât*, “f-a-l” md., s. 640-641; Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsü’l-Muhit*, “f-a-l” md., IV, s.32

⁹³ Sâbûnî, *el-Bidaye*, s. 25-26.

⁹⁴ En’âm 6/102.

⁹⁵ Cürcânî, *Kitabü’t-Tarîfât*, “f-a-l” md., s.242; Cüveynî, *el-İrşâd*, s.198; Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, ter. Şerafettin Gölcük, s.145

⁹⁶ Cürcânî, *Kitabü’t-Tarîfât*, “f-a-l” md., s.242

⁹⁷ Yazıcıoğlu, Mustafa Said, “fiil”, *DİA*, İstanbul, 1996, XIII, s. 59-64.

⁹⁸ Abdalbaki, *Mu’cem*, “f-a-l” md., s.523-524.

⁹⁹ Sâffât 37/96.

¹⁰⁰ Yazıcıoğlu, Mustafa Said, *Mâtürîdî ve Neseî’ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, Akid Yayıncılık, Ankara, 1988, s.116.

¹⁰¹ En’âm 6/102.

¹⁰² Eş’ari, *el-Lüma*, s.54.

¹⁰³ Mülk 67/13-14.

der; Allah, batın ve zahir olan şeyleri bilmemiş olsaydı, bu ve bunun gibi ayetleri kendi ilmine delil olarak getirmezdii.¹⁰⁴

İnsana nispet edilen ayetlerde, insanın yaptığı fiillerinden, amellerinden sorumlu olduğuna dikkat çekilir. Bu ayetlerde, insanın bir fiili yapıp yapmamak konusunda hür olduğuna, yaptığı iyi ve kötü eylemlerin sonucunun sorumlusunun kendisi olduğuna ve bunun sonucunda mükâfat ve ceza ile karşılaşacağına işaret edilir.¹⁰⁵ Mâtürîdî, fiillerin Allah'a ve insana nispeti hususunda şunlara dikkat çekmektedir; bir fiilde hem Allah'ın hem de insanın etkisi vardır. Fiil yaratma cihetinden Allah'a, kesb yönünden insana aittir. Yani Allah'ın yarattığı fiile insan kesb yönüyle etki etmektedir.¹⁰⁶

Kur'ân-ı Kerim'de fiil konusu şöyle toplanabilir: Ayetlerde, Allah'ın istediği ve dilediği şeyi yapan ve yaptığı şeylerden dolayı sorumlu tutulmayan varlık olduğuna işaret edilirken, Allah'ın izin vermemesi durumunda insan dâhil hiçbir varlığın hiçbir şeyi yapamayacağı ifade edilir. İnsanın fiillerinde hür olduğuna ve bunun sonucu olarak fiillerinden sorumlu olduğuna dikkat çekilir.¹⁰⁷

Fiil konusunda kelimelerin görüşüne gelince: Mutezile, fiillerin insanın bizzat kendisi tarafından, hür bir irade ile oluştuğunu iddia eder. Mutezile, fiillerin yaratılmasında Allah'ın dolaylı yoldan etkili olduğunu söyler ve bunu da Allah'ın insanda ilk başta yaratmış olduğu kudretle açıklar. Buna göre insan bu kudreti iradesine uygun olarak kullanıp kendi fiillerinin yaratıcısı olur.¹⁰⁸ Yani Mutezile'ye göre insan, kudret ve irade sahibidir ve bu kudret ve iradesiyle fiillerini hür bir şekilde yaratır.¹⁰⁹ Mutezile, görüşünü desteklemek için fiillerin Allah tarafından yaratılması durumunda peygamber göndermeye gerek kalmayacağını ve insanların

¹⁰⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't -Tevhîd*, s.254.

¹⁰⁵ Hucurat 49/6; Âl-i İmrân 3/28; En'âm 6/159; A'râf 7/155, 173; Yusuf 12/89; Maide 5/67; En'âm 6/112, 137; Yunus 10/106; Hûd 11/87; Şuarâ 26/19; Saf 61/2; Maide 5/79; Bakara 2/224; Âl-i İmrân 3/135, Nisâ 4/6, Bakara 2/85, Nisâ 4/114, 127, Furkan 25/67, Bakara 2/24, Tahrim 66/6.

¹⁰⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't -Tevhîd*, s.228-230.

¹⁰⁷ Yazıcıoğlu, Mustafa Said, "fiil", *DİA*, XIII, s.60; Abdalbaki, *Mu'cem*, "f-a-l" md., s.523-524.

¹⁰⁸ Kadî Abdülcebâr, *Şerhü'l Usuli'l Hamse Mutezile'nin Beş İlkesi*, çev. İlyas Çelebi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2013, II, s. 44-47.

¹⁰⁹ Gölcük, Şerafettin; Toprak, Süleyman, *Kelam*, s. 254.

peygambere uyma konusunda hür davranıp bunun sonucunda da yargılanamayacağını ifade eder.¹¹⁰

Cebriyye ise insanın irade ve kudretinin olmadığını, dolayısıyla da fiillerini yaratamayacağını savunur. Cebrî görüşe göre insana ait tüm fiiller, Allah tarafından yaratılmıştır. Kısacası Cebriyye'ye göre insan fiile vasıtaadır. Fiil, mecazi anlamda insana nispet edilir. Yoksa insanın hiçbir seçiminden bahsedilemez.¹¹¹

Bu konuda Eş'âri'nin görüşleri şöyledir: İnsan fiillerinin tek yaratıcısı Allah'tır. İnsan, fiil anında yaratılan irade ve kudreti ile ortaya çıkan fiili kesbeder. Yani insan fiilin gerçek faili değil fiilin kesbedenidir. Fiillerin tek yaratıcısı Allah'tır ve yaratmakta Allah'a mahsustur. Eğer insanın, kendi fiillerinin yaratıcısı olduğu söylenirse, insana halk sıfatı verilmiş olunur ki bu da şirke götürür.¹¹² Yine fiillerin Allah tarafından yaratıldığına delil olarak insanın tüm istek ve arzusuna rağmen istediği her şeyi yapamamasını gösterir. Çünkü insanın istekleri her zaman onun istediği gibi olmaz.¹¹³ Bu da insanın dışında bir müdahale olduğunun göstergesidir. Eş'âri bunu Allah'ın iradesi ile açıklar. Yani Eş'âri, kulların fiillerinin Allah tarafından yaratıldığını, ancak kulun da kesbi olduğunu belirtirken bu kesbi; insanın, Allah tarafından yaratılan fiili yapması diye açıklar.¹¹⁴

Eş'âriyye âlimlerinden Cüveynî, fiilin oluşumunda insanın da rolü bulunduğunu belirterek, Allah'ın insan için bir irade ve kudret yarattığını insanın da bu irade ve kudretle fiillerini meydana getirdiğini belirtir.¹¹⁵ Cüveynî, Allah'ın emir ve yasaklarına uyup uyulmaması konusunda insana ait fiillerin kendi iradesiyle olabileceğine dikkat çeker, aksi bir anlayışın dini hükümleri temelsiz bırakacağına işaret eder.¹¹⁶

¹¹⁰ Kadî Abdülcebbar, *Şerhü'l-Usulî'l-Hamse Mutezile'nin Beş İlkesi*, s. 336-337.

¹¹¹ Gölcük Şerafettin Toprak Süleyman, *Kelam*, s. 254. Bağdâdî, *el Fark Beyne'l Fırak*, ed.Fethi es-Seyyid, Mektebetü't Tefvikiyye, Kahire, [t.y.], s. 161. Şehristânî, *el-Milel Ve'n Nihal*, çev. Mustafa Öz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2015, s.104.

¹¹² Abdülbâkî, *Mu'cem*, "h-l-k" md.

¹¹³ Gölcük, Şerafettin, Toprak, Süleyman, *Kelam*, s. 256. Eş'âri, *el-Lüma* s. 38-39.

¹¹⁴ Eş'âri, *el-Lüma* s.43-48.

¹¹⁵ Gölcük, Şerafettin, Toprak, Süleyman, *Kelam*, s. 256. Yazıcıoğlu, Mustafa Said, "fiil", DİA, XIII, s.61-63.

¹¹⁶ Cüveynî, *el-Akide'tü'n-Nizâmiyye*, s.34-36.

Mâtürîdî'ye göre fiillerin yaratıcısı Allah'tır. Kesbeden ve yapan ise insandır. Mâtürîdî, Allah'ın emir ve yasaklarına insanın uymasını istemesini uyanlara mükâfat uymayanlara ise ceza verileceğini bildirmiş olmasına ve Kur'an-ı Kerim'de insanların fiilleri ile yaptıklarından bahsetmesine değinerek, fiillerin sadece Allah'a nispet edilmesinin doğru olmayacağını ve sadece Allah'a nispetin ilahi emirleri anlamsızlaştıracağını söyler. Çünkü emirlerin muhatabının insan olduğunu, bu durumda insanın da fiillerinin sahibi olması gerektiğini ifade etmiştir.¹¹⁷ Maturidi'ye göre Allah, her şeyin yaratıcısı olduğuna göre insanın fiillerinin de yaratıcısıdır. Bunun yanında Allah'ın yarattığı fiili yapmak insanın işidir. Yani Allah fiili yaratır, insan ise kesbeder.¹¹⁸

Mâtürîdî, insana ait fiilin oluşumunu dört evrede anlatır. İlk olarak, irade-i külliye'dir. Fiillerin yaratıcısı Allah'tır. Fiiller, Allah'ın herşeyi kapsayan külli iradesiyle yaratılır. İkincisi, sebeplerin ve diğer şartların sağlıklı ve yerli yerinde olmasıdır. Üçüncüsü, irade-i cüziye'dir. Bu da insanın kesbidir. Son olarak ise istitaâtin, fiil ile beraber meydana gelmesidir. İşte bu dört evreden sonra fiil gerçekleşir.¹¹⁹ Kısaca özetlemek gerekirse; Mâtürîdî'de fiillerin yaratıcısı Allah'tır, ama insanın yaptığı işler insana nispet edilir. Çünkü insan iradesiyle bu fiilleri gerçekleştirir.¹²⁰ Yani yaratan Allah'tır, kesbedip yapan ve sorumlusu olan insandır.

Sonuç olarak, fiil kavramı ile kader meselesi iç içedir. Fiil ile kader arasındaki ilişki, fiilin, Allah tarafından önceden yaratılıp yaratılmaması meselesi olarak yorumlanır. Bu mesele ile başlayan tartışmalar, insanın iradesinde hür olup olmaması, insanın ahiretteki durumu gibi, kader-irade tartışmalarının doğmasına ve bazı mezheplerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

3.4. Kesb

Kesb kelimesi, “k-s-b” kökünden türemiştir. Sözlükte: Toplamak, rızık istemek, kazanmak, bir şey elde etmek, bir şeyi temin etmek, ispat etmek gibi

¹¹⁷ Yazıcıoğlu, Mustafa Said, “fiil”, *DİA*, XIII, s.61-63; Mâtürîdî, *Kitâbü't -Tevhîd*, s.228-229.

¹¹⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't -Tevhîd* s. 228-230.

¹¹⁹ İzmirli, İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelam*, haz. Sabri Hizmetli, Umran Yayınları, Ankara, 1981, s. 330.

¹²⁰ Gölçük, Şerafettin, Toprak, Süleyman, *Kelam*, s.255.

manalara gelir.¹²¹ Ayrıca kesb, fayda sağlamaya ve zararı uzaklaştırmaya yönelik olan fiil diye de tanımlanır. Terim olarak ise kulda, hâdis olan kudretin etkisiyle oluşan şey diye tarif edilir. İsfehânî, kesbi, servet elde etmek, insana faydalı olan ve mutluluk veren bir şeyin talep edilmesi diye, açıklar. Faydası olacağı zannı ile yapıldığı halde insana zararı dokunan fiiller için de kesbin kullanılacağına işaret eder.¹²²

Kesb tabirini ilk kullananın Dırrar bin Amr (ö. 200h./815m.) olduğunu iddia edenler olsa da ondan önce Ebu Hanife (ö. 150h./767m.) tarafından kullanıldığı da söylenmektedir. Ama kesb tabiri, Eş'âri ile özdeşleşmiştir.¹²³ Hatta “Eş'âri nin kesbi kadar karışık” tabiri, arapçada darb-ı mesel olmuştur.¹²⁴ Eş'âri, kesbi bir teori olarak sistemleştiren kişidir diyebiliriz. O, kesbi Allah tarafından yaratılan kudretle, onu kesbeden kişiden meydana gelen şeydir, diye tanımlar.¹²⁵

Kur'an-ı Kerim'de kesb kavramı yaklaşık atmış sekiz yerde geçmektedir. Bu ayetlerde kesb, insanın güç, irade ve ihtiyarı ile yaptığı fiillere işaret eder. Bu ayetlere göre insanların iyilikleri, onların lehine kötülükleri ise aleyhlerine olacak ve bunlarla sorumlu olup karşılığını alacaklardır. Kur'an-ı Kerim'de üç türlü kesbten bahsedilir.¹²⁶ Birincisi kalbin akdi ve azmi,¹²⁷ ikincisi, ticarete mal elde etme¹²⁸ üçüncüsü, sây ve ameldir.¹²⁹

Kelam ilminde kesb, kudret ve fiillerin yaratılması çerçevesinde tartışılmıştır. Bu hususta Cebriyye, fiillerin oluşumunda insanın hiçbir rolü bulunmadığı ve bundan dolayı da kesbin insana nispet edilemeyeceğini savunur.¹³⁰

¹²¹ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arâb*, “k-s-b” md., V, s.74-80; Cübrân, *er-Raid*, “k-s-b” md. s.1239-1240; Zebîdî, *Tâcü'l Arûs*, “k-s-b” md., I, s.455; Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsü'l-Muhit*, “k-s-b” md., I, s.124; Yavuz Yusuf Şevki, “kesb”, *DİA*, İstanbul, 2002, XXV, s. 304-306.

¹²² İsfehânî, *Müfredât*, “k-s-b” md., s.709-710.

¹²³ Gölcük, Şerafettin, *Kelam Açısından İnsan ve Fiilleri*, s.189; Yazıcıoğlu, M. Sait, *Mâtürîdî ve Neseî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, s.55.

¹²⁴ Yazıcıoğlu, M. Sait, *Mâtürîdî ve Neseî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, s.56.

¹²⁵ Eş'âri, *el-Lüma*, s.45; Eş'âri, *Makalâtü'l-İslamiyyin ve İhtilafü'l-Musallin* 1-2, tah. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Mektebetü'n Nehdati'l Misriyye, Kahire, 1950, s.196.

¹²⁶ Abdalbaki, *Mu'cem*, “k-s-b” md., s.604-605.

¹²⁷ Bakara 2/225.

¹²⁸ Bakara 2/207.

¹²⁹ Bakara 2/286; Ar'âf 7/39.

¹³⁰ Bağdadi, *Usulü'd-Din*, s. 134-135. Eş'âri, *Makalât*, s. 197-198.

Cebriyye ile kader meselesinde karşıt görüşe sahip olan Mutezile de kesbi kabul etmez. Mutezile, insanın fiillerinin oluşunun ortaya çıkmasının direkt olarak insanın kendisine bağlı olması hasebiyle kesb görüşüne katılmaz. Çünkü Mutezile'ye göre insan fiillerini bizzat yaratır onları kesbetmez.¹³¹

Kesb kavramının Eş'âri ile özdeşleştiği belirtilmişti. Eş'âri, bu teoriyi ortaya koyan kişi olsa da onun kesb anlayışının tam açık olmadığını söylemek mümkündür.¹³² Eş'âri, insana ait kesbin, Allah tarafından yaratıldığını söylemekle beraber kesbi fiil ve amel olarak da adlandırmıştır.¹³³ Kesbi, Allah tarafından halk edilmiş olan kudretle bir kâsibten yani kesbeden insandan meydana gelen şey olarak tanımlamıştır.¹³⁴ Eş'âri'ye göre insanın fiilleri Allah tarafından yaratılır ve insanın buradaki rolü ise fiilleri kesbîdir. İnsan herhangi bir zorlama söz konusu olmadan fiili kesbeder. Yani kendinde Allah tarafından yaratılmış olan kudretle fiili kesbeder. Kâfirin küfrü kesbi ve mü'minin imanı kesbi buna kanıttır.¹³⁵ Sonuç olarak, Eş'âri'deki kesb anlayışında, fiillerinin oluşumunda dört unsur vardır; bunlardan ilki, önceden beri var olan yaratılmış irade, ikincisi, yaratılmış olan bir kudret, üçüncü olarak yapılmış, sona ermiş ve kudretle aynı anda ve birlikte bulunan bir eylem ve son olarak da fiil ve kudret arasında var olan bağlantı, işte kesb bu bağlantı ve irtibattır. Bu irtibat ise kudretin yaratıcısı ile olan bağlantısıdır.¹³⁶

Mâtürîdî'nin kesb düşüncesi daha açıktır.¹³⁷ Ona göre, insan iradesiyle yapacağı eyleme yönelir ve o zaman kesb oluşur ve o zaman fiil ile beraber Allah insanın fiilini yaratır. Yani fiil, insanın kesbi ve Allah'ın yaratmasıyla ortaya çıkmış olur.¹³⁸ Mâtürîdî, insanda iki türlü fiil olduğunu, bunlardan ilkinin, insanın iradesi dışında Allah'ın yarattığı fiil (titreme gibi), ikincisinin ise insanın irade ve kudretiyle beraber Allah tarafından yaratılan fiil olduğunu söyler. Bu ikincisi, insan için kesbîdir.¹³⁹ Mâtürîdî'ye göre fiillerin gerçek yaratıcısı Allah'tır, ama insan bu fiilleri

¹³¹ Özler, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde İnsan Hürriyeti*, s.133.

¹³² Gölcük, Şerafettin, *Bâkullâni ve İnsanın Fiilleri*, s.191.

¹³³ Eş'âri, el-Lüma, s.45. Bağdâdî, *Usuli'd-Din*, s.136-137.

¹³⁴ Eş'âri, el-Lüma, 45. Eş'âri, *Makalat*, s. 196.

¹³⁵ Eş'âri, el-Lüma, s.45-48.

¹³⁶ Gölcük, Şerafettin, *Kelam Açısından İnsan ve Fiilleri*, s.194; Bacuri, *Hâşiyetü'l-Bâcûrî*, s.66.

¹³⁷ Özler, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde İnsan Hürriyeti*, s. 136.

¹³⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't -Tevhîd*, s.228-229; Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, s. 242-243.

¹³⁹ Sâbûnî, *el-Bidaye*, s.66-67.

yapmakta zorunlu değil özgürdür. Allah'ın yarattığı fiillerden dilediğini yapıp yapmama durumu insanın elindedir. Yani insan kesbinde hürdür.¹⁴⁰ İnsan, tercihini yapıp kararını verip fiili yapmak istediği anda Allah o fiili yaratır ki insanın fiili eyleme dönüşmüş olur. Böylece kesb gerçekleşmiş olur. Sonuç olarak Mâtürîdî'ye göre fiil, yaratma yönünden Allah'a, kesb yönünden de insana aittir. İnsan ise kesb yoluyla fiil sahibidir.¹⁴¹

İrade-kader ilişkisinin daha iyi anlaşılması için irade-kader ve bu kavramlarla bağlantılı olan kavramların açıklamalarını gördüğümüze göre, çalışmamızın ana konusu olan Ehl-i sünnet kelimasında irade-kader ilişkisini incelemeye çalışalım.

¹⁴⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't -Tevhîd*, s.228-229.

¹⁴¹ Yazıcıoğlu, M. Sait, *Mâtürîdî ve Neseî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, s.61; Gölcük Şerafettin, *Bâkullânî ve İnsanın Fiilleri*, s.191.

BİRİNCİ BÖLÜM

İRADE- KADER İLİŞKİSİ

1. TARİHSEL ARKA PLAN

İrade ve kader ilişkisinin tarihçesi incelendiğinde, meselenin sadece müslümanlar arasında tartışılmamış olduğu görülür. İslam'dan önce de bu mesele hakkında pek çok tartışma vardır. Yani irade kader ilişkisi, sadece bir topluma yahut bir dine has bir problem olmamış insanın olduğu her yerde ve her zaman diliminde tartışılmıştır. Nitekim kaynaklarda İslam'dan önce gelen iki büyük İlahi dinde de, kader meselesi içinde bu konu önemli bir yer teşkil etmiş ve tartışılmıştır. Ortaya çıkan farklı görüşler sonucunda, İslam'daki gibi her şeyi kadere bağlayanlar, kaderi tamamen reddedenler ve uzlaşmacı gruplar ortaya çıkmıştır.¹

İslam'dan hemen önce cahiliye döneminde de kader inancı mevcuttu. Cahiliye Arapları, kaderi bir zaman (dehr) olarak görmüş ve insanın yaşamında başına gelen olayların zaman tarafından belirlendiğine inanmışlardır. İnsanın etkin olmadığı olaylarda Allah'ın yaratıcılığını kabul eden Cahiliye Arapları, insanın olduğu yerde zaman adı altında kaderin etkili olduğunu düşünmüşlerdir. Onların bu inançları da cahiliye dönemi şiirlerinde etkisini göstermiştir.² Cahiliye Araplarındaki ne yapılırsa yapılırsın değişmesi mümkün olmayan kader inancının temelinde, yaşadıkları zorlu çöl şartlarının da etkili olduğu düşünülmektedir. Bu şekildeki kaderci anlayış onlarda çöl yaşamının zorluklarına karşı rahatlatıcı bir etki göstermiştir.³ Ama gerekçesi her ne olursa olsun yahut arkasındaki sebep ne olursa olsun, Cahiliye Arapları zamanı, karşı konulamaz bir güç olarak anlamıştır. Onlara göre her şey önceden belirlendiği şekilde gerçekleşmekte olup, yaptıkları fiillerde ihtiyar, irade ve kudret gibi insana bakan hiçbir yön yoktur. İslam toplumunda irade-kader ilişkisine bakılacak olursa tartışmanın gelişimi şöyle açıklanabilir;

Hız Peygamber zamanında Müslümanlar kader ile alakalı akıllarında oluşan soruları Hız Peygamber'e sorarlardı. Hız. Peygamber (sav)de Allah'ın iradesine, kudretine ve insanın sorumluluğuna vurgu yaparak onlara cevap verirdi. Konuya bu

¹ Aydın, Mehmet, *Dinler Tarihine Giriş*, Din Bilimleri Yayınları, Konya, 2002, s.155.

² Watt, W. Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fırlı, Şa-to Yayınları, İstanbul, 2001, s. 108.

³ Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 109.

zaman dilimi içerisinde bakılırsa, Hz. Peygamberin hayatta olması ve vahyin devam etmesi nedeniyle, bu konuda yaşanan tereddütler bizzat Allah'ın elçisine danışılarak açıklığa kavuşturuluyordu. Ayrıca bu dönemde, Hz. Peygamberin yaşaması ve vahyin devamı sebebiyle insanların kader başta olmak üzere genel olarak tüm itikadî konularda birbiriyle tartışmaları engellenmiş ve akaid konusunda ehil olmayan insanların yanlış anlaşılmalara sebep olmasının önüne geçilmiştir.⁴

Hz. Peygamberin vefatından sonra Müslümanlar, sorularını cevaplayacak ve problemlerini çözümlenecek olan vahiyden mahrum kalmışlardır. Artık itikadî ve diğer konulardaki sorular peygamberlerin varisleri konumundaki âlimlere sorulmaya başlanmıştır. Ortaya çıkan yeni problemler ve sorunlar karşısında Kur'an-ı Kerim'den ve hadislerden hüküm çıkarma mecburiyetinde kalan âlimler, Kur'an-ı Kerim ve hadislere bakarak kendi metot ve ölçütleriyle hüküm çıkarmaya çalışmışlardır. Ancak her âlimin kendi metot ve ölçütlerinin farklı olması, bazı ayet ve hadislerdeki manaların ilk bakışta anlaşılacak şekilde açık olmayışı ve bir hüküm için birçok ayetin beraber mütalaa edilmesinin gerekliliği gibi sebeplerle farklı hükümler ortaya çıkmıştır.⁵ İşte dini noktada bu sebeplerle irade kader ilişkisi tartışılmıştır. Ve bu tartışmaların belki de en büyük nedenleri olan siyasi ve dini ihtilaflara bakılacak olursa şunlar söylenebilir:

Hz. Peygamber'den Hz. Osman'a kadar olan dönemde, Müslümanlar arasında olan sükûnet, bu dönemde Hz. Osman'ın şehadeti, Cemel Vakası, Sıffin Savaşı gibi bazı acı olaylarla bozulmuş ve bu ortam beraberinde bazı akaid problemlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁶ Bu savaşlarla beraber insanlar, bu savaşa katılanların Allah'ın takdiriyle mi yoksa kendi iradesiyle mi katıldıkları, yaptıklarından sorumlular mı yoksa mecbur oldukları için mi yaptıkları gibi sorular gündeme gelmiştir. İşte bu sorulara verilen farklı cevaplar da itikadî mezheplerin doğmasına zemin oluşturmuştur. Birbirini izleyen olaylarla, özellikle kader meselesi ve insanın buradaki yeri konusunda tartışmalar daha büyük acıların yaşanmasına sebep olacak

⁴ Gölcük, Şerafettin, Toprak, Süleyman, *Kelam*, s.21-22.

⁵ Gölcük, Şerafettin, Toprak, Süleyman, *Kelam*, s. 26-28.

⁶ Gölcük, Şerafettin, Toprak, Süleyman, *Kelam*, s.26-25; Keskin, Halife, *İslam Düşüncesinde Kader ve Kaza*, s. 65; Kutluay, Yaşar, *Tarihte ve Günümüzde İslam Mezhepleri*, Selçuk Yayınları, Ankara, 1968. s. 65.

bir şekilde siyasi malzeme yapılmıştır.⁷ Özellikle Emeviler döneminde yapılan zulümler, insanların tepkilerini azaltmak ve kendilerini haklı göstermek için Allah'a dayandırılmıştır. Bu cebri görüşle, insanın iradesi yok sayılmış, her şey Allah'ın takdirine bağlanarak sorumluluktan kaçılmaya çalışılmıştır.⁸ Buna karşılık olarak ise Allah'ın bunu istemediğini, insanların bunu hür iradeleriyle yaptıklarını Allah'ın kötü şeyler yapmayacağını söyleyerek, kaderi reddedip insanın yaptığı her şeyden kendisinin sorumlu olduğu ve yaptığı her şeyi hür iradesiyle yaptığını savunan görüşler teşekkül etmeye başlamıştır.⁹ Bu iki zıt görüş, siyasetin de etkisiyle daha da büyümüş ve itikadî, dini noktada olan bu mesele siyasileşmiştir. Yani hükümler, akla ve dine uygun bir şekilde yorumlanmaktan çıkmış, kendi bulunduğu tarafa uygun olarak hüküm çıkarılmaya başlanmıştır.

Daha sonra Ehl-i sünnetin siyasi ortamda güç kazanması ile olaylar durulmuş ve orta çizgiye varılmaya çalışılmıştır. İtikadî konularda tartışmalar günümüze kadar devam etmiştir.

Kader meselesi, âlimler tarafından teorikte tartışıldığı zamanlar meselenin siyasi bir malzeme yapıp iktidara meşrutiyet kazandırma aracı olarak kullanılması, ekonomik refahın artmasıyla ehil olmayan insanların kader meselesi hakkında fikir yürütmeye başlaması, yabancı dil ve kültürlerin etkisiyle, onların dinlerinde olan bazı inançların İslam toplumuna girmesi ve felsefenin etkisiyle itikadi meselelerin sırf akıl gözüyle yorumlanmaya çalışılması gibi sebeplerle, pratik alanda herkes tarafından tartışılmaya başlanmıştır. Kader konusu geçmişteki gibi günümüzde de canlılığını koruyan siyasi, felsefi, sosyal, ekonomik ve hukuki pek çok alanda hala fikir beyan edilip konuşulan bir meseledir.¹⁰

Çalışmamızın devamında Kader meselesinin temeli olan irade-kader ilişkisini İslam'da Kur'an-ı Kerim'i ve hadisleri en uygun en doğru şekilde yorumlayan Ehl-i sünnetin bu meseledeki yerini inceleyeceğiz.

⁷ Gölcük, Şerafettin, Toprak, Süleyman, *Kelam*, s. 26-28; Kutluay, Yaşar, *Tarihte ve Günümüzde İslam Mezhepleri*, s. 65; Topaloğlu, Bekir, *Kelam İlimine Giriş*, Damla Yayınevi, İstanbul, 1981, s.21.

⁸ Keskin, Halife, *İslam Düşüncesinde Kader ve Kaza*, s. 74.

⁹ Kadî Abdülcebbar, *Şerhü'l-Usulî'l-Hamse*, II, 324-357.

¹⁰ Gölcük, Şerafettin, Toprak, Süleyman. *Kelam*, s. 30-32.

2. EŞ'ÂRİLERDE İRADE-KADER İLİŞKİSİ

Eş'âriyye mezhebinin kurucusu olarak kabul edilen Ebu Hasan el Eş'âri(ö. h.324/m.935-36) , hicri IV. yüzyılın başlarında kırk sene kadar içinde bulunduğu ve fikirlerini benimsediği Mutezile'den hocası Ebu Ali el Cübbâi ile yaptığı “üç kardeş meselesi” diye meşhur olan tartışmadan sonra ayrılmıştır.¹¹

Görüşleri aşırı olan Mutezile'nin yolundan ayrılan Eş'âri'nin ilk zamanlardaki eleştirisi ve görüşleri adeta diğer bir aşırı uç olabilecek kadar sert olmuştur. Bunun sebebinin ise görüşlerinde aşırı olan Mutezile'ye karşı çıkmak olduğu tahmin edilir. Eş'âri, aklî delilleri de eleştirmiş ve aklî izahlara açık olmayan teslimiyet ile taklit inancına sahip olan Hanbeli'ye yakınlaşmıştır.¹²

Zamanla bu duruşundan biraz uzaklaşarak tekrar kelimeler metoduna yönelen Eş'âri, dini akidelere aklî delillerle yaklaşmıştır. Onun bu durumu “Risale fi İstihsani'l Havd fi İlmi'l Kelam” adlı kitabındaki şu açıklamalarından anlaşılır; “Şimdi halkın bir kısmı cehaleti sermaye yapmışlardır. Onlara aklî tefekkür ve dinde araştırma yapmak zor gelmiş ve işin kolayına kaçarak taklide meyletmişlerdir. Dinin temelleri üzerine araştırma yapanları suçlamış ve onların sapık olduğunu söylemişlerdir.”¹³ Kısacası Eş'âri, aklî metodları kullanmış bunun yanında bu metodları kullanmayanları ve aklî tefekkürü kullananları eleştirenleri, cahillikle suçlamıştır.

Sonuç olarak, Eş'âri'nin çabaları sonucunda kelam metodu, Ehl-i sünnete girmiş ve onun öncülük edip yolunu açtığı Ehl-i sünnet kelamı talebeleri tarafından daha da sistematik hale getirilmiştir. Eş'âriyye içinde Ebu Bekir el- Bâkılânî, İsfarayânî, Abdulkahir el-Bağdâdî, Cüveynî, Gazzalî ve Razî gibi âlimler bu yolda hizmet etmişlerdir.¹⁴ Şimdi Eş'âri'nin kelam ilminde önemli bir yer teşkil eden ve

¹¹ İbn Asakir, *Tebyinü Kezibi'l-Müfteri Fi Ma Nusibe İle'l-İmam Ebi'l Hasan el-Eş'ari*, tah. Ahmed Hicazi es-Sekka, Dâru'l-Cil, Beyrut, 1995, s.47-55.

¹² Yeprem, M. Saim, *İrade Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî*, s.202.

¹³ Eş'âri, *Risale fi İstihsani'l-Havd fi İlmi'l-Kelam*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, s.3-4.

¹⁴ Yeprem, M. Saim, *İrade Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî*, s. 203.

kader meselesi diye adlandırdığımız kader-kaza ve iradenin ilişkisini, iradeyi göz önüne alarak incelemeye çalışalım.

2.1. Eş'âriyye'de İlahi İrade

Eş'âri, eserlerinde Allah'ın zatî ve ezeli sıfatlarından bahseder. Ona göre Allah, ilim sıfatı ile âlim, kudret sıfatı ile kadirdir. İrade de Allah'ın zatî sıfatlarından ve ilim sıfatı ile beraber ele alınıp mütalaâ edilir.¹⁵ Bu iki sıfat birbirinden ayrılmaz. İlim ve irade sıfatları birbirine paraleldir. Yani Allah her şeyi ilmine uygun bir şekilde irade eder.¹⁶ Her şey O'nun ilmi dâhilindedir. O, her şeye kadirdir ve her şeyin yaratıcısıdır. Allah, dilediği her şeyi yapandır. O'nun mülkünde O'nun dilediğinden başkası olmaz.¹⁷

Eş'âri'ye göre Allah'ın ilmiyle bilip irade etmediği ve dilemediği bir şeyi yaratması düşünülemez. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de "O dilediğini yapandır." buyurulmuştur.¹⁸ Eş'âri'ye göre Allah'ın mülkünde ve O'nun yarattıklarının içinde Allah'ın dilemesinin yani irade etmesinin dışında bir şey meydana gelecek olsaydı bu şu sebeplerden dolayı olurdu; ilk olarak gaflet ve unutmak ikinci olarak ise acizlik ve zaaf. Oysa bunların her ikisi de Allah'tan uzaktır. O, bunlardan münezzehtir. Bu durumda, Allah'ın mülkünde ve idaresi altında yine O'nun irade ve ilmi dışında herhangi bir şeyin olması mümkün değildir. Böyle bir durumda Allah'ın dilemediği bir şeyin başkası tarafından oluşturulması da imkânsızdır.¹⁹ İrade edilmesi mümkün olan her şey, Allah tarafından irade edilir. Bu hususta Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulur: "Allah'ın dilemesi olmadıkça siz dileyemezsiniz."²⁰ "Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi elbette topyekûn iman ederlerdi."²¹ "Eğer dileseydik, herkese hidayetini verirdik."²² "Rabbin dileseydi, bunu yapamazlardı."²³

¹⁵ Eş'âri, *el-İbâne*, thk. Fevkiyye Hüseyin Mahmud, Dâru'l-Kitab, Kahire, 1987, s. 161-166; Eş'âri, *el-Lüma*, s. 18.

¹⁶ Eş'âri, *el-İbâne*, s. 166.

¹⁷ Eş'âri, *el-İbâne*, s.161-162, Eş'âri, *el-Lüma*, s. 31-32; Turhan, Kasım, *Kelam ve Felsefe Açısından İnsan Fiilleri*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2003, s. 104.

¹⁸ Hüd 11/107. Bürûc 85/16.

¹⁹ Eş'âri, *el-Lüma*, s. 31.

²⁰ İnsan 76/30.

²¹ Yunus 10/99.

²² Secde 32/13.

²³ En'âm 6/112.

Bütün bu ayetler Allah'ın dilediği şeyin olacağını, irade etmediği şeyin olmayacağını ifade eder.²⁴

Eş'âri'nin yolundan giden ve Eş'âriyye'nin bir ekol olarak sistemleşmesinde büyük katkısı olan Bâkılânî, ilahi iradeyi sıfat-mevsuf konusu içinde söyle izah etmiştir.²⁵ Sıfat var olduğu zaman nitelendirilir, yok olduğu zaman ise böyle bir şey olmaz. Bu genel kural sadece sıfatlar kendisinde daha önce olmayanlar için geçerlidir. O zaman bu kuralın insan ve âlem için geçerli olduğu söylenebilir. Ama Allah için böyle bir şey söz konusu değildir. Çünkü sıfatlar O'nun için gerekli, sabit ve O'ndan ayrı düşünülemezler. Bu şöyle açıklanabilir; kudretsiz, iradesiz ve kelamsız bir ilah fikri ya da sonradan iradeye kavuşan bir yaratıcı düşüncesi akla uygun düşmez ve Allah için de böyle bir durum geçerli değildir. Allah, önceden sıfatları olmayıp sonradan sıfatlarına kavuşanlarla aynı durumda düşünülemez. Zaten böyle bir şey de olası değildir.²⁶ Çünkü Allah kulların sıfatlarıyla vasıflanmaz. Onun hâdis sıfatlarla vasıflanması imkânsızdır. Allah'ın irade, kudret ve ilim gibi sıfatları mevcuttur. Ve O, bu sıfatlarla vasıflanmış durumdadır. O'nun bu sıfatlarla vasıflanışı kendi zatındandır yani Allah ilim sıfatıyla âlim, kudret sıfatıyla kadirdir. İlmi iradesi kendindedir. Sonradan edinilmiş değildir.

Bâkılânî de Eş'âri gibi Allah'ın iradesinin mutlak olduğunu kabul etmiştir. Ve O'nun iradesinin zatî olduğunu, zaman ve mekâna göre değişmelere maruz kalmayacağını ifade etmiştir.²⁷ Bâkılânî, bu düşüncesine delil olarak Kur'an-ı Kerim'de geçen ve Eş'âri'nin de delil olarak öne sürdüğü ayetlere işaret etmiştir.²⁸

Cüveynî de Eş'âri ve Bâkılânî ile aynı çizgiyi takip etmiş ve bu konudaki düşüncelerini şöyle ifade etmiştir: Ona göre, faydalı-zararlı hayır-şer her şey Allah'ın iradesiyle olmaktadır.²⁹ Cüveynî'nin ilahi irade konusundaki görüşleri tıpkı Eş'ari ve Bâkılânî gibi Mutezile'ye cevap mahiyetindedir.³⁰ Cüveynî, yaratılan her şeyin rabbi

²⁴ Eş'âri, *el-Lüma*, s. 37.

²⁵ Bâkılânî, Ebu Bekr Muhammed, *et-Temhid*, s.213.

²⁶ Bâkılânî, *et-Temhid*, s.213-214

²⁷ Bâkılânî, *et-Temhid*, s. 214.

²⁸ Eş'âri, *el-Lüma*, s.37; Eş'âri, *el-İbâne*, s.170-171.

²⁹ Cüveynî, *el-İrşad*, s.237.

³⁰ Cüveynî, *el-İrşad*, s.239.

ve halikının Allah olduğunu söylerken onun iradesi dışında hiçbir şeyin meydana gelemeyeceğini savunmaktadır.³¹

Allah'ın iradesi dışında hiçbir şey olamayacağına göre iyi olan şeylerle beraber kötü olan şeyler de Allah'ın iradesiyle olmaktadır. Allah iyiliği emreder, kötülüğü yasaklar. Yani kötülüğü emretmez aksine kullarını kötü fiilleri işlemekten men eder.

Eş'âri, sefeh olan şeyi yapanın sefih olacağını söyleyen Mutezile'ye şöyle cevap verir: “İmanın zıttı, çirkin, mütenakız, fasit gibi özelliklere sahip olan küfrü Allah'ın dilemesinin ve bilmesinin sakıncası nedir? diye sorulduğunda onlar; “sefeh olanı irade edenin de sefih olacağını” söylediklerinde onlara niye böyle düşündüklerini sorarız: Allah, Hz. Âdem'in oğullarından bize haber vermiyor mu? Hz. Âdem'in oğlunun kardeşine söylediği, “Andolsun ki sen beni öldürmek için bana el uzatsan da ben seni öldürmek için sana el uzatacak değilim. Çünkü ben âlemlerin rabbi olan Allah'tan korkarım. Ben hem benim hem de kendinin günahlarını yüklenip cehennemliklerden olmanı isterim. İşte bu zalimlerin cezasıdır.”³² Bu ayetten anlaşılır ki Allah azap etmemek için onun, kardeşini öldürmemesini irade etmiştir ve eğer kardeşini öldürürse, onun katil durumuna düşeceğini ve katl günahının yanında öldürdüğü kardeşinin günahını yüklenip, cehennemle cezalandırılacağını söylemiştir. Ama öldürme fiilini işlemesini de irade etmiştir. Burada öldürme fiili sefeh bir fiildir. Ama Allah, kul için bu fiili irade ettiği için sefih olmamıştır. O zaman niye Allah'ın kulların işlerinde sefahi irade ettiği zaman bu sefahin Onun kendisine nispet edilmesi gerektiğini ileri sürersiniz.”³³ Allah, bu tür yanlış anlaşılmalardan ve her türlü sefehden uzaktır.

Yusuf (as), “Ey Rabbim! Zindan bana, bunların beni dâvet ettiği şeyden daha sevimlidir. Onların tuzaklarını benden uzaklaştırmazsan, onlara meyleder ve cahillerden olurum” demiştir.³⁴ Burada Hz. Yusuf'un hapse atılması bir masiyettir. Bunun yanında o, onların yapmasını istedikleri suçları yapmamak için zindanda kalmayı arzu etti. Fakat o bu isteğinden dolayı sefihlerden olmadı. Bu durumda eğer

³¹ Cüveynî, *el-İrşad*, s. 240.

³² Maide 5/28-29.

³³ Eş'âri, *el-İbane*, s.171-172.

³⁴ Yusuf 12/33.

Allah, kullarının sefih olmasını istiyorsa, onlar da sefih işler yapıyorsa bu Allah'ın sefih olmasını gerektirmez.³⁵ Ama durum mahlûkat için farklıdır;

Yaratılanlar arasından biri, sefih bir işi istediği ve onu yaptığı zaman gerçekten de sefih olmuş olur. Çünkü o, kendisine yasaklanan fiillerde bulunmuş olur. Zira o kimse, kendisini yöneten bir gücün kanunları altında, bir sınır koyucunun sınırları içerisinde ve kendisini kayıtlara bağlayan kuralların çerçevesindedir. O, bulunduğu bu kuralları, sınırları aştığı için sefihdir. Ancak âlemlerin rabbi olan Allah için böyle bir şey söz konusu değildir. Çünkü O, herhangi bir kayıt altında ya da belli bir sınırdan içinde değildir. Kendisine emir veren ve yasaklar koyan başka bir varlık da yoktur. Tüm bu nedenlerden dolayı Allah'ın sefaheti dilemesi sebebiyle sefih olması gerekmez ve sefih de değildir.³⁶

Bütün bu örneklerden yola çıkarak şöyle denilebilir: Allah, başkasının zulmünü irade edip yaratmakla zalim ve sefih olmaz. Aynı şekilde insanların iradesini, şehvetini, fiillerini yarattığı zaman da kulun işlediği kötülüklerin sahibi olmaz. Nasıl ki aklı başında olan köle ve cariyeleri arasındaki zinayı gören ve bundan rahatsız olmasına rağmen onları öylece kendi hallerine bırakan kimse bu tutumundan dolayı sefih olmamıştır. Yani zinayı yapan olarak vasıflanmamıştır. Aynı bunun gibi kulların yaptıkları sefih işlerden dolayı da Allah bunlarla vasıflandırılmaz.³⁷

Allah'ın kötülüğün yaratıcısı olması ve bununla vasıflanmaması hususunda Cüveynî de şöyle demektedir: Her şey Allah'ın dilemesiyle olur ve Allah'ın dilemediği hiçbir şey olmaz.³⁸ Cüveynî, bu noktada irade-emir ilişkisini gündeme getirir. Ona göre Allah'ın bir şeyi irade etmesi o şeyi emretmesini gerektirmediği gibi bir şeyi emretmesi de onu irade etmesini gerektirmez.³⁹ Allah, Hz. İbrahim'e oğlunu kurban etmesini emretmiştir ama bu emrin gerçekleşmesini dilemediği için Hz. İbrahim oğlunu kurban etmemiştir.⁴⁰ Allah'ın çirkin ve kötü olan şeyleri irade

³⁵ Eş'âri, *el-İbane*, s.173.

³⁶ Eş'âri, *el-İbane*, s.173-174.

³⁷ Eş'âri, *el-İbane*, s.174.

³⁸ Cüveynî, *el-İrşad*, s.242.

³⁹ Cüveynî *el-İrşad*, s. 243.

⁴⁰ Cüveynî, *el-İrşad*, s.246.

etmesi, onun sefih olmasını gerektirmez.⁴¹ Çünkü sefeh olan işler hâdis varlıklar için geçerlidir. Böyle bir durum Allah için söz konusu değildir. Allah fayda ve zarardan münezzehtir.⁴²

Eş'âri'de İlahi irade konusuna değindiğimize göre Eş'âri'nin insan iradesi konusundaki görüşlerini inceleyelim.

2.2. Eş'âriyye'de İnsan İradesi

2.2.1. İstitaâ

Eş'âri'nin kader meselesi içinde bahsettiği konulardan biri de “istitaâ”dır. İnsanın sahip olduğu fiilleri vardır. Dolayısıyla bu fiillere ilişkin bir gücünün de bulunması lazımdır. Çünkü fiilin oluşması ve ortaya çıkması kudrete bağlıdır.⁴³ Eş'âri'ye göre istitaâ, insanın iş yapabilme gücüne sahip olmasıdır. Bu tür istitaâ hâdistir. Allah'ın insan için yaratmış olduğu bir arazdan ibarettir. Yani insan, iş yapabilme gücüne sahiptir ama bu kudret insandan ayrıdır. İnsanın kendi zatından değildir. Çünkü insan bazen kudret sahibidir bazen ise değildir. Bu insanın bazen hareketli bazen de hareketsiz olması, bazen bilgili bazen ise cahil olması gibidir. Nasıl ki insanın bilgili ve hareketli olması onun kendi nefsinden değildir aynı şekilde kudret sahibi olması da kendi nefsinden değildir.⁴⁴

Eş'âri, “el-Lüma'da” istitaânın insanın kendi zatından olmayan bir araz olduğunu söylemektedir.⁴⁵ Diğer bir eseri “el-İbâne'de” istitaâyı, Allah'ın bir lütuf ve nimeti olarak tanımlamaktadır.⁴⁶

Bunu da şöyle delillendirmeye çalışmıştır: “İstitaâyı bir lütuf olarak kabul etmeyenlere şöyle sorarız: İstitaâ, Allah'ın bir nimeti, lütufu ve fazlı değil midir? Eğer cevapları evet ise onlara şöyle deriz: O zaman bunun bir yardım ve ihsan olduğunu niçin reddediyorsunuz. Bunu kabul etme mecburiyeti vardır. Birde onlara şöyle bir soru sorarız: Kâfirler iman etmeye güç yetirebiliyorlarsa, onların iman etme gayesine

⁴¹ Cüveynî, *el-İrşad*, s.249.

⁴² Eş'âri, *el-İbâne*, s.173.

⁴³ Yazıcıoğlu. M. Sait, “İslam Kelamında Önemli Bir Mesele İstitaat”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 1986, I, sy.1, s.51.

⁴⁴ Eş'âri, *el-Lüma*, s.58.

⁴⁵ Eş'âri, *el-Lüma*, s. 58.

⁴⁶ Eş'âri, *el-İbâne*, s.185.

ulaşmış olduklarını niye reddediyorsunuz. Eğer onlar iman etmeye ulaşmış olsalardı övülmüş olanlar arasında olurlardı. Ancak bunun imkânı pek olası görünmediğine göre onların iman etmeye güç yetirebildiklerini söylemek de pek mümkün değildir. Buradan çıkan zarûrî sonuç şudur: Allah imana güç yetirebilmeyi mü'minlere tahsis etmiştir.⁴⁷ Bu da Allah'ın iman etmiş olan kullarına bir lütfu ve nimetidir.”

Eş'âri, kitabı “el-İbâne’de” istitaânın lütuf olduğuna dair görüşlerine şöyle devam etmektedir; “istitaâya itiraz olarak “Allah kullarına zulmü dilemez”⁴⁸ “Allah hiç kimseye zulmetmek istemez”⁴⁹ ayetleri hakkında soranlara, bu ayetler Allah'ın insanlara zulmetmeyi dilemediğini ifade eder. “bir kısmı bir kısmına zulmetmez” ifadesi ise ayetlerde mevcut değildir. Sonuç olarak Eş'ari, insanların birbirlerine zulmetmeyi istemelerine rağmen Allah'ın kullarına zulmetmeyi istemediğini ifade eder.⁵⁰

Eş'âri, kitabı “el-Lüma’da”, bu konudaki görüşünü bir örnekle açıklar; “istitaâ olmazsa insan hiçbir şey yapamaz. Kâfirin durumu buna örnek teşkil eder. Şöyle ki; Allah, kâfirleri de imanla sorumlu tutmuştur. Ama kâfirin iman etmeye gücü var mıdır? Eğer bu soruya gücü olsaydı iman ederdi yanıtı verilirse, o zaman Allah kulun gücünün yetmediği şeyi ona teklif mi etmiştir sorusu akla gelir. Buna iki şekilde yanıt verilir. İlk olarak kulun gücü olmadığından dolayı iman etmeye gücü yetmez denilir. Ama kul bundan aciz değildir. İkinci olarak ise kâfirin iman etmemesi, onu terk etmesi ve imanın zıttı olan küfürle ilgilenmesinden dolayıdır.”⁵¹

Bu konuda Bâkılânî, insanın gücünün insanda yaratılmış olan bir araz olduğunu söyler. Buna delil olarak, insanın bazen kudret sahibi bazense güçsüz olmasını gösterir.⁵² Bâkılânî, kitabı “et-Temhid’in” ilk sayfalarında insanın kudretinin araz olduğunu, insanın kendi nefsinde bir gücünün bulunmadığını ifade etmiştir.⁵³

⁴⁷ Eş'âri, *el-İbâne*, s.186.

⁴⁸ Mü'min 40/31.

⁴⁹ Âl-i İmrân 3/108.

⁵⁰ Eş'âri, *el-İbâne*, s.187.

⁵¹ Eş'âri, *el-Lüma*, s.62.

⁵² Bâkılânî *et-Temhid*, s.287.

⁵³ Bâkılânî, *et-Temhid*, s.18-20.

İstitaâ konusunda Cüveynî de Eş'âri'nin görüşlerini takip etmiştir. Onun için de insanın sahip olduğu güç diğer arazlar gibi bir arazdır.⁵⁴

Eş'âri'ye göre istitaâ fiille beraberdir. Ona göre kudretin fiilden önce meydana gelmesi mümkün değildir. Çünkü fiil ya kudret ile beraber var olur ya da kudretten sonra meydana gelir. Eğer kudretle birlikte ortaya çıkmışsa kudretin fiille birlikte olduğu doğrulanmış olur. Fiil kudretten sonra ortaya çıkmışsa, o zaman bu durum kudretin devam etmediğini gösterir. Bu durumda fiilin yok olan bir kudretle oluşması gerekir ki bu da mümkün değildir. Eğer bu kabul edilecek olursa daha sonra aczin de meydana geleceğinin düşünülmesi gerekir. O zaman bir kimsenin aciz bir haldeyken var olmayan bir kudretle fiili gerçekleştirmesi düşünülür. Bu da aynı kişinin kendisine ait olan kudretinin yaratılmasından yüzyıl sonra, yüzyıl boyunca aciz bir halde bulunmasına rağmen, yüzyıl önce yok olan o kudret ile o fiili işlemesi mümkün gibi düşünülürdü. Ama bu fasit bir yaklaşımdır.⁵⁵

Keza var olmayan bir kudretle bir fiilin gerçekleşmesi mümkün olsaydı o zaman soğuk bir şeye dönüştürülen ateş ile artık onda var olmayan bir ısıyla yakma fiilini yapmaya çalışmak gibi olurdu ki bu da zaten mümkün olamaz.⁵⁶ Aklen de mantıklı değildir.

Bu konuya dair başka bir delil de, istitaâ-fiil arasındaki ilişkinin illet-malul ve sebep-müsebbib arasındaki ilişkiye benzemesidir. Eş'âri'ye göre istitaâ, kesbin sebebidir. Nasıl ki illetin malulden önce bulunması mümkün değildir aynı şekilde sebebinde müsebbipten önce bulunması olası değildir. Fiilin illeti olan istitaâ var olduğu zaman hemen ardından malul yani fiil meydana gelir. Yani buna dayanarak diyebiliriz ki istitaâ fiilden ayrılmaz.⁵⁷

Eş'âri, fiille beraber meydana gelen bu kudretin yine Allah tarafından yaratıldığını söyleyerek bunu şöyle izah eder: Allah'ın "O her şeyi bilir"⁵⁸ ayeti, her şeyin Allah'ın ilmi dâhilinde olduğunu göstermez mi diye sorulursa ve buna evet

⁵⁴ Cüveynî, *el-İrşad*, s.217.

⁵⁵ Eş'âri, *el-Lüma*, s.58-59.

⁵⁶ Eş'âri, *el-Lüma*, s. 58.

⁵⁷ İbn Fûrek, Muhammed b. Hasan, *Mücerred Makalat-ı Şeyh Ebi Hasan el-Eş'âri*, Beyrut, 1987, s.110.

⁵⁸ Bakara 2/29.

denilirse o zaman “doğrusu Allah her şeye kadirdir”⁵⁹ ayetiyle her şeyin Allah’ın kudreti kapsamındadır, manasına geldiğini niye reddediyorsunuz denilir. “Her şeyi yaratan Allah’tır”⁶⁰ ayeti de Allah’ın tüm hadis varlıkların yaratıcısı ve faili olduğu anlamına işaret eder.⁶¹

Allah tarafından yaratılan kudretin, fiille beraber olduğuna delil olarak getirebileceğimiz örneklerden birisi de, Hızır (as)’ın Hz. Musa (as)’ya “Doğrusu sen benimle beraberliğe asla sabredemezsin.(sabra güç yetiremezsin.)”⁶² sözüdür. Bu ayette “sabra gücün yetmez”den anlaşılan sabretme kudretinin olmadığıdır. Burada da açıkça görülür ki kudret yoksa fiilde yoktur.⁶³

Eş’âri, karısını boşayan veya kölesini azat eden bir kişinin bu fiillere ne zaman güç yetirebileceği sorusuna, boşama ve azad etme esnasında güç yetirebileceğini söyleyerek cevap verir.⁶⁴

Tüm bu örneklerden anlaşıldığı üzere istitaâ, Allah tarafından yaratılmaz ise fiil meydana gelmez. Eş’âri, kudretin fiille beraber olduğunu kabul etmektedir. Ona göre insan iki durumda fiilini gerçekleştiremez. Bunlardan ilki, mutlak imkânsızlık halidir ki bu imkânsızlık nedeniyle insan fiillerini yapamaz. Bu da organ eksikliğinde o organın yapacağı işi yapamaması örneği ile açıklanabilir. İkincisi ise Allah’ın insanda yarattığı kudreti yok etmesidir. Sonuç olarak, Eş’âri, insanın fiillerinin yaratılmış bir kudretle meydana geldiğini, o kudretin yok olması durumunda ise insanın fiillerini meydana getiremeyeceği görüşündedir.⁶⁵

Kudretin fiille beraber olduğu hususunda, Bâkılânî ve Cüveynî de Eş’âri ile aynı görüştedir. Bâkılânî, kudretin araz olduğunu ve fiilin meydana gelmesinden sonra yok olacağını söyler.⁶⁶

⁵⁹ Bakara 2/20.

⁶⁰ Ra’d 13/16.

⁶¹ Eş’âri, *Eş’âri Kelamı*, ter. Kılıç Aslan Mavil, Hikmet Yağlı Mavil, İz Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 101.

⁶² Kehf 18/67.

⁶³ Eş’âri, *el-Lüma*, s.61.

⁶⁴ Eş’âri, *el-Lüma*, s.64.

⁶⁵ Eş’âri, *el-Lüma*, s.59-60.

⁶⁶ Bâkılânî, *et-Temhid*, s.287.

Cüveynî de insan hâdis bir kudrete sahip olduğu için bu kudretin zamanla sürekliliğini koruyamayacağını ve bu sebeple her an Allah tarafından yaratıldığını belirtir.⁶⁷ Ona göre kudret ve fiil o kadar iç içedir ki kudretin fiilden önce olacağı düşünülürse, fiilin kudret olmadan meydana geldiği düşünülmüş olur ki bu durum mümkün değildir. Öyle ise istitaâ fiille beraberdir.⁶⁸

İnsanda fiille beraber ortaya çıkan kudret ne için meydana gelmişse onun için geçerlidir. Zıttı için geçerli değildir. Çünkü insanda bir kudret yaratıldığı zaman o fiilin meydana gelmesi zaruri olur. Zira insanda yaratılan kudret fiille beraberdir.⁶⁹ Bu nedenle insan, aynı kudretle iman ve küfür durumlarından sadece birinin içinde yer alabilir. İnsana verilen kudret, iman için verilmişse sadece iman edebilir küfür için verilmişse küfür hali için kullanılabilir.⁷⁰

Eğer tek bir kudret, iki ayrı şey için geçerli olsaydı o zaman bu kudret fiille beraber olmaz fiilden önce olurdu ki bu mümkün değildir. Kısacası bir fiil için yaratılan kudret onun zıttı için kullanılamaz.⁷¹

2.2.1. İrade

İnsan iradesi konusunda Eş'âri'de belirsizlik vardır. Mezhep içinde birbirinden farklı görüşler mevcuttur. Allah'ın iradesini sürekli vurgulayan Eş'âri, insanın iradesinin olup olmadığına dair pek ipucu vermez. Sanki o, ilahi irade yanında Allah'ın iradesine eksiklik getireceği düşüncesiyle insan iradesini dile getirmekten çekinir. Bunun sebebi Mutezile'nin irade konusundaki görüşleri de olabilir.⁷²

Mutezile içinde uzun bir müddet kalan ve daha sonra onlardan ayrılarak Hanbeli'ye yakınlaşan Eş'âri, insana hür bir irade tanıyan Mutezile'nin görüşlerinin tasvip etmez. Muhtemelen bu sebeptendir ki, Eş'âri insan iradesine pek değinmez. Bu konuda görüşlerinde hâkim olan belirsizlik Mutezile'nin düştüğü hataya düşme

⁶⁷ Cüveynî, *el-İrşad*, s.218.

⁶⁸ Cüveynî *el-İrşad*, s.219.

⁶⁹ Eş'âri, *el-Lüma*, s.59-60.

⁷⁰ Eş'âri, *el-İbane*, s.161.

⁷¹ Sâbûnî, Nureddin, *Maturidi Akaidi*, ter. Bekir Topaloğlu, DİB Yayınları, Ankara, 1995, s. 132.

⁷² Özler, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde İnsan Hürriyeti*, s. 94.

korkusudur. Bizim belirsizlik olarak nitelendirdiğimiz nokta aslında Eş'âri'nin çekincelerinden dolayı insana irade verip vermeme noktasındaki kararsızlığıdır.

Eş'âri'ye göre her şeyin yaratıcısı Allah'tır. Doğal olarak kulların tüm fiilleri de Allah tarafından yaratılmıştır. Eş'âri, “sizi de yaptıklarınızı da Allah yaratmıştır.”⁷³ Ve “Onlar cennetliklerdir. Yapmakta olduklarına karşılık, orada sürekli kalacaklardır.”⁷⁴ ayetlerini kendi görüşüne delil olarak getirdikten sonra “madem kullar yaptıkları fiiller karşılığında ceza yahut mükâfat alacaklardır, o zaman bu fiillerin yaratıcısı da Allah'tır” demektedir.⁷⁵

Bir kısım âlimler, “sizi de yaptıklarınızı da Allah yarattı”⁷⁶ ayetinde, bir önceki ayette geçen “yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz”⁷⁷ ayetine atıf olduğunu söyleyerek, ayette geçen “yaptıklarınızı” tabirinden kasıt insanların fiilleri değil de yonttukları putlardır demişlerdir. Eş'âri'nin buna cevabı şöyledir: “Bu düşünceniz yanlıştır. Çünkü putlar sadece insanlar tarafından yontulan şeylerdir. “Yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz”⁷⁸ ayeti de buna işaret etmektedir. Ancak putların yapıldığı hammadde olan tahta insanlar tarafından yapılmadığı için “sizi de yaptıklarınızı da Allah yarattı”⁷⁹ ayetinde putların kastedildiğini söyleyemeyiz.”⁸⁰

Bu ayetin delil olarak sunulmasına bir başka itiraz olarak şöyle derler: “Bir de ne görsünler o, onların uydurduklarını yakalayıp yutuyor.”⁸¹ ayetinde geçen uydurduklarını sözüyle onların hilelerini kastedip kastetmediğini biliyor musunuz? Aynı şekilde “sizi de yaptıklarınızı da Allah yarattı”⁸² ayetinde geçen yaptıklarınızı ifadesinin niçin putları değil de insanın fiillerini kastettiğini söylüyorsunuz. Eş'âri buna cevap olarak şöyle bir izah getirir: Sihirbazların uydurdukları şeyler, insanları yılan diye kandırdıkları görüntülerdir. Onların uydurmaları ise insanları kandırmalarıdır. Bu nedenle itiraz edilen ayetle örnek arasında bir ilişki yoktur.

⁷³ Sâffât 37/96.

⁷⁴ Ahkaf 46/14.

⁷⁵ Eş'âri, *el-Lüma.*, s.43.

⁷⁶ Sâffât 37/96.

⁷⁷ Sâffât 37/95.

⁷⁸ Sâffât 37/95.

⁷⁹ A'raf 7/117.

⁸⁰ Eş'âri, *el-Lüma.*, s.43.

⁸¹ A'râf 7/117.

⁸² Sâffât 37/96.

Çünkü onların yılan diye kandırdıkları şeylerin yaratıcısı Allah'tır. Yaratma işi ise onların asıl maddelerine yöneliktir.⁸³

Kur'an-ı Kerim'de buyrulan “ herhangi bir şey için Allah'ın dilemesi dışında “ben yarın şunu yapacağım deme”⁸⁴ ayetinden kulların fiillerinin zorunlu olarak Allah'ın iradesine bağlı olduğu anlaşılır.⁸⁵

Fiillerin Allah tarafından yaratıldığına bir delil de olarak insanın istek ve arzularına rağmen fiillerinin bu arzularının doğrultusunda meydana gelmeyişi gösterilebilir. Mesela, iman zor ve yorucu olmasına rağmen insan bunun kolaylaşmasını ister. Ama buna rağmen iman yine zor vasfını taşımaya devam eder. O zaman buradan fiillerin yaratıcısının insan değil de Allah olduğu anlaşılır.⁸⁶

Kötü fiillerin yaratılması hususunda, kime nispet edileceğine dair konu daha önce açıklandığı için burada tekrar temas etmeyeceğiz.

İnsanın iradesi konusunda Bâkılânî de Eş'âri ile aynı düşünce yapısına sahiptir. Ona göre Allah'ın iradesi her şeyi kapsamaktadır. Bunun bir sonucu olarak insanın fiilleri de Allah'ın iradesine dâhildir.⁸⁷ İnsan iradesi, Allah'ın mutlak iradesi dışında değildir. İnsanın iradesi konusunda Bâkılânî'de de kesin ve açık bir görüş yoktur. O da tıpkı hocası Eş'âri gibi Mutezile'nin düştüğü duruma düşmemek adına Allah'ın mutlak iradesinin yanında başka bir iradeden bahsetmekten çekinmektedir. Bunun sonucu olarak da insan iradesi, bu görüş içinde kaybolup gitmektedir.⁸⁸

Bâkılânî, Allah'ın iradesinin insanı ve fiillerini her yönden kapsadığını belirtme çabasındadır. Aslında bu bir bakıma onun Allah'ın iradesi içinde insana da bir irade verme eğiliminde olduğunun göstergesidir. Bâkılânî, insanda kısmen de olsa bir irade olduğunu zımnen kabul eder ama bunu açıktan belirtmez.⁸⁹

⁸³ Eş'âri, *el-Lüma*, s.43-44.

⁸⁴ Kehf 18/23.

⁸⁵ Eş'âri, *el-Lüma*, s. 69.

⁸⁶ Eş'âri, *el-Lüma*, s.44.

⁸⁷ Bâkılânî, *el-İnsaf*, Dâru't-Tevfiki, [y.y.], 2000. s. 137-138.

⁸⁸ Gölcük, Şerafettin, *Bâkılânî ve İnsan Fiilleri*, s.101.

⁸⁹ Gölcük, Şerafettin, *Bâkılânî ve İnsan Fiilleri* s. 102.

Bu konuda Cüveynî'nin görüşlerinde farklılık görülür. Cüveynî, kitabı “el-İrşad'ta” tamamen Eş'âri çizgide devam ederken, son eseri “el-Akîdetü-n Nizâmiyye'de” Maturidi çizgiye kaymıştır.⁹⁰

Cüveynî, “el-İrşad” adlı eserinde, Allah'ın iradesi üzerinde durmuş ve insanın iradesine çok az değinmiştir. Yani klasik Eş'âri çizgiyi devam ettirmiştir.⁹¹

Son eseri “el-Akîdetü-n Nizâmiyye'de” ise Allah'ın insana irade ettiği şeyleri yapması için bir seçme hakkı verdiğini söylemiştir. İnsanın da fiillerini bu ihtiyar ile kendi tercih ve isteklerine göre yaptığını söylerken buna delil olarak şunları getirir;⁹²

İnsan, Allah'ın emirlerini yerine getirmek ve yasakladıklarından kaçınmak ile mükelleftir. Ve bu doğrultuda bir mükâfat yahut ceza alacaktır. İşte insan bu mükellefiyetlerini yerine getirebileceği bir iradeye sahiptir ki karşılığını alabilsin.⁹³

Buna ek olarak, şeriatta insanın iyi olan şeyleri yapmaya teşvik edildiği, kötü olan şeyleri yapmaktan nehyedildiği görülür. Bu da insanın iyi ve kötü şeyleri yapma hususunda bir tercih hakkının olduğunu gösterir.

Bir başka delili ise şöyledir: İyilik yapanların mükâfatı ve kötülük yapanların cezası peygamber vasıtasıyla bildirilmiştir. Allah, size peygamber göndermeme rağmen niye isyan edip sapıttınız diyerek kullarına hitap eder. Eğer insanın bir iradesi olmasaydı, ne peygamber göndermesine gerek olurdu ne de peygamberler insanları doğru yola çağırmak için bu kadar eziyet çekerdi.⁹⁴

Tüm bu delillerden de anlaşıldığı üzere Cüveynî, insana ait bir irade hürriyetinin varlığını kabul etmiş ve açıktan dile getirmiştir.

Eş'âri'nin insan iradesine dair görüşlerini incelediğimize göre, şimdi Eş'âri'nin kesb hakkındaki görüşlerine değinelim.

⁹⁰ Özler, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde İnsan Hürriyeti*, s. 105.

⁹¹ Cüveynî, *el-İrşad*, s.209-210.

⁹² Cüveynî, *el-Akîdetü'n-Nizâmiyye*, Matbatü'l-Envar, 1948, s. 30-46.

⁹³ Cüveynî, *el-Akide*, s. 30-32.

⁹⁴ Cüveynî, *el-Akide*, s. 30-32.

2.2.3. Kesb

Eş'âri, insana bir irade vermek ve cebri görüşte olmamak adına kesb teorisini ortaya koymaktadır. Kesb tabirini Ehl-i sünnet içinde Eş'âri sistemleştirmiştir. Yine de onun kesb anlayışı açık değildir. Bundan dolayı da mezhep içinde farklı görüşler vardır.

Fiillerin meydana gelebilmesi için mutlaka bir faile ihtiyaç vardır. Zira bir fiil, failsiz olarak ortaya çıkamaz. Bu fiillerin asıl yaratıcısı ve faili Allah'tır. İnsan, sadece onu kesbeden konumundadır. Kesb olarak nitelendirilen bir fiilin meydana gelmesi, Allah'tan başka yaratıcının ve kudret sahibinin bulunmadığını ve ondan başka failin de olmadığını gösterir.⁹⁵ Eş'âri, kendi tabiri ile bu durumu şöyle özetler: Hakikatte Allah'tan başka fail yoktur ve o fiili olduğu hal üzere yaratan başka kudret sahibi de yoktur.⁹⁶

Bu yaratma “ halk ”tır. İnsanın fiili nedir denilirse, buna “kesb” cevabı verilir. Burada şöyle bir itiraz ortaya çıkar, o zaman fiilin gerçekte kesb olması niçin onun Allah'tan başka bir müktesibi olmadığına delalet eder.⁹⁷

Fiillerin gerçek manasıyla var olması için bir faile ihtiyaç vardır. Zira bir fiil failsiz olarak gerçekleşemez. Sıradan ve hâdis olan bir cisim de o fiillerin faili olamayacağına göre fiillerin gerçek failinin Allah olması gerekir. Fakat bir fiili gerçek manasıyla yaratan bir fail mutlaka gerekirken, o fiili, bulunduğu hal üzere kesb eden bir müktesibin varlığı zorunlu değildir. Gerçekte böyle bir durum söz konusu olsaydı yani her fiil, mutlaka bir kesb niteliği taşıyaydı, bu durumda bu müktesibin de Allah olduğunu söylemek gerekirdi.⁹⁸ Eş'âri bu düşüncesine şöyle devam eder:

Iztırâfî (zorunlu) hareketler, kendisinin faili olarak Allah'ı işaret etmesine rağmen bu gerçekte hareket edenin Allah olduğuna delalet etmez. Ama yine de o hareketin gerçek faili Allah'tır. Iztırâfî (zorunlu) hareketi yapan kişinin gerçekte o hareketin faili olarak tanımlanması gerekmez. Mütetarrik, kendisinde hareketin

⁹⁵ Eş'âri, *el-Lüma*, s.45.

⁹⁶ Eş'âri, *el-Lüma*, s.45.

⁹⁷ Eş'âri, *el-Lüma*, s.45

⁹⁸ Eş'âri, *el-Lüma*, s.45.

bulunduğu şey manasındadır. Bu da Allah için düşünülemez. Kesb, kendisini yaratana delalet eder ama bu durum kesbin gerçek failinin o fiilin müktesibi olduğunu göstermediği gibi hareketin failinin de o fiilin gerçek faili oluşunu göstermez. Çünkü kesb yapan kişi, fiili hâdis bir kudretle meydana getirdiği için o fiilin müktesibidir. Allah'ın ise bir şeye hâdis bir kudretle kadir olduğu düşünülemez. Bu sebeple şöyle denilebilir ki fiilin gerçek faili Allah olsa bile bu durum Allah'ı o fiilin müktesibi yapmaz.⁹⁹

Eş'âri, insan, bir şeyi hakikati üzerine yani küfür veya iman, kötü veya iyi olarak kesb edebilir mi sorusuna cevaben şöyle söyler: Bu düşünce yanlıştır. Çünkü “küfrü kesb etti” cümlesi hâdis bir kudretle inkâr etti anlamındadır. Aynı şekilde “imanı kesbetti” ifadesi de hâdis bir kudretle iman etti manasına gelir. Ancak bu fiillerin gerçek faili yine de Allah'tır.¹⁰⁰

İnsanın fiillerinin gerçek yaratıcısının ve gerçek failinin Allah olduğuna dair şu delil, kıyas yöntemiyle açıklanabilir; kulda meydana gelen ıztırari (zorunlu) hareketin gerçek failinin Allah olduğuna dair delil, aynı zamanda insanlardaki iktisabî (kesbi) hareketinde yaratılmışlığına delalet eder. Eğer ıztırari (zorunlu) hareketin hâdis olması, onun, Allah tarafından yaratıldığına işaret ediyorsa, aynı şey iktisabî (kesbi) hareket için de geçerlidir. Zorunlu hareketin yaratılmış olduğuna dair delili, onun, bir zaman ve mekâna muhtaç durumda bulunması ise aynı durum iktisabî (kesbi) hareket içinde geçerlidir. Dolayısıyla şöyle denilebilir; ıztırarî (zorunlu) hareketin Allah tarafından yaratıldığına delil olan her şey iktisabî (kesbi) hareket için de delildir. Çünkü zorunlu hareketin yaratılması için gerekli olan sebeplerin tümü iktisabî hareket için de gereklidir.¹⁰¹

İztırarî (zorunlu) ve iktisabî (kesbi) hareketin ikisinin de aynı kabul edilmesi, yani bir hareket ıztırarî kabul edildiği zaman diğerinin de ıztırarî kabul edilmesi yahut bir hareketin iktisabî kabul edildiği zaman diğer hareketinde iktisabî kabul edilmesi gerekir, şeklindeki itiraza Eş'âri'nin cevabı şöyledir:

⁹⁹ Eş'âri, *el-Lüma*, s. 45.

¹⁰⁰ Eş'âri, *el-Lüma*, s. 46.

¹⁰¹ Eş'âri, *el-Lüma*, s. 46.

Böyle bir zorunluluk söz konusu değildir. Çünkü zorunluluk ve kesbilik birbirinden farklı şeylerdir. Zorunluluk, bir kimsenin istemediği bir şeyin üzerine yüklenmesidir ki o kimse ne kadar ondan kurtulmaya çalışsa da, ondan uzaklaşmak için elinden geleni yapsa da, üzerine yüklenen bu şeyden kurtulması ve uzaklaşması mümkün değildir. Ondaki kurtulmanın hiçbir yolu yoktur. Bu zorunluluk özelliğini taşıyan hareket, felçli bir kimsenin sarsılması yahut sıtmaya tutulmuş kimsenin titremesi gibidir. Bu özelliği taşımayan hareket ise zorunlu hareket kapsamına girmez. Çünkü insanın bir yere gidip gelmesi, bir şeye yönelik ileri geri yürümesi ile felçlinin hastalıktan sarsılması yahut sıtmaya tutulan kişinin titremesi aynı şey değildir. İnsan, bu iki hareket arasındaki farkı kendi başına geldiği için ve başkalarını da gözlemleyerek şüpheye düşmeyecek şekilde bilir. Bu iki halden birinde acizlik durumu bulunursa, diğerinde hâdis bir kudret ortaya çıkması gerekir. Acizlik hali, her ikisinde de bulunmuş olsaydı, insanın her iki hareket karşısında da durumu aynı olmuş olurdu. Böyle olmadığına göre ve hareketlerden birinde bir kudretin bulunmasıyla beraber bu tür fiillerin kesbi gerekli olur. Çünkü kesbin asıl manası, fiilin onu kesbeden kimsede hâdis bir kudretle oluşmasıdır. Bu durum iki hareketin birbirinden farklı şeyler olduğunu gösterir. Bunlardan ilki, zorunluluk taşıdığı için ıztırârî hareket diğeri ise kesbilik gösterdiği için iktisabî harekettir. Diğer yandan bu iki hareketin de Allah tarafından yaratıldığının delileri aynı olduğu için iki hareketten birinin yaratıldığını söylemek, diğerinin de yaratıldığını söylemeyi zorunlu kılar.¹⁰²

Söz konusu iki hareketin, zorunluluk ve kesbilik noktasında farklılaşması, sonradan meydana gelmiş olması noktasında farklı olmasını gerektirmediği gibi onların yaratılmış olma bakımından da ayrı oldukları anlamına gelmez. Aynı şekilde bir cisim, hâdis varlıklardan önce meydana gelmemişse bu onu sonradan olmuş varlıklardan biri yapar. Fakat bir cismin gerek sonradan olmuş olması gerekse yaratılmış varlıklardan birinin kapsamına girerek diğer yaratılmış olanlarla aynı durumda olması, onun, hareket noktasında da o varlıklarla aynı olmasını gerekli kılmaz. Yine cismin yaratılmış varlıklardan olması onun, hareketle aynı vasıfları taşıması anlamına gelmez. Çünkü bu iki şey hareket ve cisim olma hususunda değil de sonradan yaratılma noktasında birbirlerine eşittir. Aynı bunun gibi zorunluluk ve

---

¹⁰² Eş'ârî, *el-Lüma*, s. 46-47.

kesbilikte yaratılma ve sonradan meydana gelme noktasında birbirine eşittir. Yani bunlardan birini Allah'ın yarattığını söylemek, diğerinin de Allah tarafından yaratıldığını kabul etmeyi zorunlu kılar.¹⁰³

İnsanda bulunan kudretin yaratıcısı Allah'tır. Allah'ın kesb için insanda bir kudret yaratması, O'nun, kendisinde fiil için daha kapsamlı bir kudreti olduğunun delilidir. Bu Allah'ın kulda ilim yaratması gibidir. Kendisinin ilmi kula nazaran daha kapsamlı ve her şeyi kuşatıcıdır. İşitme ve görme fiilleri de burada zikredilebilir. Bu durum şunu gösterir: Allah'ın kulda yaratmış olduğu kudret insanın kesbi içindir.¹⁰⁴

Bu açıklamadan sonra şöyle bir soru sorulabilir. Eğer kulun kesbi yaratılmış ise onu bizzat insanın kendisinin yarattığının kabul edilmesi gerekmez mi? Eş'âri'nin buna cevabı şöyledir: “Bizim kesbimiz yarattığımız şeydir diye bir şey dememişiz ki böyle bir sonuç ortaya çıksın. Bunun aksine kesbi bizim dışımızda birinin yarattığına dikkat çekerken, nasıl kesbin yaratıcısı olabilirim gibi bir anlam çıkarılabilir. Kesbin yaratıcısı Allah olduğu halde insan kesbin yaratıcısı sayılıyorsa bu durumda ıztırari (zorunlu) hareketi yaratan Allah olduğu için o hareketle müteharrik olanın da Allah olması gerekirdi. Ama bu mümkün değildir. Çünkü Allah, o hareketi başkası için yaratmıştır. Bunun gibi bize göre kesb olan şey Allah'a göre bir yaratmadan ibarettir.”¹⁰⁵

Eş'âri'nin kesb anlayışından şu sonucun çıkartılması mümkündür: İnsan fiilinin oluşmasında dört unsur etkilidir:

-önceden var olan yaratılmış bir irade

-yaratılmış bir kudret

-yapılmış sona ermiş bir fiil. Kudretle fiil aynı anda birlikte bulunur.

-kudretle fiil arasındaki bağıntı. İşte kesb bu irtibat olmaktadır. Bu da kudretin maktura taallukudur.¹⁰⁶

¹⁰³ Eş'âri, *el-Lüma*, s. 47.

¹⁰⁴ Eş'âri, *el-Lüma*, s.48.

¹⁰⁵ Eş'âri, *el-Lüma*, s.48.

¹⁰⁶ Gölcük, Şerafettin, *Bâkullâni ve İnsan Fiilleri*, s.194.

Burada önemli olan nokta: Kudretin fiil üzerinde doğrudan etkisinin olmadığı gerçeğidir. Meydana gelen fiille ve bu fiili yapanın birbirleri üzerinde herhangi bir etkileri yoktur. Burada fail, yaratılmış olan kudret ve fiilin mahallidir. Bununla birlikte kudret ve fiil Allah tarafından yaratılmıştır.¹⁰⁷

Eş'âri, Mutezile'nin ortaya koyduğu hür insan iradesi görüşüne karşı çıkmış ve insanın fiillerinin yaratıcının Allah olduğunu söylemiştir. Ama görüşleri içinde insana hiçbir hürriyet tanımayarak cebre düşmüş gibi görünmektedir. İşte Eş'âri cebre düşmemek ve insana sorumluluklarını yüklemek için kesb formülünü bulmuştur. Ama anlaşıldığı üzere onun kesb formülü de kapalıdır. Çünkü kesbin bizzat kendisi Allah tarafından yaratılmaktadır.¹⁰⁸

Eş'âri, görüşleri içindeki zorunlu ve kesbi hareketi birbirinden ayırırken insanın gitme, gelme, yürüme gibi hareketlerini yaptığı sırada kendisinde oluşan titreme hareketindeki gibi bir mecburiyet altında olmadığını hissetmesi ve bunu diğer insanlarda da gözlemlemesi, noktasına temas eder. Bu durum şöyle bir açıklama gerektirir: İnsanların hareketlerindeki hürriyete, Eş'âri şuur hali demiştir. Bu görüş Eş'âri'deki cebri düşünceyi yumuşatmıştır.¹⁰⁹

Şimdi Eş'âriyye içindeki diğer kelamcıların bu husustaki görüşlerini incelemeye çalışalım.

Bâkılânî'ye göre asıl yaratıcı Allah'tır. Fiilleri kesb eden ise insandır.¹¹⁰ Kesb, anlam olarak fiilde tasarruf etmektir diye açıklanır. Bu da fiille beraber ortaya çıkan kudretle birlikte mümkün olur. Bu kudret, fiili meydana getirir. İnsanın kendisinde oluşan ıztırârî hareketle iktisabî hareketin farkını anlar ve bilir. Bu görüşle Bâkılânî'de aynı Eş'âri gibi, insanda hür irade olduğunu düşünür ama bunu ifadelerine dökmez.¹¹¹

Bâkılânî, kesb ve yaratma arasındaki farktan bahsederken, yaratmanın yoktan var etme olduğunu söyler ve bu yaratma ile Allah'ta bir değişiklik

¹⁰⁷ Gölcük, Şerafettin, *Bâkılânî ve İnsan Fiilleri* s.194.

¹⁰⁸ Yeprem, M. Saim, *İrade Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî*, s.219.

¹⁰⁹ Yeprem, M. Saim, *İrade Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî*, s.220.

¹¹⁰ Bâkılânî, *et-Temhid*, s.307.

¹¹¹ Bâkılânî, *et-Temhid*, s.307.

olmayacağını, yaratanın nitelik kazandırdığını ama kendisinin bir nitelik kazanmadığını belirtir. Kesbin ise yaratılmış bir kudretle var olan şey olduğunu söylerken,¹¹² kesbeden kişinin kesb ile birlikte değişikliğe uğrayacağını belirtir.¹¹³

Eş'âri ve Bâkılânî, Allah'ın sıfatlarının ve fiillerinin eşsiz ve tek olduğunu belirtmek için kesb tabirini kullanmışlardır. Bâkılânî de kesb görüşünde aynı Eş'âri gibi Allah'ın sıfat ve fiillerine odaklanmıştır. İnsana tanınan hürriyet pek ifadelere yansımamıştır.¹¹⁴

Bağdâdî, kesb hakkındaki düşüncelerini şöyle bir örnekle anlatmıştır: “iki insan düşünelim bunlardan biri büyük bir taşı kaldırmaya tek başına gücü yeterliyken diğersinin gücü buna yetmez. İkisi, bu büyük taşı birlikte kaldırdıkları zaman taş ikisinin de gücüyle kalkmış olur. Taşa tek başına gücü yeterli olmayan insanın da bu fiilde payı olmuştur. İşte insanın fiilleri de tıpkı böyledir. İnsan tek başına fiillerini yaratamaz onlara güç yetiremez. Ama Allah bu fiilleri tek başına meydana getirebilir. Sonuç olarak insanın fiilleri Allah'ın kudretiyle meydana gelmektedir. Aynı taş örneğindeki gibi insanın da bunda bir payı vardır ki buna kesb adını veririz.”¹¹⁵

Cüveynî ise kesb konusunda başta Eş'âri çizgiyi takip ederken daha sonra Maturidi'nin görüşüne yakınlaşmıştır. Cüveynî, eseri “el-İrşâd'da” Eş'âri çizgisinde kalmıştır. Ona göre insanın kesb sahibi olması, onun, zorunlu fiilleriyle kesbi fiilleri arasındaki farkı anlayan şuur halidir.¹¹⁶ İnsan, bu şuur haline sahip olmuş olsa bile onun hâdis olan kudretinin, fiillerin oluşmasında hiçbir etkisi yoktur.¹¹⁷ Buna göre insanda hâdis bir güç vardır ama gücünün hiçbir şeye etkisi yoktur. Ama yine güç ile fiil arasında şuur hali dediğimiz bir bağlantı vardır. Cüveynî, bu bağlantıyı ilim ile malum arasındaki ilişkiye benzetir. Malumun varlığında ilmin bir tesiri yoktur ama ikisi arasında bir bağlantı vardır. Kesb de böyledir.¹¹⁸ Anlaşıldığı üzere; Cüveynî'nin ilk görüşü, genel olarak diğer Eş'âri âlimleri ile aynıdır.

¹¹² Şehristânî Abdülkerim, *Nihayetü'l-İkdam fi İlmi'l-Kelam*, London, 1938, s. 76-78.

¹¹³ Şehristânî, *Nihayetü'l-İkdam* s. 76-78.

¹¹⁴ Gölcük, Şerafettin, *Bâkılânî ve İnsan Fiilleri*, s.197.

¹¹⁵ Bağdâdî, *Usuli'd-Din*, s. 133-134.

¹¹⁶ Cüveynî, *el-İrşâd*, s. 164-165.

¹¹⁷ Eş'âri, *el-Lüma*, s. 43-50; Cüveynî, *el-İrşâd*, s. 187-192.

¹¹⁸ Cüveynî, *el-İrşâd*, s. 209-210.

Cüveynî, son eseri “el-Akidetü-n Nizâmiyye’de” ise bu görüşünü tamamen terk etmiştir. Bu eserinde, kesbin anlaşılması güç bir kavram olduğunu belirtmekte ve onun pek anlaşılamayacağını vurgulayarak, kesb yerine kudret kavramını kullanmaktadır.¹¹⁹ Cüveynî, fiilin insanın kudreti ile meydana geldiğini söyler.¹²⁰ İnsanın kesbinin de bu olduğunu belirtir.¹²¹ Daha önceden kudretle fiil arasındaki ilişkiyi ilim ve malum ilişkisine benzeten Cüveynî, bu görüşünden tamamen vazgeçmiş ve böyle bir görüşün insanı cebre götüreceğini söylemiştir.¹²² Ona göre insanın hâdis olan gücünün fiillerin oluşmasında etkisinin olduğu ve fiillerin bu güç ile olduğu bir hakikattir.¹²³ Ama bu demek değildir ki fiillerin asıl yaratıcısı insandır. Fiillerin asıl yaratıcısı Allah’tır. Yaratılmış olan her şey ister Allah’ın gücü dâhilinde bulunsun ister de insanın gücünün etkisi olsun yaratma yönünden Allah’a aittir.¹²⁴

Cüveynî’nin kesb hakkındaki görüşlerine bakıldığında, o, insanın gücünün fiilin ortaya çıkmasında açık bir etkisi olduğunu belirterek cebri reddeder. Bu durumun fiillerin insanın kendisinin yarattığı anlamında olmadığını söyleyerek de Mutezile’nin görüşünü reddetmektedir.¹²⁵

Her ne kadar ekol içerisinde farklılıklar bulunsa da Eş’âri’nin görüşleri cebri mutavassıt denilen noktadadır.¹²⁶

Sonuç olarak şunlar söylenebilir: Ehl-i sünnet keliminin kurucularından biri olan Eş’âri’nin görüşleri seleften farklı olmasına rağmen birçok noktasıyla kapalı kalmış, tam bir netlik kazanmamıştır. Konuyla ilgili olarak Eş’âri’nin irade-kader ilişkisi üzerinden duruma bakılırsa burada da aynı şey görülür.

Eş’âri, kader meselesi içinde bu konuya sadece ilahi irade açısından bakmıştır. Bunun içindeki insan iradesiyle pek ilgilenmemiştir. Eş’âri, insana bir güç verme noktasında bir çekinceye sahiptir, denilebilir. Yıllarca içinde kaldığı ve

¹¹⁹ Cüveynî, *el-Akide*, s.30-34

¹²⁰ Cüveynî, *el-Akide* s. 34-35.

¹²¹ Gölcük, Şerafettin, *Bâkullânî ve İnsan Fiilleri*, s.191-195.

¹²² Cüveynî, *el-Akide*, s.32-33.

¹²³ Cüveynî, *el-Akide*, s. 30-32.

¹²⁴ Cüveynî, *el-İrşâd*, s.187-188.

¹²⁵ Özler, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde İnsan Hürriyeti*, s.145.

¹²⁶ Gölcük, Şerafettin, Toprak, Süleyman, *Kelam*, s.249.

görüşlerinde aşırılık olan Mutezile'den çıktığı anda kendi düşüncelerinde, Mutezile'nin düştüğü hatalara düşmemek adına diğer bir uca yakınlaşmıştır. Daha sonra da cebre düşmemek adına, kesb teorisini ortaya atmıştır, ama Eş'ârî'nin kesbi, muğlak kalmış ve tam anlaşılammıştır. Eş'ârîyye içinde daha sonra Eş'ârî'yi takip eden âlimlerde ise görüş farklılıkları ortaya çıkmıştır.

Eş'ârî ve Eş'ârîyye ekolü içerisinde bazı âlimlerin irade-kader ilişkisi hakkındaki görüşlerini anlattığımızı göre şimdi Ehl-i sünnet'in bir diğer önemli kolu olan Mâtürîdî ve talebelerinin görüşlerini inceleyelim.

3. MÂTÜRÎDÎLERE GÖRE İRADE-KADER İLİŞKİSİ

Ebu Mansur el-Mâtürîdî (ö. h.333/m.944) yaşadığı devirde bölgesini himaye eden Samâni Devleti'nin sağladığı adalet, ilim ve ihlas yoluyla tefsir, hadis, kelim, tasavvuf, edebiyat, dil gibi ilimler en parlak dönemini yaşamıştır.¹²⁷ Böyle bir ortamda devlet tarafından da desteklenen ilim erbabı, birçok münazara ve sohbetlerde bulunmuşlardır. Böyle münazaralar, kelim ilminde farklı görüşlerin ortaya çıkmasına, fikirlerin gelişmesine sebep olmuştur. Bu durum, ilerleyen zamanlarda ilmi ekollerin fikirlerinin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır.¹²⁸

Böyle bir ortamda yaşamını sürdüren Mâtürîdî, tahsilinde İmam-ı Azam'ın görüşlerini öğrenmiş ve onun yolundan giderek onun görüşlerini benimsemiştir. Bu görüşleri de münazaralarda kelim metoduyla ilerleyerek, akaid alanında kendini daha da geliştirmiş ve daha sonradan kendi kelim ekolünün kurucusu olmuştur.¹²⁹

Mâtürîdî'nin görüşlerine genel olarak, geniş çerçeve ile ve kullanılan metotlar açısından bakıldığında zaman Eş'ârî ile aynı çizgidedirler.¹³⁰ Tabii olarak yaşadıkları bölgenin farklı olmasından ve farklı münazara ortamlarında bulunmalarından dolayı bazı görüşlerinde farklılıklar vardır. Ama mücadele ettikleri Mutezile ve bi'dat ehline

¹²⁷ Işık, Kemal, *Mâtürîdî Sisteminde İman Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, s. 12-13.

¹²⁸ Ebu Zehra, Muhammed, *Tarihü'l-Mezayibü'l-İslamiyye*, Dâru'l-Fikri'l-Arâbî, [t.y.], s. 207-209.

¹²⁹ Huleyf, *Kitâbü't-Tevhîd Mukaddimesi*, s. 15.

¹³⁰ Işık, Kemal, *Mâtürîdî Sisteminde İman Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, s. 22-23; Huleyf, *Kitâbü't-Tevhîd Mukaddimesi*, s. 20-68; Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 390.

karşı Ehl-i sünnetin savunucusu konumundaki bu iki mezhebin genel çerçevede aynı yolda olduğunu söylemek mümkündür.¹³¹

Bu konuda Taşköprüzade: Ehl-i sünnetin iki reisi vardır. Bunlardan biri Hanefi diğeri ise Şafii'dir. Hanefi olan Ebu Mansur el-Mâtürîdî, Şafii olan ise Ebu'l Hasan el-Eş'âri'dir¹³² diyerek bu düşünceyi desteklemektedir.

Mâtürîdî mezhebinin, İmam Mâtürîdî'den sonra en meşhur âlimleri Ebu'l Mu'in en-Nesefi ve Nureddin es-Sabuni'dir.¹³³

Şimdi İmam Mâtürîdî ve talebelerinin irade- kader ilişkisini incelemeye çalışalım.

3.1. Mâtürîdîyye'de İlahi İrade

3.1.1. İrade-İlim İlişkisi

Allah'ın bizzat kendisini vasıflandırdığı ezeli sıfatları vardır. Bunlar: Hayat semi, basar, ilim, kudret irade, kelim gibi zati sıfatlar ve tekvin, rahmet gibi fiilî sıfatlardır. Eş'âri, fiilî sıfatların hâdis olduğunu söylerken Mâtürîdî, zatî olsun fiilî olsun tüm sıfatların kadîm olduğu görüşündedir.

Ona göre bu sıfatların hepsi Allah'ın zâtı ile kâim olan ezeli sıfatlardır. Bunlar Allah'ın zatının aynı da değil gayrı da değildir.¹³⁴

Bu ihtilafın kullanılan farklı ibarelerden dolayı böyle anlaşıldığını yoksa iki mezhebinde aynı yere varmak istediğini söyleyenlerde vardır.¹³⁵

Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğu konusuna, Allah'ın ilim sıfatı üzerinden bakmak daha isabetli olacaktır. Çünkü yaratıcının bir şeyi yaratmadan önce onu bilmesi lazımdır. Mâtürîdî, Allah'ın her şeyi kuşatan ilmini şu delillerle açıklar:

Kur'an-ı Kerim'de geçen "(Ey Muhammed!) Sen hangi işte bulunursan bulun, ona dair Kur'an'dan ne okursan oku ve (ey insanlar, sizler de) hangi şeyi

¹³¹ Yeprem, M. Saim, *İrade Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî*, s.265.

¹³² Taşköprüzade, Ahmed Efendi, *Miftahü's-Saade ve Misbahü's-Siyade*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1985, s. 133-134.

¹³³ Yeprem, M.Saim, *İrade Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî*, s. 254.

¹³⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s.44-49.

¹³⁵ Huleyf, *Kitâbü't-Tevhîd Mukaddimesi*, s. 51-53.

yaparsanız yapın, siz ona daldığımızda biz sizi mutlaka görürüz. Ne yerde, ne de gökte, zerre ağırlığınca, (hatta) bu zerreden daha küçük veya daha büyük olsun, hiçbir şey Rabbinden uzak (ve gizli) olmaz; hepsi muhakkak apaçık bir kitapta (Levh-i Mahfuz'da yazılı)dır.”¹³⁶ Ayetinde, insanın yaptığı her şeyden Allah’ın haberdar olduğu belirtilmektedir.

Bir başka ayette Rabbimiz, “Yaratan bilmez mi? O, en gizli şeyleri bilir, (her şeyden) hakkıyla haberdardır.”¹³⁷ buyurmaktadır. Bu ayette iki nokta dikkat çeker. İlk olarak “yaratan bilmez mi” tabiri, yaratmadan önce Allah’ın yarattığını bildiğine işaret eder. İkinci nokta ise Allah’ın her şeyin yaratıcı konumunda olduğuna dairdir.¹³⁸

Nesefî, bu ayetin, Allah’ın insanın fiilleri dâhil olmak üzere her şeyin yaratıcısı olduğuna delil olduğunu söylemektedir.¹³⁹

Bu hususta, İbnü’l Hümâm, şöyle bir yorumda bulunur: Eğer Allah, yaratmadan önce yarattığı şeyi bilmeseydi, bu ve bunun gibi ayetleri kendi ilmine delil olarak getirmezdi. Ayete bakıldığı zaman fiilin yaratılmadan önce Allah tarafında bilindiği hususu ön plana çıkartılarak, Allah’ın en ufak şeyden en büyüğüne kadar her şeyi ilmi ile kuşattığına dikkat çekilmiştir.¹⁴⁰

Bakara suresinde “Onlar bilmiyorlar mı ki, Allah onların gizli tuttuklarını da bilir, açığa vurduklarını da”¹⁴¹ buyrulur. Burada yine Allah’ın mutlak ilim sahibi olduğuna delil vardır. Kur’an-ı Kerim’de, Allah’ın ilmi hususunda pek çok ayet vardır.¹⁴²

Mâtürîdî, bu konuda aklî delil olarak nitelendirebileceğimiz bazı noktalara dikkat çekmiştir: İlk olarak, Mâtürîdî, yaratılan varlıkların sahip olduğu konuşma, görme, işitme, irade, akıl gibi özelliklerine dikkat çeker. Ona göre bu özellikler

¹³⁶ Yunus 10/61.

¹³⁷ Mülk 67/14.

¹³⁸ Nesefî Ebu’l Muin Meymun b. Muhammed, *Tabsiratü’l-Edille Fi Usuli’d-Din*, II, s. 195-196. Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, tahkik müracaat Bekir Topaloğlu, Mizan Yayınevi, İstanbul, 2010, XV, s. 301-302.

¹³⁹ Nesefî, *Tabsiratü’l-Edille*, II, s. 195-196.

¹⁴⁰ İbnü’l Hümâm, *Kitâbü’l-Müsamere*, s. 60.

¹⁴¹ Bakara 2/77.

¹⁴² Hûd 11/5, Ra’d 13/10; Nahl 16/19-23; Tâ-hâ 20/7; Enbiya 21/110; Neml 27/25; A’lâ 87/7.

doğumundan belli bir yaşa kadar onlarda yoktu. Daha sonra büyüyüp, sebepler dairesinde gelişim gösterir. Bu gelişim besinler sayesinde olmuştur. Belli bir yaştan sonra ise aynı sebepler onun bu gelişimine katkıda bulunmamaktadır. Aynı besinleri almasına rağmen bu gelişim gerilemeye doğru gitmektedir. Yani insanlardaki gelişim, sebepler dairesindeki etkenlerden ziyade onları yaratan Allah sayesinde olmaktadır. Bir süre sonra yaratıcı aynı etkenleri etkisiz hale getirir. Bu da bize bu sebeplerin arkasında asıl yaratıcı olan Allah'ı işaret etmektedir. Böyle bir yaratma ise Allah'ın ilim sıfatıyla her şeyi bilmesinin göstergesidir.¹⁴³

Mâtürîdî, bir başka noktadan cisimlerdeki bozulma ve düzeltilmeye dikkat çekmiştir. Ona göre bu cisimlerin hem birbirine zıt hem de ters konumdayken birbirleri ile yardımlaşmaları mümkün değildir. Bu bize onlarda bulunan bu özelliklerin onların dışında, onların her halini bilen biri tarafından yaratıldığını gösterir. Şüphesiz ki bu da Allah'tır.¹⁴⁴

Son olarak, Mâtürîdî, varlıkların sürekli bir ihtiyaç ve arzu içinde olduğunu söyler. Kâinattaki her varlık, kendisinde bulunan ama olması mümkün olmayan bazı istek, arzu ve beklentiler içindedir. Ve hayatlarını idame ettirmek için başkalarına muhtaç konumundadırlar. Bu da tüm varlıkların onların özelliklerini, ihtiyaç ve arzularını bilen ve onların gereksinimlerini gideren ilim sahibi bir yaratıcısının olduğunu gösterir.¹⁴⁵

Verilen aklî ve naklî delillere göre, bir fiili gerçekleştirmenin ilk kuralı, o fiil hakkında bilgi sahibi olmaktır. Kâinattaki her şeyin belirli bir amaca uygun olarak ve intizam ve ahenk içinde yaratılmış olması onun ilim sahibi bir yaratıcısının olduğunu ispat eder.

Mâtürîdî, ilmi, kadîm ve hâdis olarak iki şekilde¹⁴⁶ incelerken, kadîm olan ilmin, herhangi bir mekân ve zamanla sınırlandırılmayan, ezeli ve ebedî olan, her şeyi geçmişi bugünü ve geleceği ile içine almış olan Allah'a ait ilim olarak

¹⁴³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s.62.

¹⁴⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s.62.

¹⁴⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s.62-63.

¹⁴⁶ Sâbûnî, *Mâtürîdî Akaidi*, s. 55.

tanımlar.¹⁴⁷ İnsanın ise hâdis ilmin sahibi olduğunu söyler.¹⁴⁸ Mâtürîdî, Allah'ın ilminin, insanın ilmi ve fiillerini de içine aldığı belirtmesinin yanı sıra Allah'ın insanın fiillerini bilmesinin, insanda bir zorunluluğa yol açmayacağını dile getirir.

Mâtürîdî'nin vermiş olduğu delillere, talebeleri Neseî ve İbnü'l Hümâm da katılarak kâinatta meydana gelmiş ve gelmekte olan her şeyin Allah'ın ilmi ve yaratmasıyla mümkün olduğunun altını çizmişlerdir. Onlara göre kâinattaki her türlü olay ve nesnenin oluşumundaki düzen, tertip, uyum ve canlı varlıklara verilmiş olan bazı kabiliyet ve özellikler Allah'ın ilminin en açık delillerindedir. Kâinattaki bu mükemmel ahenk bize ilim sahibi bir yaratıcının varlığını kanıtlar.¹⁴⁹

Allah, bir şeyi yaratmadan önce onu ilmiyle bilir. Daha sonra irade ederek yaratır. İrade ve ilim birbiri ile bağlantılıdır. İlimden sonra irade ortaya çıkar.

Allah'ın iradesi konusunda Mâtürîdî, “her fiilde irade vardır. Çünkü bu her failde bulunması gereken bir özelliktir.”¹⁵⁰ demektedir. Mâtürîdî, iradeyi tanımlarken onun muhtelif alternatiflerden birini tercih etmek olan ihtiyar manasına geldiğini söylemektedir.¹⁵¹ Ona göre ihtiyar sahibi aynı zamanda irade sahibidir. Bu nedenle ikisi aynı anlama gelmektedir.¹⁵²

Allah'ın iradesi hususunda Kur'an-ı Kerim'de şu ayetler geçer: “O (Allah), bir şey irade ettiği (dilediği) zaman O'nun emri, sadece ona: "Ol!" demektir. O, hemen olur.”¹⁵³ “Şüphesiz Rabbin istediğini yapandır.”¹⁵⁴

Kur'an-ı Kerim'de, irade bazen dilemek manasındaki meşiet tabiriyle de ifade edilmiştir.¹⁵⁵ “Allah, her kimi doğruya erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar. Kimi de saptırmak isterse, onun da göğsünü göğe çıkıyormuşçasına daraltır, sıkır. Allah, inanmayanlara azap (ve sıkıntıyı) işte böyle verir.”¹⁵⁶ “Eğer dileseydik,

¹⁴⁷ Mâtürîdî, *Tevilatü'l-Kur'an*, II, s. 343-345.

¹⁴⁸ Sâbûnî, *Mâtürîdî Akaidi*, s. 55; İbnü'l Hümâm, *Kitâbü'l-Müsamere*, s. 65.

¹⁴⁹ Neseî, Ebu'l Muin, *Tabsiratü'l Edille*, II, s. 246-247, 257-258. İbnü'l Hümâm, *Kitâbü'l-Müsamere*, s. 60.

¹⁵⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 286.

¹⁵¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s.60

¹⁵² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 294.

¹⁵³ Yâsin 36/82

¹⁵⁴ Hûd 11/107, Hac 22/14, Bürûc 85/16.

¹⁵⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s.287.

¹⁵⁶ En'âm 6/125.

herkese hidayetini verirdik.”¹⁵⁷ Ayetlerde geçen irade ve meşîet, her şeyin Allah’ın ezeli ve her şeyi kuşatan ilim ve iradesi içinde olduğunu bize gösterir.

Allah’ın iradesine vurgu yapan ayetlerdeki tema genel çerçevede şöyle özetlenebilir: Allah’ın ilim ve iradesi mutlakdır. İnsanın fiilleri de dâhil olmak üzere her şey onun iradesinin kapsamındadır. Çünkü Allah dilediği her şeyi yapandır.¹⁵⁸ Ve o dilemedikçe ya da izin vermedikçe kimse istediğini yapamaz.¹⁵⁹ “Allah’ın dilediği olur dilemediği olmaz” sözünün meşhur olması da bundan dolayıdır.¹⁶⁰

Allah’ın iradesine dair bu naklî delillerden sonra Mâtürîdî, aklî delil olarak nitelendirebileceğimiz bazı açıklamalarda bulunur: İlk olarak, birbirinden farklı özelliklere sahip olan şeylerin yaratılmasına dikkat çeker. Allah’ın yarattığı şeylerde onları meydana getirmeden önce onlar hakkında ilim sahibi olduğunu belirtmişti. İlimden sonra irade gelmelidir. Çünkü yaratmadan önce varlıkların sahip olacağı özellikler, meydana gelecekleri mekân ve zamanın tayin edilmesi için gerekli olan sıfat iradedir.¹⁶¹

Onun bir başka delili ise kâinatta bulunan intizam ve düzen ile ilgilidir. Yine kâinatta bozulmadan sürüp giden düzen için bir irade gereklidir.¹⁶²

Mâtürîdî, son olarak, nesne ve olayların ortaya çıkışını araştırmak gerektiğinin üstünde durur. Meydana gelen her türlü şey ilim ve irade ile ilişkilidir. İrade, failin fiilini istediği ve tercih ettiği yönde gerçekleştirdiğini gösteren sıfattır. O halde her şey Allah’ın ilmi ve iradesi ile gerçekleşmektedir. Bunun aksinin iddiası Allah’ı acizlik ve zayıflık ile nitelendirmek demektir ki böyle bir şey mümkün değildir ve kabul edilemez. O halde nesne ve olayların tümü, her şeyin yaratıcısı olan Allah’ın iradesi ile oluşmaktadır.¹⁶³

Genel olarak Mâtürîdî’de Allah’ın iradesi için şunlar söylenebilir: Allah’ın iradesi geçmişten günümüze kadar, olmuş ve olacak olan her şeyi içine almaktadır.

¹⁵⁷ Secde 32/13.

¹⁵⁸ Hûd 11/207.

¹⁵⁹ Tekfir 81/29.

¹⁶⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s.291.

¹⁶¹ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s. 45; Neseî, *Tabsîratü’l-Edille*, I, s. 49; İbnü’l Hümâm, *Kitâbü’l – Müsamere*, s. 63-64.

¹⁶² Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s.46.

¹⁶³ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s. 291-293; Neseî, *Tabsîratü’l-Edille*, I, s. 493-494.

İnsanın fiilleri de buna dâhildir. Allah'ın iradesi, ilmi ile bağlantılıdır. Allah'ın ilmi burada yaratıcı bir unsur olmaktan çok yaratmaya zemin hazırlayan sebeplerden birisidir. İrade ise ilme bağlı olarak nesne ve olayların var olması veya yokluğu arasında bir tercih ve dilemenin yapıldığı sıfattır. Buradan hareketle şu söylenebilir; Allah mutlak ilmi ile bildiği olaylardan dilediğinin varlığını, dilediğinin ise yokluğunu irade eden tek yaratıcıdır.

3.1.2. Allah'ın Fiilleri

Mâtürîdî'ye göre Allah'ın fiilleri ile insanın fiilleri arasında farklılık vardır. İnsanın fiilleri, Allah'ın iradesinin içindedir ama Allah'a ait değildir.¹⁶⁴ İnsan kendi fiilinin sahibidir.

Allah'ın fiilleri, halk (yoktan var etme) kelimesi ile ifade edilir.¹⁶⁵ Kur'an'da pek çok ayette Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğu vurgulanır.¹⁶⁶ Bu durum, Allah'ın fiillerinin halk (yoktan var etme) ve tekvin (oluşturma) ile oluştuğunu gösterir. Bunlar irade ile birlikte.¹⁶⁷

Allah, Mutezile'nin savunduğu gibi salah-aslahı yapmak zorunda değildir.¹⁶⁸ Çünkü O'nun irade ve kudreti belli bir sınır içinde değildir. Ayrıca O, yaptıklarından sorumlu da değildir.¹⁶⁹ Allah'ın fiilleri halk ve tekvinden ibarettir.¹⁷⁰

Allah, her şeyin yaratıcısı olduğu için kullarının fiillerini de, O yaratır. Çünkü halk dediğimiz yoktan var etme işi sadece Allah'a aittir. Hâdis olan varlıklar bunu yapamaz. Yaratmanın başkalarına nispeti ise sadece mecazi anlamda kalır.¹⁷¹ Aslen böyle bir şeyin olması mümkün değildir. Allah'ın fiilleri konusunda Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulur: “(Allah), bir şey irade ettiği (dilediği) zaman O'nun emri,

¹⁶⁴ Mâtürîdî *Kitâbü't-Tevhîd*, s.238.

¹⁶⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s.228-229.

¹⁶⁶ En'âm 6/102; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s.234.

¹⁶⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, V, s. 144-145.

¹⁶⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, IX, s. 270.

¹⁶⁹ Enbiya 21/23.

¹⁷⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, V, s. 144-145.

¹⁷¹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, II, s.307-310; VII, s. 407-409; X, s. 57-58.

sadece ona: "Ol!" demektir. O, hemen olur."¹⁷² "Her şeyin yaratıcısı Allah'tır."¹⁷³ Bu ayetlerden anlaşıldığı üzere her şey Allah'ın ilim ve iradesi ile olmaktadır. Bu ayetlerden yola çıkarak yaratmanın, Allah'a ait olduğunu ve Allah'tan başkasına izafe edilmesinin, Allah'a ortak koşmak olacağını söyleyen Nesefî de görüşleriyle Mâtürîdî'ye katılmaktadır.¹⁷⁴

Daha önce dikkat çekildiği üzere "Sizi de yaptıklarınızı da Allah yaratmıştır."¹⁷⁵ ayeti burada da gündeme gelmektedir. Ehl-i sünnet âlimlerince bu ayet kulların fiillerinin Allah tarafından yaratıldığına delil olarak kullanılmıştır. Ama Mutezile buna itiraz etmektedir.¹⁷⁶

Mutezile, ayetin kendisinden bir önceki ayetle beraber değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. "İbrahim şöyle dedi: "Yonttuğunuz putlara mı tapıyorsunuz."¹⁷⁷ Mutezile ayette geçen yaptıklarınızdan kastın putlar olduğunu ve sonuç itibariyle de insanın fiillerinin yaratılmasına delil teşkil etmeyeceğini söyleyerek bu ayetten kastın putları yaratanın Allah olduğu tezini savunur.¹⁷⁸ Ehl-i sünnet ise ayetten, insanın işleri ve fiillerinin anlaşılacağını söyler.¹⁷⁹

Mâtürîdî, ayette putların kastedilmesini reddetmez ve bununla beraber bu ayetten kastın putların yontma işini Allah'ın yaratmasıdır, der.¹⁸⁰ Burada, Mâtürîdî, hem yontulan putun hem de putu yontma fiilinin Allah tarafından yaratıldığını izah eder. Ve bu ayetin hem kulların fiillerini yaratmanın Allah'a ait olduğuna dair delil hem de Allah'tan başka yaratan olmadığına dair delil olacağını söyleyerek¹⁸¹ Ehl-i sünnetin yolundan gitmiş ve bu görüşü benimsemiştir.¹⁸² Nesefî de eserlerinde, kulların fiillerinin yaratılmasına açık delil olarak bu ayeti göstermiştir.¹⁸³

¹⁷² Yâsin 36/82.

¹⁷³ En'âm 6/101-102; Ra'd 13/16; Zümer 39/62; Mü'min 40/62.

¹⁷⁴ Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, II, s. 181-182.

¹⁷⁵ Sâffât 37/96.

¹⁷⁶ Kadî Abdülcebbar, *Şerhü'l-Usulî'l-Hamse*, II, s.134-137.

¹⁷⁷ Sâffât 37/9

¹⁷⁸ Kadî Abdülcebbar, *Şerhü'l-Usulî'l-Hamse*, II, s.134-137; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, XII, s. 167-168.

¹⁷⁹ Eş'ari, *el-Lüma*, s. 43-44.

¹⁸⁰ Yazıcıoğlu Sait, *Mâtürîdî ve Nesefî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, s. 117.

¹⁸¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s.247-248.

¹⁸² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s.247-248.

¹⁸³ Yazıcıoğlu Sait, *Mâtürîdî ve Nesefî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, s. 115.

“Yaratan bilmez mi? O en gizli şeyleri bilir (her şeyden) hakkıyla haberdardır.”¹⁸⁴ Mâtürîdî, burada gizli açık her şeyin Allah’ın yaratması ve ilmi dâhilinde olduğunu savunur. Ona göre bu ayet aynı zamanda kulun fiillerinin, sözlerinin, kötülüğünün de Allah tarafından yaratıldığına delildir.¹⁸⁵

“O yaptıklarından dolayı sorgulanamaz ama onlar sorgulanır.”¹⁸⁶ Mâtürîdî, bu ayete şöyle bir yorum getirir: Sorguya maruz kalmak demek emir ve nehye muhatap olmak demektir. Bu da doğru ve yanlış olan bazı fiilleri yapmak demektir ki bunun karşılığında mükâfat ve ceza alacaktır. Ama Allah’ın emir ve nehye muhatap olması imkân dâhilinde değildir. Bunu kabul etmek, Allah’ın hata yapacağını düşünmek demektir ki bu da makul değildir ve kabul edilemez. Allah burada emir ve nehiyleri koyan, kul ise fiilleri karşılığında mükâfat ve ceza olarak karşılık gören konumdadır.¹⁸⁷

Mâtürîdî, Allah’ın fiilleri konusunda şunları söyler: Bu konuya ilk olarak insanın fiilleri noktasından bakılır. İnsanın sahip olduğu özellik ve yetenekler, emir ve nehye muhatap kılınması, davranış ve fiillerinden sorumlu olması, fiillerin yaratıcısının Allah, onları yapanın ise insan olduğunu gösterir.¹⁸⁸

Mâtürîdî, konuya mükâfat ve cezanın muhatabının kim olduğu noktasından devam eder. Eğer Allah’ın mükâfat ve cezaya muhatap olduğu söylenirse, onun bir takım çirkin işler yapacağı da beyan edilmiş olur ki Allah böyle şeylerden münezzehtir.¹⁸⁹ Kur’an’daki beyanlardan anlaşıldığı üzere mükâfat ve cezaya muhatap olan insandır. Zaten insan için Kur’an’da geçen kâfir, mü’min, münafık vb. ifadeler insanın yanlış ve doğru birtakım işlerde bulunduğu, dolayısıyla da mükâfat ve cezaya muhatap olduğuna işaret eder.¹⁹⁰

¹⁸⁴ Mülk 67/14.

¹⁸⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s.254.

¹⁸⁶ Enbiya 21/23.

¹⁸⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s.221; Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, II, s. 177.

¹⁸⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s.221.

¹⁸⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s.226.

¹⁹⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s.226; Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, II, s. 178.

Yine Mâtürîdî ve Neseffî'nin beyanlarıyla; insanın, fiillerini hür bir şekilde yaptığı duygusunu taşıması da onun mükâfat ve cezaya muhatap olduğunun göstergesidir.¹⁹¹

Mâtürîdî, “fiillere ait özelliklerin tümü insan tarafından anlaşılabilir mi” sorusuna yanıt arar. Ona göre fiilde iki durum vardır. Bunların ilkinde, insanın herhangi bir etkisi söz konusu değilken, diğerinde, insan etkilidir. Burada Mâtürîdî, fiilleri halk edebilecek olanın yalnız Allah olduğunu söyler. İnsanın ise sınırlı iradesiyle fiili yapma ya da yapmamaya dair bir yönelmesi vardır.¹⁹² Yani fiiller bir yönden insana ait ise de hakikatte her şeyin yaratıcısı olan Allah’a aittir.¹⁹³ Kulların fiillerini daha sonra inceleyeceğiz.

Son olarak Mâtürîdî, “bir şeyin hareket etmesini ve sakin durmasını sağlayan kudret kimindir” sorusuna Allah’ındır, yanıtını vererek bu düşüncesini şöyle izah eder: İnsan dâhil her şeyin hareket etmesi ve sakin kalması, Allah’ın kudreti ve iradesi ile mümkündür. Bunun aksini düşünmek, karşı tarafa tek başına kudret vererek Allah’ın kudretini etkisiz hale getirmektir ki bu Allah’ın kudretini sınırlamak demektir. Bu da Allah için muhaldir ve kabul edilmesi mümkün değildir.¹⁹⁴

Mâtürîdî'nin dikkat çektiği noktalardan biri de şudur: Allah’ın her şeyin yaratıcısı olduğu, Allah dışındaki her şeyin ise yaratılmış olduğu, Müslümanlar arasında genel kabul görmüş bir gerçektir. Ona göre tüm Müslümanlar Allah’ın tek yaratıcı olduğunu kabul etmiş ondan başka bir yaratıcı kabul etmemişlerdir.¹⁹⁵

Neseffî de yaratmanın Allah’tan başkasına ait olamayacağını üç şekilde delillendirir:¹⁹⁶ Birincisi, akl-ı selimdir. Neseffî yoktan var etmenin Allah’a ait olmasının akılla idrak edilebilecek bir şey olduğunu söyler ve yaratmanın Allah tarafından olduğunu, bunun aksinin ise Allah’a noksanlık getirmek ve ona ortak koşmak anlamına geleceğini belirtir. İkincisi, fiil bizzat kendisi buna delildir.¹⁹⁷ İnsanın istediği işleri yapmasının yanında, istemediği ve arzu etmediği birçok fiili de

¹⁹¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s.226-227; Neseffî, *Tabsiratü'l-Edille*, II, s. 177.

¹⁹² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s.229.

¹⁹³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s.229.

¹⁹⁴ Mâtürîdî *Kitâbü't-Tevhîd*, s.230-232.

¹⁹⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s.237-239.

¹⁹⁶ Neseffî, *Tabsiratü'l-Edille*, II, s. 181-182.

¹⁹⁷ Neseffî, *Tabsiratü'l-Edille*, II, s. 174-177.

yapıyor olması, bu fiiller ona yaptırılıyor düşüncesini hâkim kılar. Yani bu fiiller Allah tarafından irade ediliyor anlamına gelir.¹⁹⁸ Üçüncüsü ise yaratma kudretinin Allah'tan başkasına isnad edilmesidir. Bu düşünce, insanı çıkmaz bir yola götürecektir. Bu tarz bir yaklaşım mümkün değildir.¹⁹⁹

Tüm bunlardan hareketle: Fiillerin yaratılmasında iki yön bulunduğu, bunlardan halk yani yoktan var etmenin Allah'a ait olduğu, insanın ise kesbi ile burada yer aldığı anlaşılır. Fiil, ilk olarak, Allah'ın yaratması ile ortaya çıkar ve insan ise onu yapıp yapmamak noktasında ihtiyarı ile irade eder. Yani fiiller yaratma yönünden Allah'a aittir. Çünkü Allah her şeyin yaratıcısıdır. Yapma yönünden ise insana aittir ki insan, ceza ve mükâfata muhataptır.²⁰⁰ Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere bu konuda Nesefî de Mâtürîdî gibi düşünmektedir.²⁰¹

Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğu açıklandığına göre Allah'ın yarattığı fiillerdeki hikmet ve kötü fiillerin Allah'a isnadı konusuna burada temas edilmesi gerekir.

Her şeyin yaratıcısı olan Allah'ın tüm fiillerinde bir hikmet vardır.²⁰² Burada hikmet, her şeyde doğru olanı bulmak ve onu layık olduğu yere koymak diye tanımlanabilir.²⁰³

Allah'ın mutlak ilim, kudret, irade sahibi, her şeyin yaratıcısı, sahibi, olduğunu hakkıyla anlayabilen bir kimse, onun kötü gibi görünen fiillerde dâhil olmak üzere, tüm fiillerinde hikmetle iş yaptığını bilir ve bunda hiçbir şüpheye düşmez. Allah'ın işlerinde hikmetsizlik aramak, O'nu, bilgisizlikle suçlamak ve kulların ihtiyaçlarından bîhaber olduğunu söylemektir ki bu Allah için mümkün değildir.²⁰⁴

Temel ilke olarak, zulüm ve sefeh, çirkin, adalet ve hikmet, güzel kabul edilmektedir. Fakat bir şey bazen bir noktadan hikmet, başka bir noktadan ise sefeh

¹⁹⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 243.

¹⁹⁹ Nesefî, *Tabsîratü'l-Edille*, II, s. 174-177.

²⁰⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 226-229.

²⁰¹ Nesefî, *Tabsîratü'l-Edille*, II, s. 227-228.

²⁰² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s.216-217.

²⁰³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s.306.

²⁰⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 216.

olabilir. Yine bir şey bazen bir noktadan zulüm başka bir noktadan ise adalet olabilir. Bu tıpkı bir doktora gidildiği zaman doktorun verdiği ilacın sağlığına kavuşmak için iyi olması, aynı ilacın fazlasının ise kişiye zararlı olması gibidir. Bazı fiillerde de durum aynı böyledir. Bunlar yapıları gereği hikmet ve adalet içerdikleri halde kullanılırken düşülen yanlışlardan dolayı sefeh ve zulme dönüşebilir. İnsanlar için bile durum böyle ise Allah'ın yarattığı şeylerin bir hikmete, bir sebebe bağlı olduğunu kabul etmek gerekir. Çünkü bunlar cömert, lütufkâr, gani ve âlim olan Allah'ın adaleti, fazlı ve ihsanı gereği olmaktadır.²⁰⁵

Kullar için zararlı ve kötü görünen şeylerin yaratılmasında da bir hikmet vardır. Peki, kötü fiillerin Allah'a nispeti nasıldır?

Her şeyin yaratıcısı Allah olduğu için kötü fiillerin ondan habersiz meydana geldiğini söylemek Allah'a noksanlık atfetmektir. “Kötü fiillerin Allah'a nispeti nasıl olmalıdır” sorusuna kötü fiillerin Allah'a nispeti yalnızca fiillerin yaratılması yönüyledir²⁰⁶ diye cevap verilebilir.

Kötü ve iyi vasfı, tek başına yaratma fiilinde değildir. İyilik ve kötülük yaratılan şeylerin taşıdığı özelliklerdir. İşte bu sebepten dolayı yaratılan şeylerin taşıdığı kötülük vasfı Allah'a nispet edilemez.²⁰⁷

Mâtürîdî, kötü şeylerin Allah'a nispetini ifade eden tabirlerin kullanılmasının edebe uygun düşmeyeceğini ve Allah'ın her şeyin Yaratanı, Rabbi olmasından dolayı kötü çirkin şeylerin O'na dayandırılmasının uygun olmayacağını söyler. Ona göre böyle çirkin bir yakıştırma mekruhtur.²⁰⁸ Mâtürîdî'nin bu görüşü, Eş'âri ile de paralellik arz eder.²⁰⁹

Bu konuda Neseî şöyle der: Allah her şeyin yaratıcısı olduğu için ve O'nun yaratmasına bir sınır konulamayacağı için iyi, kötü bütün fiillerin yaratıcısı Allah'tır. Aslında bir fiili fiil olarak yaratmakta bir kötülük yahut hikmetsizlik yoktur. Kötü

²⁰⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 217-218.

²⁰⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, II, s. 437; c.XIV, s. 256-360.

²⁰⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 312.

²⁰⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s.312-314.

²⁰⁹ Eş'ari, *el-Lüma*, s. 30-47; Eş'ari, *el-İbane*, s. 47.

olan şey, fiili irade edip onu bizzat yapmaktır. Bu durumda da kötülük o fiili yaratana değil yapana nispet edilir²¹⁰

Şimdi de Mâtürîdî'nin iradeye insan noktasından nasıl baktığını incelemeye çalışalım.

3.2. Mâtürîdî'ye'de İnsan İradesi

3.2.1. İstitaâ

İrade içindeki en önemli konulardan biri olan istitaâyı Mâtürîdî şöyle açıklar: Fiil ortaya çıkmadan önce bir kudretin bulunması gereklidir. Kudret, fiilin ön şartıdır. Bu insan için düşünüldüğünde ise bu kudret, istitaâ olarak adlandırılır. İstitaâ için Allah'ın insanda yarattığı güç tanımı yapılabilir. Fiil için gerekli bu kudretin varlığını tüm kelimeler kabul etmiştir. Ancak bu konuda bu kudretin fiilden önce mi yoksa fiille beraber mi olduğu konusunda büyük bir fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Bu hususta Mutezile fiilden önce kudretin yaratıldığını²¹¹ savunurken Ehl-i sünnet kudretin fiille beraber olduğu görüşündedir.

Mâtürîdî'ye göre kudret ikiye ayrılır: Birincisi, sebeplerin uygun olması ve aletlerin sağlıklı olmasıdır ki bu kudret fiilden önce meydana gelir. İkincisi ise bizzat fiilin kendisiyle meydana geldiği kudrettir ki bu fiil içindir ve fiille beraberdir.²¹²

Mâtürîdî, kudreti şöyle açıklar: İlk olarak, Mâtürîdî'nin "İstitaatü'l-esbab ve'l-ahval" diye adlandırdığı fiilden önce olan kudrette,²¹³ esas olan fiili gerçekleştirecek olan sebeplerin bulunması ve o fiili yapacak olan kişiye ait uzuvların sağlıklı olmasıdır.²¹⁴ İnsan bu sebeplerin var olması sonucunda bir fiili yapıp yapmama arasındaki tercih aşamasına geçebilmektedir.²¹⁵ Bu kudret Allah'ın

²¹⁰ Neseî, *Kitâbü't-Tevhid Li Kavaidi't-Tevhid*, çev. Hülya Alper, *Tevhidin Esasları*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 101-102.

²¹¹ Yazıcıoğlu, M. Sait, *Mâtürîdî ve Neseî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, s. 77.

²¹² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 256; Sâbûnî, *Mâtürîdî Akaidi*, s. 129; Neseî, *Tabsiratü'l-Edille*, II, s. 113.

²¹³ Yeprem, M.Saim, *İrade Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî*, s. 302.

²¹⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 256; Neseî, *Tabsiratü'l-Edille*, II, s. 113.

²¹⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 256; Neseî, *Tabsiratü'l-Edille*, II, s. 113-114.

dilediği kullarına ihsandır. Allah, onlara verdiği bu nimet için kullarına şükretmelerini söylemiştir.²¹⁶

Burada sebeplerin bulunmasından kasıt, onların her şeyden önce var olmalarıdır. Yani fiili meydana getirecek herhangi bir eksikliğin bulunmamasıdır. Aletlerin sıhhatinden kasıt ise insan uzuvlarının sağlıklı ve yerinde olmasıdır.²¹⁷

Mâtürîdî, bu kudrete delil olarak şunları getirmiştir: “Kim (köle azat etme imkânı) bulamazsa, eşine dokunmadan önce ard arda iki ay oruç tutmalıdır. Kimin de buna gücü yetmezse altmış fakiri doyurmalıdır. Bunlar, Allah’a ve Resul’üne hakkıyla iman edesiniz, diyedir. İşte bunlar Allah’ın sınırlarıdır. Kâfirler için elem dolu bir azap vardır.”²¹⁸ Ayette geçen gücü yetme tabiri, iki ay oruç tutmakla ilgilidir. Burada insanların bazılarının buna güç yetiremeyeceğinden bahsedilmektedir. Buradaki güç, fiili gerçekleştiren değil, fiilden önce gerekli olan kudrettir.²¹⁹

Bir başka ayette, “Eğer yakın bir dünya menfaati ve kolay bir yolculuk olsaydı, (sefere katılmayan münafıklar da) mutlaka sana uyarlardı. Fakat meşakkatli yol, onlara uzak geldi. Gerçi onlar, “Eğer gücümüz yetseydi, elbette sizinle beraber çıkardık” diye Allah’a yemin edeceklerdir. Onlar kendilerini helâke sürüklüyorlar. Allah, biliyor ki onlar kesinlikle yalancılardır.”²²⁰ buyurulmaktadır. Yine bu ayette geçen “gücümüz yetseydi...” tabiri fiilden önce o fiili yapmaya engel olan şeylerle ilgilidir. Yani münafıkların böyle bir bahane ileri sürmelerinin sebebi, o fiilden önce gerekli nesnelere sahip olmaması ve sağlıklarının yerinde olmadığını düşünmeleridir. Burada kastedilen kudret yine fiilden önce meydana gelen kudrettir.²²¹

“Allah’a ve Resûlü’ne karşı sadık ve samimi oldukları takdirde, güçsüzlere, hastalara ve (seferde) harcayacakları bir şey bulamayanlara (sefere katılmadıkları için) bir günah yoktur. İyilikte bulunan kimselerin (kınanması) için de bir sebep yoktur. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. Kendilerini bindirip

²¹⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 256-257.

²¹⁷ Işık, Kemal, *Mâtürîdî Sisteminde İman Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, s. 94-95; Huleyf, *Kitâbü't-Tevhîd Mukaddimesi*, s. 58-59.

²¹⁸ Mücadele 58/4.

²¹⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 257; Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, II, s. 114-115.

²²⁰ Tevbe 9/42.

²²¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 257; Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, II, s. 114-115.

(cepheye) sevk edesin diye sana geldikleri zaman, senin, “Sizi bindirebileceğim bir şey bulamıyorum” dediğin; bu uğurda harcayacakları bir şey bulamadıklarından dolayı üzüntüden gözleri yaş döke döke geri dönen kimselere de bir sorumluluk yoktur. Sorumluluk ancak, zengin oldukları hâlde senden izin isteyenlerdir. Bunlar, geride kalan (kadın ve çocuk)larla birlikte olmaya razı oldular. Allah da kalplerini mühürledi. Artık onlar bilmezler.”²²² Bu ayette de yukarıda bahsedildiği gibi savaşmak için yeterli gücü olmayanların bundan dolayı sorumlu tutulmayacaklarından bahsedilir. Yeterli gücü bulunmama durumu, fiilden önceki kudretle alakalıdır. Ayrıca ayetten anlaşılan, Allah’ın, sağlığın yetersiz oluşu ve maddi anlamda güç yetirmemeyi savaşa çıkamamaya yeterli sebep olarak gördüğüdür. Bunun dışında güçlü, sağlıklı ve yeterli maddi imkânı olanların savaşmakla yükümlü oldukları anlaşılmaktadır.²²³

Bu konuda Neseî, insan ancak sıhhat şartını taşıyorsa kudret sahibi olabilir demektedir. Yani sebepler eksiksiz ve tam ise ve bunun yanında aletler sıhhatli ise fiilin ortaya çıkmasına sebep olan kudret mevcut demektir. Neseî, bu konuda Eş’ari ile aynı görüştedir.²²⁴ Ayrıca Neseî, fiilden önce olan bu kudretin fiilin meydana gelmesi için gerekli olmasının yanı sıra o fiilin illeti olmadığını ve fiili meydana getirmediğini söyler.²²⁵ Çünkü ona göre bu kudretin başka bir fiil içinde kullanılması mümkündür.

Mâtürîdî ve Neseî’nin de açıklamalarından görüldüğü üzere bu kudret, fiilin meydana gelmesi için tek başına yeterli değildir. İşte bu nedenle Mâtürîdî ikinci olarak fiille beraber bulunan bir kudretten daha bahseder.

Mâtürîdî bu kudret için fiilin kendisiyle ortaya çıktığı güç tanımlamasını yapmaktadır. Fiille beraber bulunan bu kudrete ise “istitaatü’l-ef’al” adını vermektedir.²²⁶

Bu kudret, fiilden önce olan kudretin aksine sürekli fiille beraber olan ve fiil için sürekli olarak yaratılan kudrettir. Bu kudretin sonunda mükâfat- ceza olan ve

²²² Tevbe 9/91-92-93.

²²³ Işık, Harun, *Mâtürîdî’ye Göre Kaza ve Kader*, s. 100.

²²⁴ Neseî, *Tabsiratü’l-Edille*, II, s. 113-115.

²²⁵ Neseî, *Tabsiratü’l-Edille*, II, s. 114-115.

²²⁶ Yeprem, M.Saim, *İrade Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî*, s. 302.

güzel-çirkin gibi vasıflar taşıyan fiiller ortaya çıkmaktadır. Bu kudret bizzat fiilin ortaya çıkmasını sağlar. Yani bu kudret için fiilden önce olan kudretin eyleme dönüşmüş hali demiş olsak yanlış bir tanımlama yapmış olmayız.²²⁷

Fiille beraber bulunan kudret konusunda, Kur'an'dan şu deliller getirilmektedir: “Onlar yeryüzünde (Allah’ı) âciz bırakabilecek değillerdir. Onların Allah’tan başka sığınabilecekleri bir yardımcıları da yoktur. Azap onlar için kat kat artırılacaktır. Çünkü onlar (gerçekleri) işitmeğe tahammül edemiyorlar, hem de görmüyorlardı.”²²⁸

Burada da işitme ve görme uzuvlarında herhangi bir eksiklik bulunmamasına rağmen kulların hakikate karşı kör ve sağır olmaları sebebiyle kötülendiğini görürüz. Burada da kastedilen yine fiille beraber olan kudrettir.

“O hâlde, gücünüz yettiği kadar Allah’a karşı gelmekten sakının.”²²⁹ aAyette geçen kudret fiille beraber bulunan kudrettir. Çünkü bu kudret fiilin illetidir. Yani o ortadan kalkarsa fiil meydana gelmez.²³⁰

Tüm bunlardan şu anlaşılır: Her iki kudretin bir arada bulunmasıyla fiil meydana gelir. Sebeplerin hazır bulunması ve aletlerin sıhhatli olmasını şart koşan fiillerden önce bulunan kudrete, fiille beraber bulunan kudret de dâhil olunca fiil ortaya çıkar. İnsanların fiilleri için bunun aksini düşünmek mümkün değildir.²³¹

Mâtürîdî, teklif için gereken kudreti de iki kısımda anlatmıştır:

Bunlardan ilki, mümkün olan kudrettir. Bu da yukarıda geçtiği üzere sebeplerin bulunması ve aletlerin sağlıklı olmasıdır. Bu kudretin gerçekleşmesi için ön şartlarının oluşması lazımdır.²³² Bu fiilden önceki kudret diye bahsettiğimiz kudrettir.

²²⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 256; Sâbûnî, *Mâtürîdî Akaidi*, s. 129-130; Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, II, s. 114-115.

²²⁸ Hûd 11/20.

²²⁹ et-Tegabün 64/16.

²³⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 258.

²³¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, VII, s. 149-152; IX, s. 86-90-95-96; XV, s. 205-208.

²³² Cürçani, *Kitâbü't-Tarîfât*, “kudret”, s.252; Huleyf, *Kitâbü't-Tevhîd Mukaddimesi*, s. 58-59.

İkincisi ise fiili kolaylaştıran kudrettir. Bu mümkün olan kudrete dâhil olan bir kudret olup fiilin kolaylıkla meydana gelmesini sağlar.²³³ Mâtürîdî, bu kudret için “kudret-i müsehhile” ve “kudret-i muhaffife” tabirlerini kullanmaktadır. Ona göre bu kudret, fiille beraber bulunur ve fiilin oluşması için birinci kudret hazır bulunduğu anda Allah bunu kulu için fiiliyle beraber yaratır.²³⁴ Burada da fiille beraber bulunan kudret kastedilir.

Mâtürîdî, kudretin fiille beraber olmasını, ilk olarak arazlarla açıklamaktadır. Bu konuda Nesefî de Mâtürîdî’ye katılır ve fiilin varlığının dayandırıldığı kudret arazdır der.²³⁵

Nesefî, bu kudretin bir araz olduğunu ve Allah tarafından kulda yaratıldığı görüşünü savunmaktadır. Ona göre kulda yaratılmış olan bu kudretle kul fiillerini hür olarak yapar. Nesefî, bu kudretin fiilin sebebi olduğunu söyler.²³⁶ O, bu kudreti, “fiili meydana getiren gerçek kudrettir ki Allah’ın ayetinde geçen²³⁷ istitaa bu anlama gelir” diye açıklamaktadır.²³⁸

Arazlar konusunda, Ehl-i sünnet içinde fikir birliği vardır. Bâkılânî’de arazlar konusunda bekası olmayan şey tanımlamasını yapmaktadır.²³⁹ Bu hususta Eş’âri’de arazların bekasının imkânsız olduğunu söylemektedir.²⁴⁰ Mâtürîdî, kudretin fiilin cüzlerinden biri olmadığını, araz olduğunu söylerken, arazların devamlı olmadığını ve yok olmaya mahkûm olduklarını belirtir. Nitekim yok olabilecek olan bir şey başkası olmadan devam edemez.²⁴¹ Bu açıklamalara binaen şöyle denilebilir; kudret, araz olduğuna göre ve arazlar baki olmadıklarına göre fiil kudretten önce olamaz, fiilin kudretten önce olduğu farz edilirse, fiil ortaya çıkarken anında yok

²³³ Cürçani, *Kitâbü’t-Tarîfât*, “kudret”, s.252.

²³⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s. 256-262; Huleyf, *Kitâbü’t-Tevhîd Mukaddimesi*, s. 58-59.

²³⁵ Nesefî, *Tabsıratü’l-Edille*, II, s.120-123.

²³⁶ Nesefî, *Tabsıratü’l-Edille*, s. 113-114.

²³⁷ Hûd 11/20.

²³⁸ Nesefî, *Kitâbü’t-Temhid Li Kavaidi’t-Tevhid*, s. 86.

²³⁹ Nesefî, *Kitâbü’t-Temhid Li Kavaidi’t-Tevhid*, s. 87-89.

²⁴⁰ Nesefî, *Tabsıratü’l-Edille*, II, s. 119-123.

²⁴¹ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s. 260.

olurdu. Çünkü arazlar süreklilik taşımaz. Fiil için gerekli olan kudret ancak fiille beraber oluşur ve fiilden sonra yok olur.²⁴²

Mâtürîdî, kudretin fiille beraber olmasının gerekliliğini kudret üzerinden açıklar. Onun açıklamalarında daha önce gördüğümüz fiilden önce bulunan kudretin, sebeplerin bulunması ve aletlerin sıhhati gibi şartları vardı. Bunlar olmadan fiilin gerçekleşmesi mümkün değildir. Eğer kudret fiilden önce yahut fiilden sonra olsa bu fiilin gerçekleşmesi için gerekli olan şartı oluşturmaz. Kudret fiille beraber olmalı ki fiil ortaya çıkabilsin.²⁴³

Tüm bunlara ek olarak, eğer kudret fiilden önce olmuş olsaydı, fiil ortaya çıkmadan olmuş bitmiş olurdu ki bu da fiilin kudretsiz ortaya çıkması anlamına gelirdi. Böyle bir şeyin olması ise mümkün değildir.

Nesefî, kudretin fiilden önce olması durumunda insanın kendisinin Allah'a muhtaç olmayacağı yönünde bir hisse kapılacağını söyler. İnsanın Allah'tan bağımsız olması imkânsızdır. Bunun söylenmesi dahi küfürdür.²⁴⁴

İnsanın kudretinin fiille beraber olduğu anlaşıldığına göre fiille beraber bulunan bu kudret iki zıt için elverişli midir? Sorusuna da cevap vermek gerekir.

Kudretin iki zıt fiile aynı anda etki etmesi mümkün değildir. Kudret, bir şey için ortaya çıkar. Yani o fiillerden birisi için oluşur. Meydana gelen fiil onun için yaratılmış olan kudretle olur. Buna ek olarak Nesefî, iman ve küfür arasında küfrü tercih edip kudretini onun için kullanan bir kulun iman etmek için kudretinin kalmadığını söylemesinin affedilemeyeceğini söyler.²⁴⁵

İşte tam da bu hususta insanın güç yetiremeyeceği şeyden sorumlu olup olmaması sorusuna Mâtürîdî, iki açıdan cevap vermektedir: İlk olarak, sebeplerin bulunması ve aletlerin sağlıklı olması şartına dayanan ve fiilden önce olan kudrete güç yetirememesi durumu olursa Allah bundan dolayı kullarını sorumlu tutmaz.²⁴⁶ Yani sebeplerin yok olması durumu yahut aletlerin sağlıklı olmaması durumunda

²⁴² Yazıcıoğlu, M. Sait, *Mâtürîdî ve Nesefî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, s. 87.

²⁴³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 261.

²⁴⁴ Nesefî, *Tabsıratü'l-Edille*, II, s. 135-136.

²⁴⁵ Nesefî, *Tabsıratü'l-Edille*, II, s. 161-162.

²⁴⁶ Nesefî, *Tabsıratü'l-Edille*, II, s. 168.

Allah'ın aciz kalmış bir insana sorumluluk yüklemesi kabul edilemez. Mesela akli dengesi yerinde olmayan birinden dini mükellefiyetleri yerine getirmesi beklenmez. Allah'a böyle bir şey yapacağını söylemek, O'nun hikmetsiz iş yapmakla suçlamak olur ki Allah için böyle bir şey yapılamaz.²⁴⁷

İkinci olarak ise insanın iradesi ve ihtiyari ile ortaya çıkan ve karşılığında mükâfat ve ceza göreceği fiille beraber olan kudret konusunda, Allah bu kudreti iyiye değil de kötüye sarf edip zayi eden kullarını mükellef tutar. Çünkü burada insanın güç yetirememesi gibi bir durum söz konusu değildir.²⁴⁸

3.2.2. İrade

İnsanlar bir takım fiilleri yaptıklarına göre onların, irade ve ihtiyar sahibi olduklarının söylenmesi gerekir. Fiilin yaratıcısı Allah olsa da fiildeki muhtelif alternatiflerden birini ihtiyar edecek olan insandır.²⁴⁹

Mâtürîdî, iradeyi fiil ile beraber kabul etmesinden ve kulun fiillerini yaparken kendisinin hür olduğu şuuruна sahip olduğundan dolayı onun iradesinin hür olduğu sonucuna varmıştır.²⁵⁰ Dolayısıyla şu söylenebilir ki Allah'ın iradesi fiillerde etkili olduğu gibi insanın iradesinin de fiillerde etkisi vardır.²⁵¹

Fiillerin yaratıcısı Allah olmasına rağmen insanlar fiillerini hür bir şekilde gerçekleştirmektedir. Fiiller yaratma yönünden Allah'a, yapma yönünden ise insana aittir. Allah kullarını fiilleri konusunda mecbur kılmaz. Zaten insanlar da kendilerinin hür olduğunun farkındadırlar. İnsanların irade sahibi olarak yaratılması onların fiillerinden de sorumlu olduğunun delilidir.²⁵² Bundan dolayı da insan, yaptıkları şeyler karşılığında mükâfat ve ceza alacaklardır. Bu durum da onların iradelerini hür kullandıklarının bir başka göstergesidir.

Ayrıca Allah, kullarını yaptıkları fiillerin zıddını yapmaya da nitelikli yaratmıştır. İnsanların bunu yapabilir vaziyette olması Allah'ın onları hiçbir zaman

²⁴⁷ Sâbûnî, *Mâtürîdî Akaidi*, s. 141-143; İbnü'l Hümâm, *Kitâbü'l-Müsamere*, s. 170-171.

²⁴⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 264-266.

²⁴⁹ Yeprem, M. Saim, *İrade Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî*, s. 288.

²⁵⁰ Yeprem, M. Saim, *İrade Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî*, s. 289.

²⁵¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 226; Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, II, s. 177.

²⁵² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 309.

bir şeyi yapmaya zorlamadığının veya tercih etikleri şeyi onlardan uzaklaştırmadığının en açık delillerindendir. İşte bundan dolayı insan, tercih ettiği fiili özgürce yaptığının, bir fiili başka bir fiilin yerine özgürce tercih ettiğinin ve yapacağı fiili isterse terk etmeye gücünün yettiğinin şuurundadır. Zaten insanlar fiillerinde hiçbir zaman bunu yapmak mecburiyetindeyim gibi bir hisse kapılmaz. İnsan yaptıklarından sorumludur.²⁵³

Mâtürîdî'ye göre Allah, kullarını yaratırken onlara iyi ile kötüyü ayırt etme gücü vermiştir. Allah'ın insanları bu kabiliyetle yaratması ve insanların iyi ve kötü davranışların farkında olarak onları irade etmesi, Allah'ın insanları imtihana tabi tutmasının göstergesidir.²⁵⁴

İnsanların yaratılışı gereği övülen şeyleri iyi, kötülünen şeyleri kötü olarak anlaması ve algılaması sağlanmıştır. Ve insana bir meyil verilmiştir. Bu meyillerin yaratılmasından sonra insan iyi olanı tercih etmeye davet edilmiştir. Allah, insanların kötüye veya iyiye meyilemelerini fitratlarına yerleştirmiştir. Sonra insanlara bazen nefret duyduğu şeylerin sonuç itibariyle güzel bazen de iyi diye meylettiği şeylerin sonuç itibariyle kötü olabileceğini akıllarının anlayacağı şekilde göstermiştir. Sonra insana sonucu iyi ama tabiatı gereği kötü olan şeye ve sonucu kötü ama tabiatı gereği iyi olan şeye karşı bir benimseme ve karşı koyma gücü vermiştir.²⁵⁵

İşte Allah, kullarını bu vasıflarla donatıp onları imtihana tabi tutmaktadır. Çünkü insan aklı iyi ve kötü şeyleri idrak edebilir. İnsana aklen ayırt etme gücünden sonra, onu doğru yola iletecek peygamberler göndererek insanı iyiliğe davet etmiştir. Sonrada kullarını yaptıklarından sorumlu tutmuştur.

Mâtürîdî, bunları açıkladıktan sonra insanın nasıl tabiata sahip olduğunu ve aklın burada ki rolünü izaha şöyle devam etmiştir:

İnsana verilen meylin, özelliklerinden biri de hazır lezzete temayülünün bulunmasıdır. Yani kendisi sahip olduğu şehvetlerden dolayı hazır durumda bulunan lezzete meyyaldır. İşte bundandır ki insandaki bu meyil iyi ve kötü

²⁵³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 309-310.

²⁵⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 221.

²⁵⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 221.

değerlendirmesinde aklın düşmanıdır. İnsanın fitri olarak değerlendirdiği iyi ve kötü durumdan duruma göre değişebilecek mahiyette olduğu halde aklın değerlendirmesi sabittir ve değişmez. Özellikle ani olan durumlarda ve diğer tüm hallerde insanın iyi ve kötüyü tercih etmesinde aklın hükmü her zaman doğru ve sabittir.

İşte bu nedendir ki Allah, insan tabiatının meylini değil de aklı esas kabul etmiş ve aynı fitratta bulunmalarına rağmen meyillerine düşkün olanları değil aklı selim olanları kendisine muhatap kabul etmiştir. İnsanların, tabiatına ters düşse bile aklın iyi kabul ettiğini yapmalarını ve kötü kabul ettiğinden kaçınmalarını istemiştir.²⁵⁶

Mâtürîdî, bu açıklamalarıyla iyi ve kötüyü ayırt etme olarak gördüğü ihtiyar ve iradeyi temellendirmek istemiştir. Mâtürîdî, insanın fiilleri konusunda Müslümanlar arasında çeşitli görüşler olduğunu söyler.

Âlimlerin bir kısmı, insanların fiillerini gerçek manada Allah'a nispet edilmesi gerektiğini, kula nispetin mecaz da kaldığı şeklindeki görüşlerinin gerekçelerini şu şekilde anlatır;

Bazı fiillerin Allah'a nispeti zaten zorunluluk teşkil eder. Mesela, yaratma fiili gibi çünkü her şeyin yaratıcı ve her şeyin hakikî fâili ve kâdiri Allah'tır. Bu fiilin, Allah'tan başkasına nispet edilmesi Allah'a noksanlık atfetmek olur. Yaratma fiili dışında yaşam, ölüm, hareket, sakinlik, uzunluk, kısalık gibi insanda da görülen bazı fiiller ise esas olarak nispetinin Allah olduğu ayetlerle sabittir.²⁵⁷

Bu görüşü savunanlar, fiillerin Allahtan başkasına gerçek manada nispet edilmesinin ilahi fiilde benzeşmeyi gerektireceğini ama Allah'ın bunu ayetle nefyettiğini söylemişlerdir. “Yoksa Allah'a, O'nun yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu yaratma ile Allah'ın yaratması onlara göre birbirine mi benzedi?”, “De ki: “Her şeyin yaratıcısı Allah'tır. O, birdir, mutlak hâkimiyet sahibidir”²⁵⁸ ayetlerini de görüşlerine delil olarak getirmişlerdir.

²⁵⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 224.

²⁵⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 225.

²⁵⁸ Ra'd 13/16.

Onlara göre, eğer kula yoktan var etme ve icat etme fiili nispet edilecek olursa, bu, kulun yaratması demek olur. Bundan dolayı da ona hâlık deme ihtimali ortaya çıkar ki bu kimsenin kabul etmeyeceği bir anlayıştır.²⁵⁹

Fiillerin Allah'a nispet edilmesi durumu onların kullara ait olduğu gerçeğini ortadan kaldırmaz. Bütün fiiller mahiyetleri ve yoktan var edilmeleri ve icat edilmeleri noktasında Allah'a nispet edilir. Kesb edilip yapılması noktasında ise kullara nispet edilir.²⁶⁰

Yukarıda aktarılan görüşlere karşı Mâtürîdî, fiillerin, kullara nispetinin gerekli olduğunu söyleyerek bu hususun hem aklen hem naklen hem de zaruri bilgi ile sabit olduğunu söyler.²⁶¹

Mâtürîdî'ye göre naklî deliller iki gruptur. İlk olarak, fiillerin emir ve nehyi. İkinci olarak ise yapılan fiillerin karşılığında mükâfat veya ceza alınmasıdır. Bunların hepsi hem fiildir hem de fiil yapmayı gerekli kılar. “dilediğinizi işleyin”²⁶²; “hayır işleyin”²⁶³ gibi ayetlerden görüldüğü üzere insana iyiyi yapması emredilmiştir. Ama fiillerinde hür bırakılmıştır. Ceza ve mükâfat konusunda ise; “Böylece Allah, onlara işledikleri fiilleri pişmanlık kaynağı olarak gösterir.”²⁶⁴ “amel ettiklerinin mükâfatı olarak”²⁶⁵; “kim zerre miktar hayır işlerse”²⁶⁶ gibi ayetler delil olur. Bu ayetlerde insanlar, ameli yapanlar olarak isimlendirilmişler ve yaptıkları şeylere de fiil kavramlarını nispet etmişlerdir. Bu isimlendirme ve nispet etme ise emir ve nehyi ve mükâfat ve ceza konularında olmuştur.²⁶⁷

Allah, insanlara emir ve yasaklar koyar kendisine ait fiili bulunmayan birine emir ve yasaklar koymak imkânsızdır. “Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O,

²⁵⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 225.

²⁶⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 226.

²⁶¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 225.

²⁶² Fussilet 41/40.

²⁶³ Hac 22/77.

²⁶⁴ Bakara 2/167.

²⁶⁵ Secde 32/17.

²⁶⁶ Zilzâl 99/7.

²⁶⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 225-226.

düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.”²⁶⁸ Burada Allah’ın kulları için emir ve yasaklarını görüyoruz.

Aklî delillere gelince: Günahların, çirkin ve gayrı meşru işlerin Allah’a nispet edilmesi, O’nun emir ve nehye muhatap olup bunun sonucunda ceza ve mükâfata muhatap olacağını düşünmeye iter. Ama bu aklen çirkin ve hikmetsiz bir şeydir. Allah, kendisine itaat eden kullarına mükâfat isyan eden kullarına ise ceza vereceğini söylemiştir. Bütün fiilleri Allah’a nispet etmek itaat ve isyan fiilini kendisinin yapacağı ve bunun karşılığını da kendisinin alacağını söylemek olur ki bu kabul edilemez. Mükâfat ve cezaya muhatap olan kul ise itaat etme ve yasaklardan kaçınma işi de kula aittir. Yani bu fiiller kulun kendisine aittir.²⁶⁹

Zaten birinin bizzat kendisine emretmesi ve kendisini itaate çağırması ve kötülüklerden nehyetmesi muhaldir.

Önemli bir başka nokta ise: Allah’ın iradeden yoksun bir insana itaatkâr, asi, zalim vb. nitelendirmeleri yapmasıdır. Hâlbuki Allah emir ve nehye muhatap kullarına bu isimlendirmeleri yapmıştır. Bu da kula ait bir iradenin varlığını gösterir.²⁷⁰

Âlimlerin bir kısmı da, ihtiyari fiilleri, gerçek manada kula nispet etmişlerdir. Bunun yanında Allah’ın bu fiillere etkisini yahut bu fiillerdeki yaratma iradesini kabul etmemişlerdir. Allah’ın iradesini arzusu dışında olayların meydana gelmesini izleyen kimselerin temennisi konumunda tutmuşlardır.²⁷¹

Bazı âlimler ise fiilleri gerçek manada kula nispet etmiş ve kulların fiillerini, kendileri yaptıkları için itaatkâr ya da asi olduklarını söylemişlerdir. Bununla beraber aynı fiilleri yaratılmaları açısından da Allah’a nispet etmişlerdir. Onlar, bu hükmü naslarda fiillerin bazen Allah’a bazen de kula nispet edilmesinden dolayı vermişlerdir. Bu âlimler, burada fiillerin esas sahibinin kul olduğu üzerinde durup Allah’ın sadece başlangıçta onu yarattığı görüşündedirler. Bunlar esasen Allah’a ait olan bazı hallerin farklı manalarla kula da nispet edileceğini söylemişlerdir. Onlara

²⁶⁸ Nahl 16/90.

²⁶⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s. 226.

²⁷⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s. 226.

²⁷¹ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s. 227.

göre fiiller mutlak olarak kula nispet edilirse, idlal(saptırma), hidayet, ismet(koruma), in'am(nimetlendirme), hızlan(kendi haline terk etme, kötülük yapmasına fırsat verme), tab (kalbin mühürlenmesi), teysir (kolaylaştırma), şerh(gönlünü açma), tazyik(gönlünü daraltma) gibi Allah'a ait olan hallerin açıklanması imkânsızlaşır. Bu hallerin zıtlarıyla aynı anda olması olanaksızdır. Hidayet-dalalet gibi iki zıt halin aynı anda kula nispet edilmesi de imkânsızdır. Bütün zıtlarıyla ve hakiki manalarıyla Allah'a nispet edilen hallerin, Allahtan başkasına izafe edilmesi mümkün değildir. Tüm bunlar da fiillerin kesb yönüyle insana halk yönüyle Allah'a ait olduğunun göstergesidir.²⁷²

3.2.3. Kesb

Bir fiil, Allah'a izafe edildiğin de yoktan var etme(inşa') anlamında yaratma akla gelir. Kula nispet edildiğinde ise fiili yapma manasında kesb anlaşılır.²⁷³

Halk kelimesi, hem Allah hem de kul için birine hakiki diğerine mecazi anlamda kullanıldığı için Cebriyye-Mutezile ekolleri gibi birbirine zıt fikirler ortaya çıkmıştır.²⁷⁴

Bu hususta Mâtürîdî orta yolu benimsemiştir. Ona göre isabetli görüş şudur:

Fiiller, hakiki manada hem Allah hem de kula nispet edilmelidir. Fiiller, Allah'a nispet edilmelidir. Çünkü Allah, "her şeyin yaratıcı Allah'tır"²⁷⁵ ve "her şeye gücü yeten"²⁷⁶ şeklindeki beyanlarıyla kendi zatını vasıflandırdığı kavramlarla vasıflanıp bunlarla övülmüş olsun. Ve bu sıfatlarından olan "Adl" sıfatı belirginleşmiş olsun nitekim Allah, "senin rabbin kullara asla zulmedici değildir."²⁷⁷ Ve " Allah'ın size lütuf ve rahmeti olmasaydı pek azınız istisna şeytana uyup giderdiniz."²⁷⁸ buyurarak bir bakıma kulun da iradesi olduğunu göstermiş olur ki bu da fiilin kula nispetine örnek teşkil eder.²⁷⁹

²⁷² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 228.

²⁷³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 228

²⁷⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 228-229.

²⁷⁵ En'âm 6/102.

²⁷⁶ En'âm 6/17.

²⁷⁷ Fussilet 41/46

²⁷⁸ Nisâ 4/83.

²⁷⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 229.

Kulların fiilleri içinde idraklerinin ulaşamadığı ve akıllarının yetmediği haller bulunduğu gibi hedefli ve planlı şekilde ulaşabildikleri ve akıllarıyla idrak edebildikleri durumlarda mevcuttur. Demek ki bu fiiller bir yönden kendilerine ait değil bir yönden de onlara aittir²⁸⁰ Kulların fiillerine iki yönden bakılır:

Birincisi, bir şeyin yokluktan varlığa çıkması yani yaratılması, bu insan aklı ile tarif edilemez. Aynı şekilde insan, belli bir zaman ve mekân içinde meydana gelen fiili yaptıktan sonra tekrar yapmak istese bile şartlar aynı olmadığı için tekrarlayamaz. İşte insan fiilin bu yönünden acizdir. Bu noktada fiillerin nispeti Allah'adır.

İkincisi, yasaklanan yahut emredilen şeye yönelik harekete geçme veya sakin kalma halidir. Bu kısmı, insan aklı ve idrakiyle kavrayabilir. Bu tür fiiller insanın kasıt ve ihtiyari dâhilindedir.²⁸¹

Birinci kısımdaki fiillerin kula nispet edilmesi mümkün değildir. Çünkü bunları yaratmaya ve tekrarlamaya insanın gücü yetmez. Bu kudret, yalnızca Allah'a aittir. Bunun bir başka nedeni ise bazı fiiller vardır ve bunlar bazen kötü bazen ise iyi özelliği taşırlar. Fakat bu fiili yapanlar, gerçekte fiilin iyi mi kötü mü olduğunu bilemezler iyi diye yaparlar sonucunda kötü olur ya da tam tersi söz konusu olabilir. Bu da bu tür fiillerin Allah tarafından yaratıldığını gösterir.²⁸²

Buna dair Allah ayetlerinde şöyle buyurmuştur: “O, gökleri ve yeri örnekleri yokken yaratandır. O’nun bir eşi olmadığı hâlde, nasıl bir çocuğu olabilir? Hâlbuki her şeyi O yarattı. O, her şeyi hakkıyla bilendir. İşte sizin Rabbiniz Allah. O’ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O, her şeyin yaratıcısıdır. Öyle ise O’na kulluk edin. O, her şeye vekil (her şeyi yöneten, görüp gözeten)dir.”²⁸³ “Şimşek neredeyse gözlerini alıverecek. Önlerini her aydınlatışında ışığında yürürler. Karanlık çökünce dikilip kalırlar. Allah dileseydi, elbette onların işitme ve görme duyularını giderirdi. Şüphesiz Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir.”²⁸⁴

²⁸⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 229.

²⁸¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 229.

²⁸² Mâtürîdî *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 230.

²⁸³ En'âm 6/101-102.

²⁸⁴ Bakara 2/20.

Mâtürîdî'ye göre kulların irade ve ihtiyarı dışındaki fiiller doğrudan doğruya Allah'a nispet edilir, kulun burada bir payı yoktur.

Fakat ikinci grupta olan yani kulun irade güç ve ihtiyari ile ortaya çıkan fiiller vardır. Bunlar ise yaratma yönünden Allah'a, yapma yönünden kula nispet edilir. Mâtürîdî, kulun bu fiilinde hem Allah'ın hem de kulun kendisinin iradesi olduğu noktasında özellikle durur.²⁸⁵ İnsanın bu fiillerin de hür olarak yaptığını belirtir. İnsan fiillerinde hür olduğu içindir ki mükâfat ve cezaya muhatap olmaktadır. Bunun aksini düşünmek, Allah'a zulüm isnad etmek olur ki bu mümkün değildir.

Buna dair Mâtürîdî şu ayetleri delil getirir: “Kim iyi bir iş yaparsa kendi lehinedir. Kim de kötülük yaparsa kendi aleyhinedir. Rabbin, kullara (zerre kadar) zulmedici değildir.”²⁸⁶ “Dilediğinizi yapın. Şüphesiz O, yaptıklarınızı hakkıyla görmektedir.”²⁸⁷ Bunlar gibi pek çok ayette, Allah'ın fiilleri kuluna nispet ettiğini ve yaptıklarından sorumlu tuttuğunu görürüz.²⁸⁸

Tüm bu açıklamalardan şu sonuç çıkarılabilir: Mâtürîdî'ye göre fiilin gerçek yaratıcısı Allah'tır, insan ise bu fiili hür bir şekilde yapandır. Kullar, Allah'ın yaratmış olduğu fiillerden dilediğini kesb ederek yapıp yapmama kararını kendileri vermektedir. Yani fiili yapmada insana mecburiyet yoktur. Çünkü insan emir ve nehye muhatap olup kendi seçtiği fiil karşılığında mükâfat ve ceza alır.

Daha sonra gelen Mâtürîdî âlimler insanın iradesinde hür olduğunu külli irade ve cüz'i irade kavramları ile anlatmışlardır.

Külli iradeyi Allah tarafından kullarda yaratılan bir kabiliyet olarak tanımlamışlardır. Buna göre insan bununla Allah'ın yarattığı fiillerden birini tercih etme kabiliyetindedir. Burada kastedilen, Mâtürîdî'nin, Allah'a nispet ettiği iradesidir.

Cüz'i irade ise külli iradenin verdiği seçme kabiliyetinin kullanılmasından ibarettir²⁸⁹ diye tanımlanmıştır. Burada kastedilen, Mâtürîdî'nin kula nispet ettiği

²⁸⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 228-234.

²⁸⁶ Fussilet 41/46.

²⁸⁷ Fussilet 41/40.

²⁸⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 226.

²⁸⁹ İzmirli, İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelam*, s. 270-271.

iradesidir. Cüz'i irade, Mâtürîdî âlimlerince ihtiyar olarak adlandırılmakta ve bir fiili yapıp yapmama noktasında özgür olmayı ifade etmektedir. Mâtürîdî, bu noktada Eş'ari'den ayrılmaktadır.²⁹⁰ Eşari'de bu hürriyeti açık olarak görmüyoruz.²⁹¹ Cüz'i iradeyi ihtiyar olarak kabul eden Semerkandî, ihtiyarı da insanın fiili olarak yorumlar. Ona göre ihtiyar, iradenin bir gerekliliğidir. İrade ise kulun sorumlu tutulabilmesi için gereklidir.²⁹²

Bu konuda Neseî, yaratmanın herhangi bir sınırlama söz konusu olmaksızın Allah'a ait olduğunu, insanın ise irade ve ihtiyarı ile Allah'ın yarattığı fiili kesbettiğini söyler. Allah'ın fiili yaratması ise insanın o fiile yönelmesi ile ilgilidir. Çünkü ona göre insan, bir fiili kesin olarak yapmaya karar verdiği zaman Allah onu yaratmaktadır. İnsan ise yaratılan bu fiili kendi isteği ile kesbetmektedir.²⁹³

İbnü'l Hümâm da insanın isteği doğrultusunda Allah'ın o fiili yarattığını söyler. Yani Allah'ın fiili yaratması insanın o fiile yönelik meyli ve kesin olarak istemesiyle olmaktadır. İnsan fiil yaratılmadan önce ona meyleder ve fiil varlık kazanınca da onu kesbeder. Yani Allah'ın fiile müdahalesi sadece onu yaratmaktır ki işte bu nedenle insan yaptıklarından sorumlu tutulmaktadır.²⁹⁴ Çünkü o yaptıklarını hür iradesi ile yapmıştır.

Sonuç olarak şunlar söylenebilir: İradenin iki yönü vardır. Birincisi Allah'ın yaratmasıylaadır. Ve insanın buna gücü yetmez. Yani bu kısım için insan iradesinin ön şartı da denilebilir. Bu kısımda oluşan irade olmadan insan iradesinden bahsedemeyiz. Bu irade sebeplerin bulunması, sıhhat şartıyla ortaya çıkar, bunlar eksikse bundan yine bahsedilmez. Burada Allah fiili yaratır. İkincisi, insan iradesi olarak adlandırılır. Burada Allah'ın yaratmış olduğu fiile, insanın kendi iradesiyle yönelmesi vardır. İnsan, bu fiile yönelip onu kesbederse buradaki irade de oluşmuş olur. Burada önemli olan nokta, insanın herhangi bir mecburiyet içinde olmamasıdır. İnsan, yöneldiği fiili yapıp yapmama konusunda irade ve ihtiyarında olduğu gibi

²⁹⁰ Işık, Harun, *Mâtürîdî'ye Göre Kaza ve Kader*, s. 90.

²⁹¹ Işık, Harun, *Mâtürîdî'ye Göre Kaza ve Kader*, s. 90.

²⁹² Kılavuz, Ahmed Saim, *Ebu Seleme es-Semerkandi ve Akaid Risalesi*, İstanbul, 1989. s. 63.

²⁹³ Neseî, *Tabsiratü'l-Edille*, II, s. 240. Işık 112 475; İbnü'l Hümâm, *Kitâbü'l-Müsamere*, s. 111.

²⁹⁴ İbnü'l Hümâm, *Kitâbü'l-Müsamere*, s. 110-111.

hürdür. Daha sonra âlimlerin yaptığı külli-cüz'i ayırımı konuyu daha anlaşılır kılmaktadır.

Şimdi irade-kader ilişkisi içerisinde geçmişten günümüze kadar tartışılmaya devam eden bazı meseleleri açıklamaya çalışalım.

İKİNCİ BÖLÜM
GÜNÜMÜZ İRADE-KADER TARTIŞMALARI

1. HİDAYET VE DALALET

Hidayet kelimesi, yol göstermek, doğru yolu bulmak, yola girmek anlamlarında kullanılan “h-d-y” mastarından türemiştir.¹ Bu manaların yanında lütuf ile rehberlik etmek, her şeyin ilki, beyan etmek, hediye vermek, öğretmek, açıklamak, irşad etmek anlamlarında da kullanılır.² İsmi faili “el-Hadi” Allah’ın sıfatlarından olup kullarına doğru yolu gösteren manasına gelir.³ Terim olarak ise Allah’ın, kullarında itaat ve imanı yaratması demektir.⁴ Başka bir ifadeyle Allah’ın, kullarının hür iradeleriyle doğru yola girmeleri ve o yolu bulmaları için onların fiillerini yaratmasıdır.⁵ İbn Manzûr ise hidayete şöyle mana verir: Gerçekte dalaletin zıttı olup, doğru yolu bulma ve onu açıklamak demektir.⁶ İsfehânî, hidayet kavramını dört farklı anlamda açıklamaya çalışmıştır.

Ona göre hidayet: İlk olarak, genel manasıyla Allah’ın, kullarında yarattığı akıl, zekâ ve zaruri bilgidir. İkincisi, peygamberler ve kitaplar göndermek suretiyle insanları doğru yola çağırmasıdır. Üçüncüsü, sadece hidayet üzere bulunmaya çabalayanlara verilen başarıdır. Sonuncusu ise Allah’ın ahirette doğru yolda bulunanları cennetle ödüllendirmesidir.⁷

Dalalet kavramı, sözlükte: Bir şeyin gizlenmesi, kaybolmak anlamına gelen “d-l-l” mastarından türemiştir.⁸ Bunun yanında yoldan sapmak, saptırmak, unutmak, yolunu şaşırarak, hata yapmak, helak olmak gibi manaları da ihtiva eder. Hidayet kavramının zıttı olarak kullanılır.⁹ Allah’a götüren yoldan sapan kişilere de bu isim verilir.¹⁰ Dalalet tabirinden anlaşılan, dini noktada sapkınlık ve yanlış yola

¹ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arâb*, “h-d-y” md. XV, s.353-360.

² Fîrûzâbâdî *el-Kamûsü'l-Muhit*, “h-d-y” md. VI, s.6046-6048; İbn Faris, *Mu'cemu mekayisi'l-luga*, “h-d-y” md. s. 1053; Zebîdî, *Tâcü'l Arûs*, “h-d-y” md. XXXIX-XL, s.131-133; Cürçânî, *Kitabü't-Tarîfât*, “h-d-y” md. s.340; Cübrân , *er-Raid*, “h-d-y” md. s. 155; İsfehânî, *Müfredât*, II, s. 774-758.

³ Gazali, *Maksadü'l-Esna*, s.107.

⁴ Sâbûnî, *Mâtürîdî Akaidi*, s.163; Yavuz, Yusuf Şevki, “hidayet”, *DİA*, İstanbul, 1998, XXVII, s. 473.

⁵ Kılavuz, A. Saim, İslami İlimlerde Metodoloji-III “*İnsan İradesi ve Kudret-i İlahiyye Bağlamında Kader Meselesi*” editör: İlyas Çelebi, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2011, s.215.

⁶ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arâb*, “h-d-y” md. XV, s.353-360.

⁷ İsfehânî, *Müfredât*, II, s. 774-776.

⁸ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arâb*, “d-l-l” md. XI, s. 390-396.

⁹ İsfehânî, *Müfredât*, II, s. 108-102; Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsü'l-Muhit*, “d-l-l” md., V, s.4600-4602; Zebîdî, *Tâcü'l Arûs*, “d-l-l” md. XXIX-XXX, s.199-200; Cürçânî, *Kitabü't-Tarîfât*, “d-l-l” md. s.21; Cübrân, *er-Raid*, s.952.

¹⁰ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arâb*, “d-l-l” md. XI, s. 390-396; İsfehânî, *Müfredât*, II, s. 108-102.

teveccühtür.¹¹ Terim olarak ise, Allah'ın gösterdiği hakikatlere uymayarak hak yolun dışına çıkmak ve sapıklık diyeceğimiz inançları benimsemek demektir.¹² Cürcanî, dalalete, arzu edilen şeye ulaşamama, istenilen şeye ulaştırmayan yola girme manalarını yüklemiştir.¹³ Dalalet, genel olarak iki kısımda işlenmiştir. Bunlardan ilki, nazarî ilimlerde dalalet etmektir ki, Allah'ın varlığı ve birliğini bilmek, peygamberleri tanımak gibi iman esaslarını içine alan dalalettir. Kur'an'da buna "Ey iman edenler! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr ederse, derin bir sapıklığa düşmüş olur." ayeti delalet eder.¹⁴ İkincisi ise, ibadetleri oluşturan nasslarda düşülen dalalettir. Buna "Şüphesiz inkâr edenler, insanları Allah yolundan alıkoyanlar derin bir sapıklığa düşmüşlerdir." ayeti delil getirilebilir.¹⁵

Bu kavramların Kur'an'daki kullanımlarına bakılacak olursa: Öncelikle hidayet kavramı farklı çekimleriyle beraber Kur'an'da üç yüz elli¹⁶ kadar yerde on yedi farklı manada kullanılmıştır.¹⁷ Bu manaları: Beyan,¹⁸ İslam dini,¹⁹ iman,²⁰ davetçi,²¹ ilim,²² ilahi kitaplar ve resuller,²³ Hz. Muhammed'in (sav) risaleti,²⁴ rehberlik etme,²⁵ Kur'an,²⁶ Tevrat,²⁷ istirca,²⁸ irşad,²⁹ tevhid,³⁰ sünnet,³¹ ıslah etme,³² ilham,³³ tövbe etme³⁴ diye sıralayabiliriz.³⁵

¹¹ Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsü'l-Muhit*, "d-1-1" md., V, s.4600-4602; Yazır, M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, s. 134.

¹² Kılavuz, A. Saim, *İslami İlimlerde Metodoloji-III*, *Kader Meselesi*, s. 215.

¹³ Cürcanî, *Kitabü't-Tarifât*, s. 212.

¹⁴ Nisâ 4/136.

¹⁵ Nisâ 4/167.

¹⁶ Yavuz, Yusuf Şevki, "hidayet", *DİA*, XXVII, s. 473.

¹⁷ Erdemci, Cemalettin, *İslami İlimlerde Metodoloji-III*, *Kader Meselesi*, s. 267.

¹⁸ Bakara 2/5; Enfâl 8/53; Beled 90/10.

¹⁹ Hac 22/27; Bakara 2/120; Âl-i İmrân 3/173.

²⁰ Meryem 19/76; KeHF 18/13; Muhammed 47/17.

²¹ Ra'd 13/7; Âl-i İmrân 3/20; Nahl 16/83; Kasas 28/56.

²² Nahl 16/16.

²³ Bakara 2/38-68; Tâ-hâ 20/123.

²⁴ Bakara 2/159.

²⁵ Kasas 18/22.

²⁶ Necm 53/23.

²⁷ Mü'min 40/53.

²⁸ Bakara 2/157.

²⁹ Bakara 2/6, 256; Hicr 5/42; Necm 53/2.

³⁰ Kasas 28/57.

³¹ Zuhruf 43/22.

Kur'an'da dalalet kavramı da farklı manaları içerecek şekilde kullanılmıştır. Saptırmak,³⁶ şaşırarak,³⁷ yanılmak,³⁸ sapkınlık,³⁹ helak,⁴⁰ azap,⁴¹ hüsrân⁴² bunlardan bazılarıdır.

Kur'an'ın hidayete ve dalalete bakışını⁴³ burada bırakıp, konu gereği bu iki kavramın Ehl-i sünnette kader ve irade ile birlikte nasıl anlaşılacağı üzerinde duracağız. Buna göre;

Eş'ârî'de hidayet ve dalalet şöyle ele alınabilir: Eş'ârî, hidayetin kullara has kılındığını, davet ve tebliğin ise herkes için geçerli olduğunu söyler. Bunu da “Allah, esenlik yurduna çağırır ve dilediğini doğru yola iletir.”⁴⁴ ayeti ile delillendirir. Eş'ârî kelimeleri, hidayetin kullar üzerinde iki şekilde meydana geleceğini ifade etmişlerdir. İlk olarak, hakkı açıklamak, insanları buna çağırarak ve bu noktada deliller getirmektir. Hidayetin bu manasının peygamberlere ve doğru yola çağıranlara nispet edilmesi caizdir.⁴⁵ İkincisi ise Allah'ın kullarını hidayete erdirmesi, doğru yolu bulma isteğini kalplerinde yaratmasıdır.⁴⁶ Hidayetin bu çeşidi sadece iman edenlere has kılınmıştır.⁴⁷

Mutezile, hidayeti sadece görünüş itibariyle ve sözlük anlamı noktasında tevîl etmiş ve hataya düşmüştür. Mutezile'nin delil olarak kullandığı “Semûd kavmine gelince, biz onlara doğru yolu göstermiştik. Ama onlar körlüğü hidayete tercih etmişler ve yaptıklarına karşılık, alçaltıcı azap yıldırımını onları çarpmıştı.”⁴⁸ ayetini Eş'ari iki kısımda inceleyerek şöyle açıklar: İlk olarak Semud Kavminin içinde hem

³² Yusuf 12/52.

³³ Tâ-hâ 20/50.

³⁴ A'râf 7/56

³⁵ Erdemci, Cemalettin, İslami İlimlerde Metodoloji-III, *Kader Meselesi*, s. 268.

³⁶ Nisâ 4/113; 119; Yâsin 36,62; Tâ-hâ 20/79, 85; En'âm 6/39.

³⁷ Yusuf 12/3; Zuhuf 45/52; Ankebut 29/48; Duhâ 93/7.

³⁸ Yusuf 12/8, 30, 95; Bakara 2/282.

³⁹ Bakara 2/108; Nisâ 4/116.

⁴⁰ Secde 32/10; Nuh 71/14.

⁴¹ Kamer 54/47-48.

⁴² Mü'min 40/25; Yâsin 36/24.

⁴³ Daha fazla bilgi almak için Ramazan Altıntaş “*Kur'an'da Hidayet ve Dalalet*”.

⁴⁴ Yunus 10/25.

⁴⁵ Şûrâ 43/52.

⁴⁶ En'âm 6/125.

⁴⁷ Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Firak*, ter. Ethem Ruhi Fıglalı, s. 267-268; Bağdâdî *Usuli'd-Din* s.104-142.

⁴⁸ Fussilet 41/17.

kâfirler hem de mü'minler vardı.⁴⁹ Allah, burada kavmin içindeki iman edenlere hidayet etmiştir. Çünkü Kur'an'da kâfirlere hidayet edilmeyeceği belirtilmiştir. İkinci olarak ise, Semud kavminden önce orada olan bir millet kastedilmiştir ki bunlar iman edip hidayeti bulduktan sonra dinden çıkarak küfrü tercih etmişlerdir.⁵⁰ Eş'âri bu açıklamalarıyla Mutezile'nin iddiasını çürütmüştür.⁵¹

Eş'âri'ye göre hidayet, Allah'ın, bunu kullarında yaratmasıyla mümkün hale gelir. Kur'an, Allah'ın hidayete giden yola davet eden bir rehberidir. Bu Kur'an'ın Allah'ın hidayet ettiği kimseye rehber olmaması mümkün olmadığı gibi Allah'ın hidayet vermediği kimseye de rehber olması mümkün değildir.⁵²

Bâkılânî, Allah'ın iman etmiş olan kullarına hidayetinin üç noktadan olacağını söyler. Bunlardan birincisi, Allah'ın iman eden kullarının kalplerinin imanla doldurmak suretiyle onları doğru yola ileterek hidayeti yaratmasıdır. İkincisi, onların göğüslerini genişletmek suretiyle yardımlarını, başarılarını ve doğru yolda gitmelerini kolaylaştırarak onları hidayete ulaştırmaktır. Üçüncüsü ise ahirette onları sevaplarıyla cennete iletmek suretiyle hidayet etmektir.⁵³

Bu konuda Cüveynî, kula olan hidayeti insanın kalbinde imanın yaratılması olarak açıklamıştır.⁵⁴ Aynı Eş'âri gibi hidayet, Allah'ın istediği kullarına has olduğunu söyler. Davetin ise tüm kullar için olduğu görüşünü savunur.⁵⁵

Açıklamalardan anlaşıldığı kadarıyla Eş'âri, hidayete Allah'ın irade ve dilemesi noktasından bakmıştır. İnsanın iradesinin hidayet konusunun neresinde olduğuna dair Eş'âri'de pek açıklık görülmez. Yani Eş'âri bu konuda "cebr-i mutavassıt" bit tavrı içindedir denilebilir.⁵⁶

Eş'âri, hidayet konusunda takındığı aynı tavrı dalalet konusunda da takınır. Ona göre dalalette tıpkı hidayet gibi kulun kalbinde yaratılır.⁵⁷ Eş'âri, Mûtezile'nin,

⁴⁹ Hûd 11/66.

⁵⁰ Eş'âri, *el-İbane*, s. 180-181.

⁵¹ Eş'âri, *el-İbane*, s. 179-180.

⁵² Eş'âri, *el-İbane*, s.180; Gölcük Şerafettin, *Bâkılânî ve İnsan Fiilleri*, s. 326-328.

⁵³ Bâkılânî, *et-Temhid* c.1 s. 335.

⁵⁴ Cüveynî, *el-İrşâd*, S. 211-212.

⁵⁵ Cüveynî, *el-İrşâd*, s. 212.

⁵⁶ Altıntaş, Ramazan, *Kur'an'da Hidayet ve Dalalet*, Pınar Yayınları, İstanbul, 1995, s. 265.

⁵⁷ Eş'âri, *el-İbane*, s. 178-180.

dalalet tamamen kulun fiillerine bağlıdır görüşünü kabul etmez.⁵⁸ Ama insanın dalalet noktasındaki rolü nedir sorusuna da açıklık getirmez. Onun için asıl önemli olan nokta, irade de olduğu gibi Allah'ın dilemesi ve yaratmasıdır.

Bâkullânî ise “Allah'ın kâfirleri saptırmasından kasıt nedir” sorusuna şöyle bir izah getirir: Dalalet, Allah tarafından yaratılır. Allah kâfirler için çirkin ve kötü dalaleti yaratarak onları bunun içinde bırakmıştır. Allah'ın dalalette bırakması ise onları saptırması, onlara yardımda bulunmaması, göğüslerini daraltması ve hidayete yönelik güçlerini yok etmesi ve onları günahları ile cennetten uzaklaştırması şeklindedir.⁵⁹ Bâkullânî'nin, hidayet ehli için zikrettiği hususların tam zıttı burada dalalet ehli için geçerlidir.

Mâtürîdî'nin hidayet konusundaki görüşlerine bakılacak olursa:

Mâtürîdî'de, Allah fiillerin yaratıcısı, insan ise fiilleri hür iradesi ile kesb edip yapan konumundadır.⁶⁰ İşte Mâtürîdî'ye göre hidayet, Allah'ın, insanda doğru yola ulaşma fiilini yaratmasıdır.⁶¹ “Ayetlerimizi yalanlayanlar, karanlıklar içerisindeki birtakım sağırlar ve dilsizlerdir. Allah, kimi dilerse onu şaşırır. Kimi de dilerse onu dosdoğru yol üzere kılar.”⁶² ayetinden Allah'ın kudret sıfatını kullarının üzerinde göstermesi anlaşılmalıdır. Yoksa burada kastedilen kulun iradesinin olmayışı değildir.⁶³ İnsanlar irade ve ihtiyar sahibi olarak yaratılmışlardır.

Mâtürîdî, insanların bir kısmının kendi irade ve ihtiyarları ile iman ettiklerini ve hidayete ulaştıklarını, dalalette kalanların ise yine kendi irade ve ihtiyarları ile hak yoldan yüz çevirdiklerini söyleyerek, insanların cebir altında olmadan hür iradeleri ile bu yollara girdiklerini ifade eder.⁶⁴ Buna dair şu ayetleri delil olarak getirir:

“Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi elbette topyekûn iman ederlerdi. Böyle iken sen mi mü'min olsunlar diye, insanları zorlayacaksın?”⁶⁵

⁵⁸ Eş'âri, *el-İbane*, s. 178-182.

⁵⁹ Bâkullânî, *et-Temhid*, s. 335; Gölcük Şerafettin, *Bâkullânî ve İnsan Fiilleri*, s. 328-329.

⁶⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s.221-22; Gölcük Şerafettin, *Bâkullânî ve İnsan Fiilleri*, s. 170.

⁶¹ Altıntaş, Ramazan, *Kur'an'da Hidayet ve Dalalet*, s. 160.

⁶² En'âm 6/39.

⁶³ Mâtürîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an*, V, s.61-62.

⁶⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s.288.

⁶⁵ Yunus 10/99.

“Eğer dileseydik, herkese hidayetini verirdik. Fakat benim, “Andolsun, cehennemi hem cinlerden hem de insanlardan dolduracağım” sözüm gerçekleşecektir.”⁶⁶

“Eğer onların yüz çevirmeleri sana ağır geldiyse; bir delik açıp yerin dibine inerek yahut bir merdiven kurup göğe çıkarak onlara bir mucize getirmeye gücün yetiyorsa durma, yap! Eğer Allah dileseydi, elbette onları hidayet üzere toplardı. O hâlde, sakın cahillerden olma.”⁶⁷

Mâtürîdî, Allah’ın insanlarda hidayete ulaşma fiilini yaratmasıyla “hâdi” sıfatını aldığını söyler.

Yine şu ayetlerden hareketle:⁶⁸ İnsanın hidayete götüren salih amelleri yerine getirerek, dalaletе düşüren fiillerden kaçınıp, şeytanın vesveselerinden kendini koruyarak, hidayet üzere yaşayabileceğini söyler. Hidayet üzere olmak dinin emridir. Bunun muhatabı ise hür bir irade ve ihtiyara sahip olan insanlardır. Yani insan, hidayette kalmak isterse Allah onu hidayete erdirir. Böyle bir çabası yoksa zaten dalaleti tercih etmiştir.

Mâtürîdî, hidayet konusunda Mutezile’nin hidayet sadece beyan etme ve isimlendirmeden ibarettir,⁶⁹ görüşünü şu ayetleri delil getirerek çürütür: “Şüphesiz sen sevdiğin kimseyi doğru yola iletmezsin. Fakat Allah, dilediği kimseyi doğru yola eriştirir. O, doğru yola gelecekleri daha iyi bilir.”⁷⁰ Ona göre hidayet, sadece hak olan yolu beyan etmek olsaydı Hz. Peygamber’den nefyedilmezdi. Peygamber, herkes için ayırım yapmadan hidayeti açıklamıştır.⁷¹

Eğer hidayet, beyan etmek olsaydı, mü’min ve kâfir arasında hiç bir fark olmazdı. Buna dair, “Allah, kimi doğru yola iletirse, odur doğru yolu bulan. Kimleri de saptırırsa, işte onlar, ziyana uğrayanların ta kendileridir.”⁷² ayetinde Allah, hidayetin başarı, yardım ve koruma olarak sadece mü’min için olduğuna işaret eder.

⁶⁶ Secde 32/13.

⁶⁷ En’âm 6/35.

⁶⁸ Ar’âf 7/30-155-178; Ra’d 13/27; İsrâ 17/97.

⁶⁹ Neseefî, *Tabsiratü'l-Edille*, II, s. 315-316.

⁷⁰ Kasas 28/56.

⁷¹ Sâbûnî, *Mâtürîdî Akaidi*, s.163.

⁷² Ar’âf 7/178.

Eğer bunlar kâfirler içinde geçerli olsaydı onlar da iman ederdi. Ama dalalette olan kişiye bunlar isabet etmez o kişi dalaleti tercih ettiği için dalalette bırakılmıştır.⁷³

Mâtürîdî'nin ve diğer Mâtürîdî âlimlerinin hidayet konusundaki görüşleri, hem Allah'a bakan hem de kula bakan yönüyle oldukça açıktır.

Dalalet hususunda Mâtürîdî, Allah'ın dalâleti yanlış yolda olan kulların kalbinde yaratması olarak görür.⁷⁴ Bu ise hidâyete mani olan bir durumdur.⁷⁵ Dalaletin kulun kalbinde yaratılması Allah'ın onu yanlış yola cebren itmesi manasında değildir.⁷⁶ Bunun aksine kulun yanlış yolu ısrarla tercihi ve fiillerini bu yolda ihtiyar etmesinden dolayıdır.⁷⁷ Mâtürîdî'nin hidayet için geçerli gördüğü her nokta dalalette de geçerlidir. İnsan, hür seçimiyle dalaleti tercih etmiş, Allah'ta bundan dolayı onu dalalette bırakmıştır. Yani hidayette olduğu gibi dalalette de kulun ihtiyarı ve Allah'ın yaratması vardır. İnsanlar, Allah'ın, hidayet üzere emrettiği yolda yürümeyi tercih etmeleri, dalalet noktasında ısrar etmeleri ve fiilleriyle çirkin ve kötü işler yapmaları sonucunda dalalette bırakılmışlardır.

Kısaca Mâtürîdî'de hidayet ve dalalet meselesi, irade konusunda olduğu gibi hem Allah'a hem de kula bakan yönleri vardır. İnsan hür olarak bu yönde seçimini yapmış Allah'ta bu fiilleri yaratmıştır. Bu noktada kadercî görüşe sahip olanlar gibi dalalette kalmanın suçunu Allah'a atmamak gerekir. Aynı şekilde bu konuları tamamen insana atfederek de Allah'ı bunun dışında tutmamak gerekir. Allah'ın ilmi, yaratması ve iradesi ile kulun ihtiyar ve iradesi bu fiilleri oluşturmaktadır.

2. ECEL

Sözlükte: Bir şey için belirlenmiş olan süre manasına gelen ecel kelimesi, “e-c-l” mastarından türemiştir. Kelime, ertelemek, geciktirmek, bir şeye ait süre, belirli

⁷³ Mâtürîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an*, VI, s. 116.

⁷⁴ Altıntaş, Ramazan, *Kur'an'da Hidayet ve Dalalet*, s. 397.

⁷⁵ Altıntaş, Ramazan, *Kur'an'da Hidayet ve Dalalet*, s. 397.

⁷⁶ Neseî, *Bahrü'l-Kelam*, Mektebetü Dârü'l-Ferfur, Dımeşk, 2000, s. 75-77.

⁷⁷ Sâbûnî, *Mâtürîdî Akaidi*, s. 163.

bir vaktin son bulması, ölüm vakti, Allah tarafından bilinen, borcun vadesinin sona ermesi gibi anlamları da ihtiva eder.⁷⁸

Terim olarak ise Allah tarafından insana ve diğer canlı varlıklara verilmiş olan belirli yaşam süresini ve sürenin sona ermesini yani ölüm vaktini ifade eder.⁷⁹

Kur'an'da, ecel tabirinin geçtiği ayetler, on grupta toplanabilir: İlk olarak, ölüm vaktini gelmesinden bahseden ayetler.⁸⁰ Bu ayetler ölümün mutlaka geleceği, ölüm vakti, ölüm zamanı gibi içeriklere sahiptir. İkincisi, aile hukukunda boşanma vs. için beklenmesi gereken süreden bahseden ayetler.⁸¹ Üçüncüsü, ticaret hukukunda kullanılan karşılıklı borçlanmada kastedilen süreyi ifade eden ayetler.⁸² Dördüncüsü, kâinattaki düzenli işleyişte kastedilen süre manasındaki ayetler⁸³ Beşincisi, toplumların varoluş ve yok oluşları için belirlenmiş süreyi kasteden ayetler.⁸⁴ Altıncısı, ömür süresinden bahseden ayetler.⁸⁵ Yedincisi, aniden gelen ölüm ve ecelin ertelenip ertelenemeyeceğine dair ayetler.⁸⁶ Sekizincisi, sözlük anlamındaki gibi zamanı kasteden ayetler.⁸⁷ Dokuzuncusu, tabiat içinde düzenli işleyen yasadan bahseden ayetler.⁸⁸ Ve sonuncu olarak bebeğin rahimdeki gelişiminden bahseden ayetler.⁸⁹ Kur'an'da geçen tüm bu ayetler içinde hem konumuzla ilgili olan hem de en çok tartışılmış olan ayet En'am suresi 2. ayettir. Şimdi bu ayet ışığında konuyu incelemeye çalışalım;

⁷⁸ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arâb*, "e-c-l" md. XI, s.11-13; Fîrûzâbâdî *el-Kamûsü'l-Muhit*, "e-c-l" md. V, s. 4323; Zebîdî, *Tâcü'l Arûs*, "e-c-l" md. XXVII-XXVIII, s. 263-264; Cübârân, *er-Raid*, "e-c-l" md., s.39; İbn Faris, *Mu'cemu mekayisi'l-luga*, "e-c-l" md., s. 61.

⁷⁹ Sâbûnî, *Mâtürîdî Akaidi*, s.159.

⁸⁰ Âl-i İmrân 3/145; En'âm 6/2-60-128; A'râf 7/135-185; Yunus 10/11; Hûd 11/3; Ra'd 13/38; İbrahim 14/10; Nahl 16/61; İsrâ 17/99; Tâ-hâ 20/129; Ankebut 29/5, 53; Zümer 39/42; Mü'min 40/67; Münâfikûn 63/10-11; Nuh 71/3-4.

⁸¹ Bakara 2/231-232-234-235; Talâk 65/2-4.

⁸² Ra'd 13/2; Rum 30/8; Lokman 31/29; Fatır 35/13; Zümer 39/5.

⁸³ Ar'âf 7/34; Yunus 10/49; Hicr 15/5; Mü'minun 23/43.

⁸⁴ Fatır 35/11.

⁸⁵ Mürselât 77/12.

⁸⁶ Nisâ 4/77; Hûd 11/104; İbrahim 14/44; Kasas 28/28-29.

⁸⁷ Ra'd 13/38-39.

⁸⁸ Ra'd 13/38-39.

⁸⁹ Hac 22/5.

“O öyle bir Rab’dir ki, sizi çamurdan yaratmış, sonra (her birinize) bir ecel tayin etmiştir. (Kıyametin kopması için) belirlenmiş bir ecel de O’nun katındadır. Siz ise hâlâ şüphe ediyorsunuz.”⁹⁰

Bu ayette iki ecelden bahsedilmiştir. İlkinin insan için ikincisinin ise Allah’ın katında olduğu haber verilmiştir.

Genel olarak müfessirler, bahsedilen ilk ecelden kastın insanın ölüm vakti, hayatın sona ermesi manasında olduğunu söylemişlerdir. İkinci ecelden ise kıyamet vaktini, hayırlı işlerle ömrünü uzatanların ecelinin, insanın bir kaza, boğulma, yangın gibi nedenlerle hayatını kaybedenlerin eceli kastedilmiş fikrindedirler.⁹¹

Bu konuda farklı görüşler vardır. İslam filozofları, iki ecelden kastedilenin, hastalık, kaza olmaksızın hayatın sona ermesi, insanın ömrünü tamamlaması manasında ecel-i müsemma ve hastalık, kaza vs. gibi aniden gelen ecel ile ölüm olayının meydana gelmesi anlamındaki ecel-i kaza olduğunu söylerler.⁹²

Ebu Berekat el-Bağdadî, olayları doğal, iradi ve tesadüfi olarak üçe ayırır. Ona göre doğal ecel, Allah’ın takdiri ile olandır. Cinayet, iradi olan ölümdür. Kaza ile olan ölüm ise tesadüfidir.⁹³

Mâtürîdî ise iki eceli şöyle açıklar: ilk ecelden kasıt insan yaşamının sona ermesi olan ölümdür. İkinci ecel ise kıyamet günü, bebeğin ana rahmindeki süresi, bir kavmin helak saati, insan ömrünün son bulması gibi manaları içerir.⁹⁴

Ecel konusunda Mutezile içinde üç farklı yorum görülür: ilk olarak, Mutezile’nin Bağdat ekolü şöyle der; bir cinayet olayında öldüren kişi öldürdüğü kişinin Allah tarafından verilen ömrünü kesintiye uğratmış ve takdir edilen ecelin önüne geçmiştir. Yani eğer katil öldürme fiilini yapmamış olsaydı maktul, takdir

⁹⁰ En’âm 6/2.

⁹¹ Taberi, Ebu Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid, *Tefsirü’l-Kebir*, Dârü’l-Kitâbü’s-Sakafi, Ürdün, 2008, c.3 s.7-8; Zemahşeri, Ebu’l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşaf an hakaiki gavamizi’t-tenzil ve uyuni’l-ekavil fi vücuhit-te’vil*, Mektebetü’l-Ubeykan, Riyad, 1998, II, s.322.

⁹² Taftazani, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi*, s. 222-225; İzmirli, *Yeni İlm-i Kelam*, s. 344-345; Tehanevi, Muhammed Ali b. Ali b. Muhammed, *Keşşafu Istilahati’l-Fünun*, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2006, II, s. 322.

⁹³ Işık, Harun, *Mâtürîdî’ye Göre Kaza Ve Kader*, s. 124.

⁹⁴ Mâtürîdî, *Te’vilatü’l-Kur’an*, V, s. 8-10.

edilen zamana kadar yaşayacaktı. Burada, insana, ilahtan üstün olma gibi bir nispet anlaşılır ki böyle bir şeyin düşünülmesi mantıksızdır. Böyle bir durum Allah'ın ezeli ilmine ve iradesine noksanlık atfetmektir. Allah tüm noksanlıklardan uzaktır.⁹⁵

İkinci görüş, Cübbâî ve Allaf tarafından ilk görüşü reddeder niteliktedir. Onlar, Allah'ın takdir etmiş olduğu bir ecelden bahsederler. Normal ölüm de, cinayet, kaza gibi ani olan ölüm de bu takdirin içindedir.⁹⁶

Üçüncü görüş ise bu iki iddianın ortasında yer alır. Kadî Abdülcebbar, öldürme anında maktulün ölmesi veya ölmeyip daha uzun yaşamasının bilinmeyeceği görüşündedir.

Yukarıda görüldüğü üzere ecel-kader ilişkisi, iki ecel konusu ve kaza veya cinayet ile olan ecelin kaderde yeri noktasında tartışılmıştır.

Bu konuda Ehl-i sünnet ise şu fikirdedir. Ehl-i sünnet içinde Eş'âri'nin ecel konusundaki görüşleri şöyledir: Allah, her şeyin yaratıcısı olduğuna göre eceli, onun vaktini ve görünürdeki sebeplerini de O yaratmıştır. Ecel, insan hayatının sonunu ifade eden yaratılmış kesin bir zamandır.⁹⁷ Allah kulunun ecelini ezeli ilmiyle bilip takdir eder. İnsanlar ölümün oluş şekillerini sebeplere bağlarlar oysa bu takdir edilmiş ecelin vaktidir. İnsanın eceli değiştirmeye gücü yoktur. Ölen ve öldüren kişi bahsinde Eş'âri, ölen kişinin kendi eceliyle öldüğünü söylemektedir.⁹⁸ Bu konuda Bâkîllanî ve Cüveynî de aynı görüştedir.⁹⁹ Ölen kişi eceliyle ölmüştür. Çünkü o an ölmesi Allah tarafından takdir edilmiştir. Peki, bu durumda öldüren kimsenin durumu sorulursa ona da söyle bir açıklama yapılır; öldüren kişi Mutezile'nin iddiasında olduğu gibi Allah'ın takdirinin önüne geçip ecelin vaktini kesmiyor. Yani maktulün orada ölmesi ecelinden kaynaklıdır. Öldüren kişi ise Allah'ın büyük günahlardan saydığı "katl" suçunu işlediği için cezalıdır. Ölen kişi öldürülme,

⁹⁵ Bağdadi, *Usuli'd-Din*, s. 142-144; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 283-284; Kadî Abdülcebbar, *Şerhü'l-Usuli'l-Hamse*, II, s. 736-738; Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, II, s. 277-278.

⁹⁶ Taftazânî, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi*, s. 222-224; Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, II, s. 277-278; Kadî Abdülcebbar, *Şerhü'l-Usuli'l-Hamse*, II, s.736-738.

⁹⁷ Okumuş, Namık Kemal, *Allah, İnsan ve Tabiat Yasaları Bağlamında Ecel Problemi*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2014, s. 78.

⁹⁸ Eş'âri, *el-İbane*, s. 178.

⁹⁹ Cüveynî, *el-İrşad*, s. 361-363.

yaşar mıydı? Bunun cevabı Allah'ın ilminde ve katında saklıdır. Bunu yalnızca Allah bilir. Her şey Allah'ın iradesi ve ilmiyle olmaktadır.¹⁰⁰

Taftazânî, Eş'âri'nin ecel hakkındaki görüşlerini dört yaklaşımla ortaya koymuştur: Birincisi, öldürülen kişi eceliyle ölmüştür. İkincisi, ölüm olayı, ölen kişi ile gerçekleşir. Üçüncüsü, ecel takdir ve değişmez. Dördüncüsü, hayat ve ölüm dâhil her şeyin yaratıcısı Allah'tır.¹⁰¹ Bu açıklamadan da anlaşıldığı üzere Eş'âri ekolünün ecel meselesinde üzerinde durduğu nokta, Allah'ın ezeli ilmine dayanan ezeli bir yazgının bulunmasıdır.¹⁰²

Bâkılânî, ecel konusunda “Her milletin belli bir eceli vardır. Onların eceli geldi mi, ne bir an geri kalabilirler, ne de öne geçebilirler.”¹⁰³ ayetini görüşlerine delil olarak getirmiştir. Buna göre, öldürülen kişi de normal yollardan ölen kişide kendi eceliyle ölmüştür. Ölünün eceli, ölüm vaktinin gelmesidir. Nasıl ki borcun eceli onun vadesinin ve vaktinin gelmesinden ibarettir. Ölüm de aynen böyledir. Dünya hayatında zamana bağlı her şeyin bir eceli ve sonu vardır. İnsan için bu vakti bilen tek kişi Allah'tır. Bu sebeple takdir edilmiş olan ecelin ertelenmesi mümkün olmadığı gibi, insanın eceline kadar yaşayacağı sürede eksilme yahut artma da mümkün değildir. Her şey Allah'ın takdirine bağlanmıştır.¹⁰⁴

Bâkılânî, ecel konusunu Allah'ın takdiri ve ilmi üzerinden açıklamıştır. Bâkılânî, öldürülen kimse için “eceli gelmeden öldü” tabirinin yanlış olduğunu, o kişinin, Allah'ın, o anda onun için ölümü takdir etmesinden dolayı öldüğünü söyler. Ona göre eğer öldürülmeseydi yaşardı yahut yine de öldü gibi sözlerin de konuşulmaması gerekir.¹⁰⁵

Bâkılânî, vaktinden önce öldü denilen kişinin aklen bir müddet daha yaşayacağını düşünmenin, o kişinin ecelini değiştirmeyeceğini söyler. Bu durum kâfirlerin cennete girmesini aklen düşünmek gibidir. Aklen düşünülebilir ama böyle

¹⁰⁰ Cüveynî, *el-İrşad*, s.363.

¹⁰¹ Taftazani, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi*, s. 222-224.

¹⁰² Okumuş, Namık Kemal, *Allah, İnsan ve Tabiat Yasaları Bağlamında Ecel Problemi*, s. 79.

¹⁰³ A'râf 7/34.

¹⁰⁴ Bâkılânî, *et-Temhid*, 332.

¹⁰⁵ Bâkılânî, *et-Temhid*, s.332-333.

bir şey mümkün değildir. Ecelde de durum budur. Kişinin öldüğü vakit onun ecelinin vuku bulduğu vakittir.

Şu halde insanların nasıl, ne zaman, nerede, öleceği ne kadar yaşayacağı Allah'ın ilmi ve takdiri içindedir. Ecel dediğimiz mefhum da insan için ölüm vaktidir.¹⁰⁶

Ehl-i sünnetin diğer kolu Mâtürîdî'nin ecel konusuna bakışı şöyledir: Mâtürîdî, kader ve ecel ilişkisini Allah'ın takdiri ve ilmi çerçevesinde ele almıştır. Mâtürîdî, eceli, sözlük anlamına uygun olarak süre, vakit olarak anlamıştır. Eceli açıklarken Allah'ın kulları için ecelde takdir etmiş olduğu süre olduğunu söylerler. Terim olarak ise takdir edilmiş olan bu sürenin sona ermesi diye anlam verir.¹⁰⁷ Mâtürîdî, iki ecel konusunda insana bakan yönün, tek ecel olduğunu söylemiş ve ayette¹⁰⁸ geçen ilk ecelin insanın yaşam süresi ve ölüm zamanı olduğunu söylemiştir. Mâtürîdî'ye göre ayette bahsi geçen ikinci ecel kıyamet zamanıdır.¹⁰⁹

Mâtürîdî'ye göre Mutezile'nin iddialarından biri olan iki ecel meselesi sadece söylemde böyledir.¹¹⁰ Gerçekte anlam yönünden farklılık ifade etmemektedir. Mâtürîdî, ecelin Allah'ın takdirinin dışına çıkmayacağını ve Levh-i Mahfuz'da yazılıp takdir edilmiş olan ecelin ne ertelenebilir ne de öne alınabilir olduğunu söyler. Çünkü burada ki yazgı, Allah'ın ezeli ilmiyle yazılmıştır, değişime uğramaz.¹¹¹ Doğal yollarla olan ölümden kaza gibi aniden gelen ölümden birdir. Bunlar sadece söylemlerde farklılık gösterir. Öldürme olayında öldürülen kişinin ölümü yine Allah'ın takdirine ve ecelinin gelmesine bağlıdır.¹¹² Burada katilin konumu ise Allah'ın yasaklamış olduğu fiili yaptığı için günahkâr olmasıdır. Yoksa katil öldürme fiili ile Allah'ın ecelini kesmemiştir yahut öne almamıştır.¹¹³ Maktûl, o an, onun eceli

¹⁰⁶ Bâkılânî, *et-Temhid*, s.333-334.

¹⁰⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, V, s.8-10.

¹⁰⁸ En'âm 6/2.

¹⁰⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, V, s. 8-10.

¹¹⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 283-284; Neseî, *Tabsiratü'l-Edille*, II, s. 277-278; Sâbûnî, *Mâtürîdî Akaidi*, s. 159-160.

¹¹¹ Sâbûnî, *Mâtürîdî Akaidi*, s. 159.

¹¹² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 283-284; Neseî, *Tabsiratü'l-Edille*, II, s. 277-278; Sâbûnî, *Mâtürîdî Akaidi*, s.159-160.

¹¹³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 283-284; Neseî, *Tabsiratü'l-Edille*, II, s. 277-278; Sâbûnî, *Mâtürîdî Akaidi*, s.159.

geldiği için ölmüştür. Eğer öldürmese yaşardı tabirine de bunu biz bilemeyiz cevabı verilmelidir. Bunu bilecek olan yalnızca Allah'tır.

Ehl-i sünnet, ecel konusuna Allah'ın ezeli ilmi ve takdiri açısından bakmıştır. Ehl-i sünnetin genel anlayışına göre ecel birdir ve değişmez. Ecelin vaktini tayin eden ise Allah'tır. İki ecelden bahseden ayette, ilk ecel, dünya hayatındaki ölüm, ikinci ecel ise kıyametin kopmasıdır.¹¹⁴ Eş'âri ve Mâtürîdî'nin ecel konusundaki görüşleri birdir.

Ehl-i sünnet içinde ömrün artması ve eksilmesi yönündeki rivayetler¹¹⁵ maddi artıştan ziyade bolluk ve bereket anlamını taşır. Sıla-i rahim yahut sadaka gibi bu ameller insan ömrünün daha verimli geçmesini sağlayan amellerdir yoksa ecelin vaktine bir müdahaleleri yoktur. Zaten bu amellerin ömrü uzatıp uzatmayacağı hususu da Allah'ın ilmi içindedir.¹¹⁶ Yazgı da ona göre yazılmıştır. Ayette de ömrün artıp eksilmeyeceği belirtilmektedir.¹¹⁷ Allah, bir fiilin takdir ettiği vakitten önce vuku bulmasını isterse, buradan anlaşılan o fiilin Allah'ın ilminde o vakit için takdir edilmiş olmasıdır. Ecelde böyledir. Eğer ecelin bir kişiye vaktinden önce geldiği düşünülürse bu ecel vaktinin o kişi için Allah'ın ilminde, o zaman için vuku bulacağından dolayıdır. Allah'ın bunları biliyor olması, takdir edilmiş olan bir işin terkinin bile yine Allah'ın ilmi içinde olduğundan dolayıdır.¹¹⁸

Tüm bu açıklamalardan sonra, “her şey Allah'ın takdiriyle önceden belirlenmişse uzun ve güzel bir hayat için tedbir alınmasının nedeni ne, niye tedbir alınmıyor, zaten yazılmış olan ecel başımıza gelecek” tarzında sorular gelebilir. Buna ise söyle bir yanıt verilebilir:

Dünyada her gün farklı şekillerde birçok insan hayatını kaybetmektedir. Bunun yanında özellikle gelişmiş ülkelerde ömür süreleri uzamaktadır. Bu olaylara şu açılardan bakılabilir, Hz Ömer'in veba salgını olan yere gitmeyip Allah'ın kaderinden mi kaçırıyorsun diyen sahabiye, “Allah'ın kaderinden Allah'ın kaderine

¹¹⁴ ¹¹⁴ İzmirli, *Yeni İlm-i Kelam*, s. 344-345; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Muvazzah İlm-i Kelam*, s. 315-316; Pezdevi, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 239.

¹¹⁵ Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, III, 63.

¹¹⁶ Sâbûnî, *Mâtürîdî Akaidi*, s. 159-160.

¹¹⁷ A'râf 7/34.

¹¹⁸ Bâkılânî, *et-Temhid*, s. 332-333.

sığmıyorum”¹¹⁹ cevabı aslında işin özünün kavranmasına yardımcı olmaktadır. Çünkü Allah, ezeli ilmiyle, kimin nerede, nasıl, ne zaman öleceğini zaten bilmektedir. Ve bunu kul için sebeplerle perdelemiştir. Kula düşen nokta ise her şey için tedbiri almaktır. Bu tedbiri almasa ölümdü ya da bu tedbiri aldığı için yaşıyor tarzındaki yorumlar sadece lafızda kalmaktadır. Çünkü o zaman ki fiiliyle ecelinin gelip gelmediği bilgisi Allah’ın katındadır. Tedbir işi kulun görevidir. Gerisi Allah’ın takdirine kalmıştır. Mesela doğal afetlerdeki ölüm oranları tedbirlerin alınmasıyla beraber düşüş göstermektedir. İşin özü kula düşen tedbirdir. Takdir ondan sonra gelir. Eceli gelmemiş olsa bile tedbirsizlik daha farklı ve kötü sonuçları beraberinde getirir. Yani felaketler, kazalarda tedbirsizlik ölüm oranlarını yükseltip hayatı olumsuz yönde etkilemektedir. Kul tedbirini aldıktan sonra takdirini bekler.

Sonuç olarak, kader ve ecel gibi konularda tüm sorumluluğu Allah’a atıp, hür bir irade ile sorumlu olduğu şeyleri düşünmemek insana günah ve ceza olarak dönüş yapar. Unutulmamalıdır ki her şey Allah’ın ilmi dairesindedir. Allah, ilk kudreti yaratır ve kul bunu tercih ederken fiil yaratılır. Yani yaptığı tercihler insanın hayatına yön vermektedir. Ecelinde ne zaman olacağını bilmediği için tedbir almak zorundadır. Allah’ın onun vaktini bilmesi, insanı bundan muaf yapmaz. Halk tabiriyle “tedbir kuldak takdir Allah’tandır.”

3. RIZIK

Rızık kelimesi, sözlükte: Azık, kendisinden fayda elde edilen şey manalarında “r-z-k” kökünden türemiştir.¹²⁰ Kelime, aynı zamanda, gıda, geçim, mal-mülk, elde edilen servet, yenilip içilen şey, toplamak, men etmek, ihsan etmek gibi anlamlara da gelir.¹²¹ Terim olarak ise, Allah tarafından canlıların yemesi, içmesi, faydalanması için yaratılan şey demektir.¹²² Rızka Allah’ın kulları için lütuf

¹¹⁹ Davudoğlu Ahmed, *Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, “selam 93”, IX, s.5844.

¹²⁰ Kılavuz, A. Saim, *İslami İlimlerde Metodoloji-III*, a.g.e., s. 220.

¹²¹ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arâb*, “r-z-k” md. X, s. 114-116; Fîrûzâbâdî *el-Kamûsü'l-Muhit*, “r-z-k” md. IV, s. 3994-3995; Zebîdî, *Tâcü'l Arûs*, “r-z-k” md. XXV-XXVI, s. 193-194; Cübrân, *er-Raid*, “r-z-k” md. s. 728; Cürcânî, *Kitabü't-Tarîfât*, “r-z-k” md. s. 180.

¹²² Taftazani, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi*, s. 226-227.

ve ihsanı olarak bakıp kendisinden faydalanılan her şey anlamını verenlerde vardır.¹²³

Rızık olarak faydalanılan nimetler, iki kısımda incelenebilir. İlk olarak maddi rızık olarak adlandırabileceğimiz bedenın ihtiyaç duyduğu rızıklardır.

Kur'an'da, "Ne kadar kaldığımızı Rabbiniz daha iyi bilir. Şimdi siz birinizi şu gümüş para ile kente gönderin de baksın; (şehir halkından) hangisinin yiyeceği daha temiz ve lezzetli ise ondan size bir rızık getirsin."¹²⁴ "Gökten de bereketli bir su indirip onunla kullar için rızık olarak bahçeler ve biçilecek taneler (ekinler), birbirine girmiş kat kat tomurcukları olan yüksek hurma ağaçları bitirdik ve böylece onunla ölü bir beldeye hayat verdik. İşte (dirilip kabirlerden) çıkış da böyledir."¹²⁵ Ayetlerinde rızık gıda olarak geçmiştir. Bu ayetlerin sayısı artırılabilir. Ayetlerde geçen rızıklar maddi rızıkta örnektir.

İkincisi ise manevi rızık diye adlandırılan ruh ve kalbin gıdalandığı rızıktır. Buna örnek olarak, ilim, hikmet, rütbe, ahlak gibi insanı kalben ve ruhen besleyen faydalı değerler verilebilir. "Herhangi birinize ölüm gelip de, "Ey Rabbim! Beni yakın bir zamana kadar geciktirsen de sadaka verip iyilerden olsam!" demeden önce, size rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda harcayın."¹²⁶ ayette geçen rızık, İsfehânî'nin ifadesiyle mal, rütbe, ilim anlamındadır. "İman edip salih ameller işleyenlere, kendileri için; içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele. Cennetlerin meyvelerinden kendilerine her rızık verilişinde, "Bu (tıpkı) daha önce (dünyada iken) bize verilen rızık!" diyecekler. Hâlbuki bu rızık onlara (dünyadakine) benzer olarak verilmiştir.¹²⁷ Onlar için orada tertemiz eşler de vardır. Onlar orada ebedî kalacaklardır."¹²⁸ ayetinde ahiret rızıklarından bahsederken "ebedi

¹²³ Firuzabadi, *el-Kamûsü'l-Muht*, "r-z-k" md. IV, s. 3994-3995; İbn Faris, *Mu'cemu mekayisi'l-luga*, "r-z-k" md. s.400-401.

¹²⁴ Kehf 18/19.

¹²⁵ Kaf 50/9-11.

¹²⁶ Münâfikûn 63/10.

¹²⁷ İsfehânî, *Müfredât*, I, s. 489-490.

¹²⁸ Bakara 2/25.

kalacaklardır” tabiri kalben huzur hissini vermektedir.¹²⁹ Yine buna dair ayetler arttırılabilir.¹³⁰

Tehanevî, rızıkı, garanti altına alınmış kısmet olarak tanımladıktan sonra dört kısma ayırır. Birincisi, zaruri ihtiyaçları için insana verilen rızıktır. Bunu rızık-1 mazmun (garanti edilmiş olan rızık) olarak adlandırır. İkincisi, ezelde insan için nasip edilen rızık ve paydır. Buna rızık-1 maksum adı verilmiştir. Üçüncüsü, bir kimsenin kendisinden tasarruf ettiği ve kendi mülkiyetinde bulunan mallardır ki bu da rızık-1 memluk olarak isimlendirilir. Sonuncusu ise Allah’ın salih kulları için vaad ettiği rızka denir ki buna da rızık-1 mev’ud adı verilmiştir. Bu rızıklardan sadece birincisi için tevekkül gerekir. Çünkü Allah, zaruri ihtiyacı gidereceğini garantilemiştir. Diğer rızık çeşitleri için kulun isteği ve kesbi gereklidir.¹³¹

Kur’an’da geçen ve rızıktan bahseden ayetleri belli kategorilerde toplamak gerekirse durum şöyle özetlenebilir: İlk olarak rızık veren ve yaratanın Allah olduğuna dair ayetler, “Bu, Allah katından diye cevap verirdi. Zira Allah, dilediğine hesapsız rızık verir.”¹³²; “Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızık Allah’a ait olmasın.”¹³³ İkinci olarak, rızka vesile kılınan insanlar olduğuna dair ayetler: “Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için- anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler. Onların (annelerin) yiyeceği, giyeceği, örfe uygun olarak babaya aittir.”¹³⁴ Burada emzirme yoluyla çocuk rızkını alırken babada ikisinin rızkını temin etmekle mükellef kılınmıştır. Üçüncüsü, insanların helal ve temiz olan rızıklardan faydalanması ile ilgili ayetlerdir. “Allah’ın size rızık olarak verdiklerinden helâl, iyi, faydalı ve temiz olarak yiyin ve kendisine inanmakta olduğunuz Allah’a karşı gelmekten sakının.”¹³⁵ “Hayvanları da yarattı. Onlarda sizin için bir ısınma ve birçok faydalar vardır. Hem de onlardan yersiniz.”¹³⁶ Dördüncüsü, Allah’ın rızık dilerse bol dilerse az vereceğini işaret eden ayetler. “Allah, rızık dilediğine bol verir, (dilediğine de) kısar.”¹³⁷

¹²⁹ Coşkun, Ahmet, *Kur’an’ı Kerim’de Rızık ve İktisadi Hayat*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2010, s.42.

¹³⁰ Ra’d 13/28; Rum 30/21; Vâkıa 56/82.

¹³¹ Tehanevi, *Keşşafu Istilahati’l-Fünun*, II, s. 250-251.

¹³² Âl-i İmrân 3/37.

¹³³ Hûd 11/6.

¹³⁴ Bakara 2/233.

¹³⁵ Maide 5/88.

¹³⁶ Nahl 16/5.

¹³⁷ Ra’d 13/26.

“Rabbinin rahmetini onlar mı bölüşürüyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için, (çeşitli alanlarda) kimini kimine, derece derece üstün kıldık. Rabbinin rahmeti, onların biriktirdikleri (dünyalık) şeylerden daha hayırlıdır.”¹³⁸ Beşincisi, rızkın dua, şükür ve tevekkülle bağlantılı olduğu ayetlerdir. “Ey iman edenler! Eğer siz ancak Allah’a kulluk ediyorsanız, size verdiğimiz rızıkların iyi ve temizlerinden yiyin ve Allah’a şükredin.”¹³⁹ “Artık Allah’ın size helâl ve temiz olarak verdiği rızıklardan yiyin. Eğer yalnız O’na ibadet ediyorsanız, Allah’ın nimetine şükredin.”¹⁴⁰ Altıncısı rızık ve infak ile ilgili ayetlerdir. “Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir. Onlar gaybe inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda harcarlar.”¹⁴¹ Ve sonuncu olarak rızkın sadece bu dünya için değil ahiret içinde olduğunu belirten ayetler. “Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler sanma. Bilakis onlar diridirler, Rableri katında Allah’ın, lütfundan kendilerine verdiği nimetlerin sevincini yaşayarak rızıklandırılmaktadırlar.”¹⁴² “Cehennemlikler de cennetliklere, “Ne olur, sudan veya Allah’ın size verdiği rızıktan biraz da bizim üzerimize akıtın” diye çağırırlar. Onlar, “Şüphesiz, Allah bunları kâfirlere haram kılmıştır” derler.”¹⁴³

Rızık konusunun kader ve irade ile bağlantıları, genellikle rızkın Allah tarafından yaratılması ve kulun buradaki rolü, rızkın artıp eksilmesinde insan iradesinin yeri üzerinden tartışılmıştır. Bu konuda kelim ekollerinde görüş farklılıkları ortaya çıkmıştır. Buna göre:

Mutezile, rızkı, kendisinden fayda elde edilen şey olarak tanımlarken, rızkı, mutlak ve tayin edilmiş olarak ikiye ayırır. Bunlardan birincisi, otlar, su, av hayvanları gibi insanların kendisinden faydalandığı şeylerdir. İkincisi ise malik olunan eşya ve mülkiyeti altındaki şeyden yarar sağlamadır.¹⁴⁴ Mutezile’ye göre irade ve kudrette olduğu gibi rızıkta da insanın hür iradesi esastır. Onlara göre rızık,

¹³⁸ Zuhuruf 43/32.

¹³⁹ Bakara 2/172.

¹⁴⁰ Nahl 16/114.

¹⁴¹ Bakara 2/2-3.

¹⁴² Âl-i İmrân 3/169.

¹⁴³ A’raf 7/50.

¹⁴⁴ Kadî Abdülcebbar, *Şerhü'l-Usulî'l-Hamse*, II, s.740-741.

insanın hür iradesiyle kazanıp elde ettiği şeydir. Ayrıca Mutezile, haram olan şeylerin rızık olmayacağını savunur.¹⁴⁵ Onlara göre haram olan rızık Allah'a nispeti ya da rızık sayılması mümkün değildir. Çünkü böyle bir rızık elde eden kimsenin kötülenmesi ve cezalandırılması gerekir. Bu nedenle de haram olan şeyler rızık değildir. Mutezile bu görüşüyle hataya düşmüştür. Onlar rızık ve rızka ulaştıran sebepleri birlikte saymıştır. Oysa Allah'ın rızık olarak yarattığı hiçbir şey haram değildir. Ama bazen onlar için kullanılan vesileler haramdır. Bu ikisi ise farklı şeylerdir.¹⁴⁶

Ehl-i sünnetin rızık konusunda görüşleri birbirine uyumludur. Bu konuda iki ekol de Mutezile'nin görüşüne karşı çıkarlar.

Eş'âri, rızıkları, Allah'ın, kullarının faydalanması için yarattığını söylerken helal olanın da haram olanın da rızık olduğunun altını çizer.¹⁴⁷ Ona göre kul rızık sahibi olamaz. Rızık Allah tarafından yaratılır.¹⁴⁸

Yine haram da rızıktır. Çünkü haram olan şeyin rızık olmadığı iddia edilirse bu durumda haram yiyenlerin bir başkası tarafından rızıklandırıldığı gibi bir sonuç ortaya çıkar ki bu Allah'a şirk koşmak ve küfre düşmek olur.¹⁴⁹ Rızık, Allah'ın mahlûkatına bir lütfu ve ikramıdır.

Rızık artıp çoğalması da Allah'ın elindedir. Yani insana verilen rızık artması yahut azalması da mümkündür. Ayet ve hadislerde, bazı sebeplerle rızık artabileceği yahut azalabileceğine işaret edilmektedir.¹⁵⁰ Bu iki durum imtihan olarak da verilebilir. Rızıkların artıp azalması konusunda “ucuzluk ve pahalılık Allah'ın elindedir” hadisini malların artması yahut azalmasıyla, fiyatlarının da artıp azalmasını birlikte anlayan bazı âlimler, ekonomik hayatın da Allah'ın etkisiyle şekilleneceği üzerinde durmuşlardır.

¹⁴⁵ Kadî Abdülcebbar, *Şerhü'l-Usulî'l-Hamse*, II, s.742-745.

¹⁴⁶ Işık, Harun, *Mâtürîdî'ye Göre Kaza ve Kader*, s. 132.

¹⁴⁷ Eş'âri, *el-İbane*, s.179.

¹⁴⁸ Eş'âri, *el-Lüma*, s.63-64.

¹⁴⁹ Sâbûnî, *Mâtürîdî Akaidi*, s. 157-158.

¹⁵⁰ Buhari, “edep 12” *Sahih-i Buhari*, VI, s.313-314; Tirmizi, “Birr 1972-1973”, *Sünen-i Tirmizi*, III, s. 355-356; Hûd 11/3; Şûrâ 42/27

Bu konuda Bâkılânî: “Fiyatların artması veya ucuzlaması Allah’tandır” görüşünü ileri sürmüştür.¹⁵¹ Ona göre, iktisadî hayatın düzenleyicisi Allah’tır. İnsan yine görünüşte aktiftir. Çünkü insan da ihtiyaç duygusunu yaratan Allah’tır. Aynı zamanda bu duyguyla insan da o ihtiyacı giderme arzusu da Allah tarafından yaratılmaktadır. Bu da insanı o malı almaya itmektedir. Aynı zamanda o rızkın, az veya çok yaratılmasıyla fiyatını da Allah belirlemektedir.¹⁵²

Cüveynî de tüm malların fiyatlarının Allah’a bağlı olduğunu söyler. Çünkü o rızkın, az veya çok yaratılması Allah’ın elindedir. Yine o rızka talep ve ihtiyaç duygusunu da Allah yaratmaktadır. Burada insanın iradesiyle yapacağı bir şey yoktur. Allah her şeyin yaratıcısı konumundadır.¹⁵³

Bu konuda Mâtürîdî’nin görüşleri şöyledir;

Kur’an’da geçen “Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızkı Allah’a ait olmasın.”¹⁵⁴ ayetini de delil olarak getirerek kullarının tümünün rızkının Allah tarafından yaratıldığını söylemiştir.¹⁵⁵

Yani rızık, gerek helal olsun gerekse haram olsun Allah tarafından yaratılmış ve kullara verilmiştir. Haram rızkın Allah tarafından yaratılmadığını söylemek başka bir rızık verici olduğu iddia etmektir ki Allah bundan münezzehtir. Haram rızık, Allah tarafından yaratılır. Çünkü O, Rezzak ismiyle kendisinin tek rızık veren olduğunu bildirmiştir.¹⁵⁶ Ama Allah’ın kulun haram rızkı almasına rızası yoktur.¹⁵⁷ Çünkü O, “Artık Allah’ın size helâl ve temiz olarak verdiği rızıklardan yiyein.”¹⁵⁸ buyurur. Bu ayetten de anlaşıldığı üzere rızıklar, helal olsun haram olsun fark etmeksizin Allah tarafından yaratılmaktadır. Yani rızık vermek her yönüyle Allah ait bir olaydır. Rızkın haram yollardan elde edilmesinde ise bu fiili işleyen kul için ceza

¹⁵¹ Bâkılânî, *et-Temhid*, s.328-330.

¹⁵² Bâkılânî, *et-Temhid*, s. 328-330.

¹⁵³ Cüveynî, *el-İrşad*, s.367.

¹⁵⁴ Hûd 11/61.

¹⁵⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhid*, s. 430.

¹⁵⁶ Mâtürîdî *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, VII, s. 194-196.

¹⁵⁷ Mâtürîdî *Kitâbü’t-Tevhid*, s.429-432; Neseî, *Tabsıratü’l-Edille*, II, s. 279-280; Sâbûnî, *Mâtürîdî Akaidi*, s.157-158.

¹⁵⁸ Nahl 16/114.

vardır. Çünkü o, Allah'ın haram kıldığı yollarla rızkı elde etmiştir. Yani rızkın haramlığı kulun onu yanlış yollarla edinmesinden kaynaklanmaktadır.

Mâtürîdî, rızkı azaltıp çoğaltanın Allah olduğunu söyler. O bu görüşüne “Şüphesiz Rabbin, dilediğine rızkı bol bol verir ve (dilediğine) kısar. Çünkü O, gerçekten kullarından haberdardır ve onları görmektedir.”¹⁵⁹ ayetini delil olarak getirmektedir. Ona göre Allah dilediği kimsenin rızkını artırır yahut daraltır. Zenginlik ve fakirlik mefhumu Allah'ın elindedir bir başkasının elinde değildir.¹⁶⁰

Allah, rızkını artırdığı kimselerden bunun şükrünü eda etmelerini ister. Rızkını daralttığı kimselerden ise buna karşı sabretmelerini söyler. Allah'ın bir kimsenin rızkını arttırması o kimsenin diğer kullardan üstün olduğu anlamına gelmez. Aynı şekilde bir kulun rızkının azalması, o kulun, diğerlerinden daha alçak konumda olduğu veya Allah'ın o kimseyi sevmediği anlamını taşımaz. Tüm bunlar dünya imtihanıdır. Mâtürîdî, bu konudaki görüşlerini “Ey Muhammed, de ki: “Şüphesiz, Rabbin rızkı dilediğine bol verir ve (dilediğine) kısar. Fakat insanların çoğu bilmezler.”¹⁶¹ ayetinin çerçevesinde açıklamaktadır.¹⁶²

Ayrıca Allah, her kulun kendisine verilen rızka ulaşabileceğini bir başkasının rızkına ulaşamayacağını belirtir.¹⁶³

“Kulun iradesi, burada hangi fonksiyondadır” sorusu şöyle açıklanabilir: Burada insana düşen, rızkını elde etmek için çalışıp çabalamaktır. Şu nokta unutulmamalıdır ki Allah kulun yaklaşımı doğrultusunda fiilini yaratmaktadır aynı şeyi rızık içinde düşünülebilir. Sonuçta Allah ezeli ilmi ile insanın nasıl bir yönelimde olduğunu bilmektedir. Yani nasılsa rızkı veren Allah'tır diyerek tembellik yapmak yanlış bir harekettir. Allah çalışana rızkını verir. Kul elinden geleni yapmalıdır. Bunun dışında gerçekleşen süreç yani rızkın artıp azalması kulun imtihanı olmaktadır. Çalışsa da rızkı artmayan insan bunu imtihan bilmeli ve sabretmelidir, aynı şekilde rızkı çok olup sonradan daralan insan da bunu imtihan olarak görüp sabretmelidir. Rızkı artan insanın imtihanı da bununla şımarmaması ve

¹⁵⁹ İsrâ 17/30.

¹⁶⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, VIII, s.265-266.

¹⁶¹ Sebe 34/36.

¹⁶² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, XI, s.265-266.

¹⁶³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, s.284-286; Neseî, *Tabsiratü'l-Edille*, II, s.179-180.

şükrünü eda etmesidir. Rızkın artması ve daralması kula imtihan olarak verilebilir. İnsan da bunu bilip ona göre davranmalıdır.

Sonuç olarak: Rızkın helal olsun haram olsun Allah tarafından kula verildiğini, kulun da iradesinin bu rızık helal yahut haram yoldan elde ettiğini, rızık yaratılış olarak haram olmadığını, insanın onu ediniş biçiminden dolayı haram olduğunu müşahede ettik. Aynı şekilde rızık genişlemesinin ve daralmasının yine Allah'ın elinde olduğunu, kulun da buna karşı sabır ve şükür ile karşılık vermesi gerektiğini bunun da dünya imtihanlarından biri olacağını anladık. Rızık yaratan Allah'tır ama bu kulun yönelmesiyle ilgilidir. Kulun irade ettiği şekilde Allah onun için yaratmıştır. İsteddiği halde elde edememesi ise kulun imtihanıdır.

4. MUSİBETLER

Musibet kelimesi ansızın bastıran yağmur, hedefe isabet etme anlamlarına gelen "s-v-b" kökünden türemiştir. Bunun yanında, isabet etmek, üzerine belanın inmesi, sıkıntı, anlamlarını da taşır.¹⁶⁴ Terim olarak musibet, insana şiddetle dokunan hadise anlamındadır. Bir başka deyişle musibet, genel olarak insanı olumsuz etkileyen ve insanın iradesi dışında ve ansızın gerçekleşen durumdur.¹⁶⁵ Musibet tabiri daha çok şer olan şeyleri ifade eder. Musibet denince akla ilk kötü ve şer olan şeyler gelir.

Şu Hadis-i Şerif'ten, mü'mini üzen her şeyin onun için musibet olduğunu anlaşılr. Buna göre; Resul (sav), yanan bir mum sönünce isticra¹⁶⁶ etmiştir. Bunun üzerine sahabe, "bu bir musibet midir ki isticra ettiniz" sorusunu yöneltmiştir. Resul

¹⁶⁴ İsfehâni, *Müfredât*, "s-v-b" md., II, s.82-84; Cürcânî *Kitabü't-Tarîfât*, "s-v-b" md., s. 210; İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arâb*, "s-v-b" md., I, s. 534-537; İbn Faris, *Mu'cemu mekayisi'l-luga*, "s-v-b" md. s. 579; Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsü'l-Muhit*, "s-v-b" md. I, s.505-506; Zebîdî, *Tâcü'l Arûs*, "s-v-b" md. III-IV, s. 134-137.

¹⁶⁵ İsfehâni, *Müfredât*, "s-v-b" md., II, s. 82-84; İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arâb*, "s-v-b" md. I, s. 534-537.

¹⁶⁶ İstircâ': Bir musibet anında Allah'ın takdirine rıza gösterip O'na sığınarak teselli bulmayı ifade eden söz ve davranışlar için kullanılan bir terimdir. Sözlükte "geri dönme, yapılmakta olan, bir işi, bir davranışı terketme" anlamındaki rücu' kökünden türeyen isticra' musibete uğrayan, özellikle bir yakını kaybeden müminin Bakara süresinin 156. ayetinde geçen, "Şüphesiz biz Allah'a aidiz ve muhakkak ki O'na döneceğiz" mealindeki kısmı okuyup bu inancına uygun bir teslimiyet hali ortaya koymasını ifade eder.

(sav) de “evet mü’mini üzen ve ona eziyet veren her şey onun için musibettir” demiştir.¹⁶⁷

Musibet tabiri, Kur’an-ı Kerim’de on ayette geçmektedir. Yine musibeti kastederek ölüm, fitne, bela, azap, açlık gibi olumsuz manaları içeren ve iyilik, lütuf, rahmet gibi olumlu anlamları içeren tabirlerle altmış dört yerde geçmektedir.¹⁶⁸

Kur’an’da geçen “Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele. Onlar; başlarına bir musibet gelince, “Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah’a aidiz ve şüphesiz O’na döneceğiz” derler. İşte Rableri katından rahmet ve merhamet onlardır. Doğru yola ulaştırılmış olanlar da işte bunlardır.”¹⁶⁹ ayette görüldüğü üzere başına musibet gelenlerin istirca’ etmeleri ve sabretmeleri istenmiştir. Yukarıdaki hadiste bu ayeti destekler niteliktedir.

Musibet, iki şekilde incelenebilir: Birincisi, yeryüzüne isabet eden musibet, bunun içine deprem, sel, gibi doğal afetler alınabilir. Ayrıca insan eliyle yapılan bir afet olan savaşlar da katılabilir. İkincisi ise insana isabet eden musibetlerdir. Bu da üç kısımda incelenebilir; İlk olarak, insanın canına gelen musibet, buna ölüm, yaralanma, açlık, yoksulluk, zulüm gibi örnekler verilebilir. Burada kastedilen insanın canını acıtan maddi ve manevi sıkıntılardır. “Yeryüzünde ve kendi nefislerinizde uğradığınız hiçbir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce, bir kitapta (Levh-i Mahfuz’da) yazılmış olmasın. Şüphesiz bu, Allah’a göre kolaydır.”¹⁷⁰ Burada insana ve dünyaya isabet eden musibetlerden bahsedilmiştir. “De ki: O, size üstünüzden (gökten) veya ayaklarınızın altından (yerden) bir azap göndermeğe, ya da sizi grup grup birbirinize düşürmeğe ve kiminizin şiddetini kiminize tattırmaya gücü yetendir.” Bak, anlasınlar diye, ayetleri değişik biçimlerde nasıl açıklıyoruz.¹⁷¹” ayeti de musibetin ne şekillerde gelebileceğini haber vermektedir.

¹⁶⁷ Kurtubi, *el-Cami’ul Ahkami’l Kur’an*, ter. Beşir Eryarsoy, Buruc Yayınları, İstanbul, 1997, II, s. 400-402; Yazır, M. Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, I, s. 455-456.

¹⁶⁸ Abdülbâki, *Mu’cem*, “s-v-b” md., s. 117

¹⁶⁹ Bakara 2/155-157.

¹⁷⁰ Hadid 57/22.

¹⁷¹ En’âm 6/65.

İkincisi ise insanın malına gelen musibettir. “Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele”¹⁷² ayetini buna örnek olarak getirebiliriz. Üçüncüsü ise insanın dinine gelen musibettir. İnsanın başına gelebilecek en büyük musibet budur. Bu insanlar iki dünyada kaybetmişlerdir.¹⁷³

Şimdi musibetlerin kader ve irade ile olan ilişkisini incelemeye çalışalım. İnsanların başına gelen her türlü acı hadise Allah’ın izni ile olmaktadır. Eğer Allah’ın izni ve dilemesi olmasa bunlar gerçekleşmez. Bu, Allah’ın her şeyin yaratıcısı ve takdir edicisi olması sebebiyledir. Buna dair “Hiçbir kimse Allah’ın izni olmadan ölmez. Ölüm belirli bir süreye göre yazılmıştır.”¹⁷⁴ ayeti örnek olarak zikredilebilir. Her türlü musibetin Allah’ın izni ile olduğuna dair pek çok ayet vardır.¹⁷⁵ Allah böyle musibetler karşısında musibetin Allah’ın izni ve takdiri ile geldiğini bilen kullarının kalbine sabretmesini hidayet eder.¹⁷⁶ Allah, şu ayetiyle “Yeryüzünde ve kendi nefislerinizde uğradığınız hiçbir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce, bir kitapta (Levh-i Mahfuz’da) yazılmış olmasın. Şüphesiz bu, Allah’a göre kolaydır. Elinizden çıkana üzülmeysiniz ve Allah’ın size verdiği nimetlerle şımarmayasınız diye (böyle yaptık.) Çünkü Allah, kendini beğenip övünen hiçbir kimseyi sevmez.”¹⁷⁷ Her şeyin onun ilmi ve takdiriyle olduğunu buna karşılık kullarının sabır ve şükür içinde olmalarını söylemektedir. Musibetin ilmi, Allah’ta mevcuttur. Dünya hayatında bulunan zaman ve mekân mefhumu Allah’ın katında olmadığı için o her şeyi birden görüp bilmektedir. İman eden kul da musibet anında bunun bilincinde sabırla tevekkül etmelidir. Yine buna dair Kur’an-ı Kerim’de “De ki: Bizim başımıza ancak, Allah’ın bizim için yazdığı şeyler gelir. O, bizim yardımcımızdır. Öyleyse mü’minler, yalnız Allah’a güvensinler.”¹⁷⁸ “Allah’ın izni olmaksızın hiçbir musibet

¹⁷² Bakara 2/155.

¹⁷³ Hûd 11/24; İsrâ 17/72. Nisâ 4/56; Kehf 18/29.

¹⁷⁴ Âl-i İmrân 3/145.

¹⁷⁵ Yunus 10/100; Bakara 2/102, 25, 249-250; Ra’d 13/38; İbrahim 14/11; Mücadele 58/10; A’râf 7/58; Nisâ 4/64; Enfal 8/66.

¹⁷⁶ Karagöz, İsmail, *Kur’an’a Göre Musibetler Açısından İnsan ve Toplum*, Çelik Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 29.

¹⁷⁷ Hadid 57/22-23.

¹⁷⁸ Tevbe 9/51.

başa gelmez. Kim Allah'a inanırsa, Allah onun kalbini doğruya iletir. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir"¹⁷⁹ ayetleri geçmektedir.

Musibetlerin hepsi sebepsiz yere olmaz. Bazı musibetler insanların günahları neticesinde Allah'tan bir ikaz olarak gelir. Bazıları ise yukarıda incelendiği gibi imtihandır.

İnsanlar kötü davranışlarından dolayı musibetle ikaz olunabilir. "Başınıza her ne musibet gelirse, kendi yaptıklarınız yüzündendir. O, yine de çoğunu affeder."¹⁸⁰ "Kim kötü bir iş yaparsa, onunla cezalandırılır"¹⁸¹ "Eğer Allah, insanları zulümleri yüzünden hemen cezalandırsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı. Fakat onları belirli bir süreye kadar erteler. Ecelleri geldiği zaman ise ne bir an geri kalabilirler, ne de öne geçebilirler."¹⁸² ayetleri insanın hataları sonucunda onların musibete maruz kaldıklarına bazen onun anında cezalandırıldığı bazense ertelendiğine dikkat çeker.

Musibetlerin insandan kaynaklanan nedenlerle ve Allah tarafından insana imtihan olarak verildiği muhakkaktır. İnsana burada düşen, tedbirini alıp takdire rıza göstermektedir. Mesela doğal afetlere karşı güvenlik tedbirini arttırmak, hastalıklara karşı gerek doktor gerekse ilaç kullanımı ile gereken tedbirleri almak gerekir. Maddi ve manevi tüm musibetlerde bunu yapmak gerekir. Tedbir almadan katı kaderci anlayışlarda olduğu gibi kaderimde bu da varmış diyerek karalar bağlamak Müslümana yakışmaz. Gereken tedbirler alındıktan sonra başa gelen musibetlere sabır göstermek gerekir. Çünkü her şey Allah'ın ilmi ve takdiri ile olmaktadır. Ve bunun bilincinde olan kullar kalbini ferah tutarak sabretmelilerdir. Sonuçta naslarda da görüldüğü üzere fani olan bu dünyada, kullar imtihana tabi tutulmaktadırlar. Burada önemli olan nokta takdiri bilip sabretmek ve şükretmektir.

Günümüzde tartışılan, bazen bir nimet bazen de başa gelen musibet olarak görülen evlilik meselesine burada değinmekte fayda var. Evlilik, Allah'ın takdiri ve insanın iradesi ile şekillenmektedir. Evlilik konusunda insanlar da iki algı vardır. Evliliği mutlu olan insanlar, genelde kişisel tercihleri yönünde adım attığını daha

¹⁷⁹ Tegâbün 64/11.

¹⁸⁰ Şûrâ 42/30.

¹⁸¹ Nisâ 4/123.

¹⁸² Nahl 16/61.

sonra kalben de sevdiğini belirtmektedir. Evliliği geçimsiz olan insanlar ise “kaderim buymuş çekiyorum” tabirini kullanırlar. Tabi ki bazen evliliğin bir imtihan olduğu da muhakkaktır. Burada insana düşen gerekli tedbirleri alıp sabretmektir. Birbirlerine evliliği zulüm haline getirmemek adına gerekirse boşanmakta bu tedbirler içerisindedir. Mutlu evlilik içinde şükür esastır.

Allah ezeli ilmiyle her şeyi bilmektedir. Kişinin evleneceği insanı nasıl bir yaşantısı olacağını, tercihlerini, ne tür musibetlere maruz kalacağını bilmesine rağmen bunu kuluna bildirmemiştir. Bu nedenle kula düşen hür iradesini kullanmaktır. Evlenmeden önce de bu geçerlidir. Evlendikten sonra da aynı şekilde irademizle hareket ederiz.

5. ENGELLİ BİREYLER

Engelli bireylerin konumuna da kader inancında olduğu gibi Allah’ın mutlak ilmi ve iradesi açısından bakılmıştır. Bu konuya cebri bir anlayışla bakılması tam cevap almamıza engel olmaktadır. Az gelişmişlik düzeyine sahip olan ülkelerde, engellilik düzeyi, gelişmiş ülkelere nazaran daha yüksektir. Bunun sebeplerinden biri de gerekli tedbirlerin alınmayıp, kaderim diyerek bunu sineye çekme ve bir nevi faturayı kadere yani Allah’a kesmekten kaynaklanmaktadır.¹⁸³

İnsanlar içinde doğuştan olmayan engellik durumu genellikle gerekli tedbirlerin alınmayışı ve kural ihlalleri yapmaktan kaynaklanmaktadır. İnsanlar tedbirlerini aldıktan sonra Allah’ın takdirine tevekkül etmelidir. Hiçbir önlem almayıp ta buna kader diyerek suçu Allah’a atmak hiç doğru bir yaklaşım değildir. Şimdi sonradan olan yahut doğuştan olan engelliliğin kader içerisinde ki yerini açıklamaya çalışalım:

Bu konuda, Kur’an-ı Kerim’de geçen “O, hanginizin amelinin daha güzel olacağı konusunda sizi imtihan için, henüz Arş’ı su üstünde iken gökleri ve yeri altı gün içinde (altı evrede) yaratandır. Böyle iken “Ölümden sonra şüphesiz

¹⁸³ Güler, ilhami, *Allah’ın Ahlakîliği Sorunu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2000, s. 90.

diriltileceksiniz” desen, inkârcılar “Mutlaka bu, apaçık bir büyüdür” derler.”¹⁸⁴ “O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır. O, mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır.”¹⁸⁵ “Şüphesiz biz insanı, karışım hâlindeki az bir sudan (meniden) yarattık ve onu imtihan edeceğiz. Bu sebeple onu iştirir ve görür kıldık.”¹⁸⁶ “O, sizi yeryüzünde halifeler (oraya hâkim kimseler) yapan, size verdiği nimetler konusunda sizi sınamak için bazınızı bazınıza derece derece üstün kılandır. Şüphesiz Rabbin, cezası çabuk olandır. Şüphe yok ki O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”¹⁸⁷ Bu ayetlere bakıldığında engellilik ve musibetlere tek bir cevap değil de çeşitli cevaplar verildiği görülür. Musibetlere imtihan, ceza, sabır, tevazu, disiplin, eğitim, gibi anlamlar yüklenmiştir.¹⁸⁸

Eş’âri’nin engellilik ve diğer musibetlere dair görüşleri, Allah’ın sıfatları ve O’nun her şeyden münezzeh olması çerçevesinde şekillenir. Ona göre Allah, fiillerinden dolayı asla sorgulanamaz. Engellilik konusuna tam cevap alamamamızın sebebi Eş’âri’nin bu konuya da sadece Allah ve iradesi açısından bakmasından kaynaklanmaktadır.¹⁸⁹ Bu tür bir yaklaşımın da cebre yaklaştığını söylemek mümkündür.

Bu konuda Mâtürîdî, Allah’ın, engellilik dâhil olmak üzere kula isabet eden her musibette bir hikmetinin olduğu görüşünü savunur.¹⁹⁰

Mâtürîdî, kullarda veya diğer varlıklarda olan eksiklik ve engellilik durumunun Allah’ın varlığının delili olarak görmektedir. Ona göre eğer kâinat kendi kendine oluşsaydı, bir zaman parçası diğerinden, bir durum diğer bir durumdan ve bir sıfat diğerinden kendisine uygun olanı tercih etmesi veya zaruri olması gündeme gelmezdi ama kâinatın çeşitli zamanlarda farklı sıfat ve hallere bürünmüş olması onun kendi kendine olmadığına kanıttır. Bu durum, kâinata bulunan iyilik-kötülük, hastalık-sağlık, fayda, zarar gibi zıtlıkları içinde barındıran âlemin kendi

¹⁸⁴ Hûd 11/7.

¹⁸⁵ Mülk 67/2.

¹⁸⁶ İnsan 76/2.

¹⁸⁷ En’âm 6/165.

¹⁸⁸ Yaran, Cafer Sadık, *Kötülük ve Theodise*, Vadi Yayınları, Konya, 1997, s.116.

¹⁸⁹ Bâkılânî, *el-İnsaf*, s. 50

¹⁹⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhid*, s.215-221.

kendine var olmadığını ve fani olduğunun kanıtıdır. Yani Mâtürîdî'ye göre varlıklarda bulunan zıtlıklar Allah'ın birliğine delil teşkil etmektedir.¹⁹¹

“De ki: Onları ilk defa var eden diriltecektir. O, her yaratılmışı hakkıyla bilendir.” O, sizin için yeşil ağaçtan ateş yaratandır. Şimdi siz ondan yakıp duruyorsunuz.”¹⁹² ayeti Allah'ın zıt şeyleri yaratarak mahlûkat içindeki hikmetinin derinliğini göstermektedir.

Engellilik halinin hikmetine bağlı olarak şöyle bir rivayet nakledilebilir; “Allah Âdem'e soyunu gösterdi ve Âdem onlar arasında zenginlik-fakirlik, güçlülük-zayıflık bakımından büyük farklar olduğunu gördü. Yine soyu içinde cüzzam, körlük gibi hastalıkları gördü. Ve Allah'a sordu: niçin benim zürriyetime bunları yaptın. Onları eşit olarak yaratsaydın olmaz mıydı? Allah'ta buna cevaben onların şükretmeleri için böyle yarattım.”¹⁹³ dedi.

Bu rivayete göre Hz. Âdem'in sorusu, zürriyetinin içinde bulunduğu halin hikmetini anlama çabasıdır. Yani her şeyde bir hikmet vardır. Hiçbir şey sebepsiz yere olmamıştır.

Tüm bunlardan sonra engellilik ve musibetlere eleştirel gözle bakanların, kâinatın nasıl işlediğinden habersiz oldukları düşüncesi oluşur. Çünkü tüm bu zıtlıklar kâinatın birbirini tamamlayan parçalarıdır. Kötülük ve çirkinlikler, iyilik ve güzelliğin ortaya çıkması için zaruridir. Yani iyi şeyler zıtları sayesinde belirgin hale gelebilir. Kâinattaki nizamın devamlılığı ve korunması bu denge sayesinde devam etmektedir. Musibetlerin bir olumlu yanı da insanı eğitmesidir. Baş ettiği güçlükler insanları bilinçlendirir, güçlendirir, iradesini daha olgun kullanmasını sağlar.¹⁹⁴

Şu kâinattaki her şey Allah'ın ezeli ilmi ve iradesi kapsamında intizam ve düzen içinde yaratılmaktadır. Yani her şey ilahi bir planlama içinde devam etmektedir.

İnsan fitri olarak iyiliklere sahip çıkma ve onlarla övünme, gururlanma içgüdüsüne sahiptir. İşte burada gurur ve kibirlenmenin önüne geçmek adına kader

¹⁹¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, s.57-59.

¹⁹² Yâsin 36/79-80.

¹⁹³ Beyhaki, *şuabu'l-iman*, IV, 107.

¹⁹⁴ Coşkun, İbrahim, *İlahî Adalet ve Engelli Bireyler*, Kitap Dünyası, İstanbul, 2016, s. 156-157.

müessesesi devreye girmekte ve iyi olan her şeyin Allah'tan olduğu uyarısını yapmaktadır. Çünkü iyilikleri yapılmasını Allah ister ve kulda bunu yaparsa zaten görevini yapmış olur. Kötülükler karşısında ise sorumlu olan insandır. Çünkü Allah'ın yasakladığı şeye yönelip onu yapmıştır. İradesini veren Allah'tır ama kendi seçip yaptığı için sorumluluk insana aittir. Yani buradan da teklif ve sorumluluğun var olduğunu insana verilen irade ile anlıyoruz.¹⁹⁵

Kader inancına sahip olan insanlar her zaman ümitli ve güçlü dururlar. Başarı elde ettiklerinde tevazu ile karşılayıp şükrederler. Musibetlere maruz kaldıklarında ise bunun Allah'ın bir hikmete göre takdir ettiğini düşünerek sabrederler.

Son olarak şunlar da eklenebilir, kader inancı engelli bireyler ve ailelerinde olumlu duygular kazandırır. Onlar Allah'ın imtihanı ile karşılaştıklarını Allah'ın bunu belli bir hikmetten dolayı onlara verdiğini ellerinden gelen tüm çabayı gösterdikten sonra tevekkül ile sabretmeleri gerektiğini ve ilerde bunun mükâfatını alacaklarını düşünürler.

6. DUA

Dua kelimesi, sözlükte, çağırmak, istemek, sevk etmek anlamlarına gelen “d-a-v” kökünden türeyen bir kelimedir.¹⁹⁶ Bunun dışında iyilik, yarar ve Allah'ın büyüklüğü karşısında kulun acizliğini bilmesi gibi anlamlara da gelir.¹⁹⁷

Terim olarak ise kulun huşu ve yalvarma ile Allah'tan bir şeyler istemesi manasındadır. Bu biraz daha açılırsa; kulun tüm benliği ile rabbine yönelip, bir şeyin meydana gelmesini Allah'ı hamd ve sena ederek, kendi acizliğini ve fakirliğini bilerek, O'ndan istemesidir.¹⁹⁸

Dua, kulluğun en önemli göstergelerinden biri olarak görülebilir. İnsan dua ederek Allah'ın her şeye kâdir olduğunu, her şeyin yaratıcısı olduğunu, insanın gerçek manada tek dost ve yardımcısı olduğunu gösterir. Dua, kul ile rabbi arasında

¹⁹⁵ Yazır, M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, s.31-32.

¹⁹⁶ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arâb*, “d-a-v” md. , s.257-262; Cübrân, *er-Raid*, “d-a-v” s. 671-672; Cürcânî *Kitabü't-Tarîfât*, “d-a-v” md. s.172; Zebîdî, *Tâcü'l Arûs*, XXXVII-XXXVIII, s.25-28.

¹⁹⁷ Cilacı, Osman, “dua” md. *DİA*, İstanbul, 1994, IX, s. 529-530.

¹⁹⁸ Ökçesiz, Muhammed, *Kader-Dua İlişkisi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Konya, 2007, s. 10.

bir iletişimidir.¹⁹⁹ İnsan acizliğini ve iradesinin sınırlarını bilerek muradını Allah'tan ister. İnsan, dua ile kendisinde olan eksikliğin farkında olur. Çaresizliğini, kendi gücünün yetersizliğini, her şeye gücü yetene bildirir ve bu şuur ile ondan istekte bulunur.²⁰⁰

Dua, kula karşı Allah'ın bir lütfu ve ihsanıdır. Ayrıca kulun Allah'a teşekkürlerini ilettiği bir yoldur. Allah, Kur'an'da kullarının dua etmelerini ister.²⁰¹ Dua eden kullarını överken²⁰² etmeyenleri kınar.²⁰³ ““(Ey Muhammed!) De ki: “Duanız olmasa, Rabbim size ne diye değer versin! Siz yalanladınız. Öyle ise azap yakanızı bırakmayacak.”²⁰⁴ ayetiyle de duanın önemi anlaşılır. Hadis-i Şerifler'de bize duanın önemini²⁰⁵ ve örneklerini bildirir.²⁰⁶ Bu konuda âlimlerimizde duanın mü'min üzerine farz olduğunu savunurlar.²⁰⁷

Kur'an-ı Kerim'de dua ile ilgili ayetlere bakılırsa, sadece dua kavramı bile yaklaşık iki yüz ayette geçmektedir. Bu bir yönden de Allah'ın duaya verdiği önemi gösterir. Dua kavramı, ayetlerde Allah'ı tanıma, O'na iman ve ibadet etme, yüceliğini görerek hürmet ve sevgi gösterme, ona sığınma, yardım ve isteklerini talep etme, çağırma, seslenme gibi anlamlara gelmektedir.²⁰⁸

Allah, insanlara dua etmelerini emretmiş,²⁰⁹ bu işlemin kulun fitrî özelliklerinden olduğunu söylemiştir.

Burada dua ile ilgili birkaç ayet örnek olarak verilebilir: “Rabbimize alçak gönüllüce ve için için dua edin. Çünkü O, haddi aşanları sevmez. ”²¹⁰ “(Ey Muhammed!) De ki: “Duanız olmasa, Rabbim size ne diye değer versin! Siz yalanladınız. Öyle ise azap yakanızı bırakmayacak.”²¹¹

¹⁹⁹ Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, ter. Süleyman Ateş, Ankara İlahiyat Fakültesi, Ankara, 1975, s. 244.

²⁰⁰ Ökçesiz, Muhammed, *Kader-Dua İlişkisi*, s. 11.

²⁰¹ A'râf 7/29-55-56-80; Ğafir 40/14-60-65.

²⁰² Kehf 18/28; Secde 32/16; Enbiya 21/90.

²⁰³ İsrâ 17/83; Furkan 25/77.

²⁰⁴ Furkan 25/77.

²⁰⁵ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, “dua 3594- 3596” VI, s. 182-184;

²⁰⁶ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, “dua 3594-3895” VI, s.5-185.

²⁰⁷ Bebek, Adil, *Din ve Düşünce Açısından Dua*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 1998, s. 14.

²⁰⁸ Bakara 2/23; A'râf 7/29, 56, 180, 200; Enfâl 8/9; Ğafir 40/14-40-65.

²⁰⁹ Fatıha 1/4; Yunus 10/106; Kasas 28/88.

²¹⁰ A'râf 7/55.

²¹¹ Furkan 25/77.

Dua, kulun Allah'a bağılılığının ve kul ile Rab arasındaki ilişkinin en güzel göstergesidir. Bu sebeple de Resul(sav), duanın, ibadetin özü olduğunu söylemiştir. Duanın hadislerdeki yerine bakıldığında çok geniş bir alana sahip olduğunu görülür. Hadislerdeki genel tema Allah'ın büyüklüğünü düşünerek yaşamak, onu her türlü çirkin şeylerden ve noksanlıklarda tenzih etmektir. Bunun yanında Resul(sav)'un örnek olarak verdiği pek çok dua çeşidi vardır. Dua meselesi hadis ilminde çok büyük bir yere sahiptir.

Burada birkaç tanesi örnek olarak verilebilir: “Dua ibadetin kendisidir.”²¹² “ Allah'a dua eden herkese icabet vardır. Bu icabet ya dünyada peşin olur ya da ahirete bırakılır yahut da dua ettiği miktarda günahından hafifletmek suretiyle olur. Yeter ki kişi günah talep etmemiş veya sıla-i rahimin kopmasını istememiş olsun.”²¹³.

Duaların kabulü konusunda Kur'an-ı Kerim'de bildirilen “ Bana dua edin kabul edeyim”²¹⁴ ayeti durumu özetlemektedir. Allah bu ve benzeri ayetlerde kullarının dualarını kabul edeceğini söylemektedir.²¹⁵

“Dua insana nasıl bir psikoloji verir” sorusu şöyle cevaplandırılabilir: Duanın insan üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu ispatlanmış bir gerçektir. Dua eden kimse bir rahatlama ve güven duygusunun hazzını almaktadır, bu da o kişinin ruhen güçlenmesine ve inancının kuvvetlenmesine sebep olmaktadır. Dua, insanın içini boşaltma ve dertlerini dost bildiği Rabbine anlatma vesilesidir. Kul böylece rahatlar ve korkularını hafifletir. Dua insanda fitri bir olgudur. Aslında insan zor bir duruma düşünce yahut çaresiz kalınca kendinden daha güçlü ve her şeye yetişebilen Rabbine istemsizce yönelmektedir.²¹⁶ Yine dua eden kişi onu dinleyen, ona merhamet eden, onun derdine derman olabilecek birinin varlığını bilir. Dua ettiği Rabbinin gücünün her şeye yettiğini bilir. Yani onun ihtiyaçlarını giderecek ve onu koruyacak mutlak güç sahibi birinin her an onu işittiğini düşünerek bir ferah ve rahatlama hisseder.²¹⁷

Şimdi duanın kader içindeki yerini incelemeye çalışalım:

²¹² Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, “dua 3594” VI, s. 184.

²¹³ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, “dua 3840-3841” VI, s. 181-182.

²¹⁴ Mü'min 40/60.

²¹⁵ Tâ-hâ 20/82; Nisâ 4/110-129; Maide 5/9; Neml 27/62; Yunus 10/89; Enbiya 21/76-84-88-90.

²¹⁶ Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, Ankara 1998, s.27.

²¹⁷ Nursi Said, *Mektubat*, Envar Neşriyat, İstanbul, 1986, s. 302.

Dua, kader içinde, Allah'ın ezeli ilmi çerçevesinde değerlendirilir. Mutezile, dua konusunda kulun, Rabbinden kendisi için yararlı olan şeyleri yaratmasının, zararına olan şeyleri yaratmamasını istemesi olarak tanımlamaktadır. Mutezile zaten kulun iradesinde ve fiillerinde hür olduğunu iddia etmektedir. Durum böyle iken Allah'tan iyi olanı yaratması ve kötü olanı yaratmamasını istemek onların fikirleri ile çatışmaktadır. Mutezile'nin bu tanımı da eksiktir ve akla yatmaz.²¹⁸

Dua, kulun, Rabbiyle yakınlaşması, O'nunla iletişime geçmesi manasını taşır. Allah, kulları için bazı emir ve yasaklarda bulunmuş ve bunlara uymalarını istemiştir. Kul da iradesi ve tedbiri ile bunlara tabi olmuştur. Kul, bu kurallara uyarken fitrî olarak kendisine verilen dua ile rabbinden yardım istemiş ve onun istediği gibi yaşamaya çalışmıştır.

Allah, dua ederek kendisinden isteklerde bulunan kuluna hiçbir zaman sen benim sana verdiğimden, senin için takdir ettiğim şeyden şikâyetçi misin tarzında bir yaklaşımda bulunmamıştır.²¹⁹ Aksine kulun, O'na dua ile yaklaşmasını ve her türlü şeyi ondan istemesini buyurmuştur. Buna dair ayet ve hadislerle temas etmiştik. Allah'ın ezeli ilminin her şeyi kuşattığını daha önce pek çok kez incelemiştik. Dua konusu da bununla ilgilidir. Allah, ezeli ilmi ile kulun tercihini sözlü ve fiili duasını bilmektedir. Allah'ın bunu bilmesi kulun duasını iptal etmez. Çünkü kul bu ilmin ne şekilde olduğundan habersizdir. Kulun bir şeye yönelmesi, o yöndeki talepleri ve fiilen de bunu tercih etmesiyle, Allah, onun isteğini yeri ve zamanı uygun geldiğinde onun için hayırlı ise verir. Kula düşen dua edip, bunun için gereken çabayı gösterip, tevekkülle karşılığını rabbinden beklemektir.

(Ancak) Rabbin diyor ki: “Bu, bana göre kolaydır. Nitekim daha önce, hiçbir şey değil iken seni de yarattım.”²²⁰

İslam âlimlerine göre, dua, Allah'ın takdirinin bir parçasıdır. Ezelde duaya bağlı olarak takdir edilmiş olan şeyler dua vasıtasıyla olacaktır. Zaten Allah kulun bu duasını yapacağını bildiği için takdirini ona göre yazmıştır.²²¹

²¹⁸ Kadî Abdülcebbar, *Şerhü'l-Usulî'l-Hamse*, II, s.242-243.

²¹⁹ Furkan 22/77; Ahkâf 46/5.

²²⁰ Meryem 19/1-9.

²²¹ Yazır, M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, s.89-90.

Bu konuda Allah'ın ezeli ilminin varlığının zorunlu olan bir şeyi değil de var olması mümkün olan her şeyi kapsadığını, bu mümkünlerden birini insanın tercih ve yönelimleri sonucunda yarattığını, insanın duasının da bu mümkünlerden birini oluşturduğunu söyleyen fikirlerde vardır.²²² Bu da makul bir yorumdur.

Sonuç olarak şunlar söylenebilir: Allah'ın ezeli ilmi tüm her şeyi kuşattığı gibi duayı da içine almaktadır. Allah, kulun edeceği duayı da ezeli ilmi ile bilmektedir. Yani dua zaten Allah'ın takdirinin bir parçasıdır. "Dua kaderi değiştirir" tabiri kullanılmaz ama duanın kulun kaderinde etkili olduğu söylenir. Ve bu Allah'ın ezeli ilmi içerisinde gerçekleşmektedir.

---

²²² Özdemir, Metin, *Allah'ın Bilgisinin Ezeliliği ve İnsan Hürriyeti*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.132.

SONUÇ

İrade ve kader arasında nasıl bir ilişki olduğu geçmişten günümüze kadar tartışılan problemlerdendir. İslam toplumunda da bu tartışmalar olmuş ve birbirinden farklı görüşler ortaya çıkmıştır.

Hz. Peygamber zamanında, Resul'ün (sav) hayatta olması ve vahyin devam etmesinden dolayı kader, problem olarak ortaya çıkmamıştır. Çünkü sahabiler bu konudaki soruları peygambere danışabiliyorlardı. Ancak Hz. Osman döneminden sonra yaşananlardan dolayı insanlar bunu sorgulamaya başlamışlardır. Bu dönemde farklı görüşlerin temelleri oluşmaya başlamıştır. Emeviler döneminde ise kader meselesi fikri bir konu olmaktan çıkarak siyasi bir kimliğe bürünmeye başlamıştır. İnsanlara yapılan eziyetlerden, kader sorumlu tutulmuş ve zalimlikler meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Bu durum siyasi, itikadî alanda insanın hür iradeye sahip olduğuna dair görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

İrade-kader ilişkisine dair Cebriyye, Mutezile ve Ehl-i sünnetin görüşleri farklı noktalarda bulunmaktadır.

Cebriyye, insana hiçbir irade tanımazken, Mutezile, kaderi yok saymıştır. Bu iki ekolünde görüşlerinde hataya düştüklerini, Kur'an-ı Kerim'den ve hadis kaynaklarından öğreniyoruz. Kur'an-ı Kerim'de ezeli ilim ve irade sahibi yaratıcı olarak Allah gösterilmektedir. Bunun yanında tebliğe muhatap olan ve yaptıklarından sorumlu tutulan insan vardır. Yani ne Allah'ın takdiri geçersizdir ne de insan iradeden yoksundur. İşte bu noktada Ehl-i sünnetin görüşleri dikkat çekmektedir.

Ömrünün kırk yılını Mutezile içinde geçiren ve daha sonra ondan ayrılan Eş'âri, Allah'ın mutlak kudret ve irade sahibi olduğunu, her şeyi ilmi ile bilip takdiri ile yarattığını söylemektedir. Eş'âri'nin görüşleri, genellikle Mutezile'ye cevap niteliğinde şekillenmiştir. Her şeye Allah'ın sıfatları noktasından bakan Eş'âri, O'na noksanlık atfedecek her şeyden sakınmaktadır. Her şeyin yaratıcısının Allah olduğunu söylerken, cebre düşmemek ve insanın iradesini açıklamak için kesb teorisini ortaya atmıştır. Buna göre insan, Allah'ın onda yarattığı kudret ile fiillerini yapar. Eş'âri, "insanda irade vardır" tabirini açıktan söylemese bile insanda olan bir

şuur halinden bahsederek, insana ait iradeyi kabul etmiştir. Eş'âri'nin iradenin varlığını açıktan söylememesi, Allah'a noksanlık atfetmekten çekinmelerinden kaynaklanmaktadır.

Eş'âri ile aynı dönemlerde yaşayan Mâtûrîdî ise her şeyin yaratıcısının Allah olduğunu ama insanın iradesinde hür olduğunu söyler. Mâtûrîdî, irade-kader ilişkisine, Allah'ın ezeli ilmi noktasından bakar. Ona göre Allah ezeli ilmi ile her şeyi bilir. O sebeple kulun hür iradeye sahip olması, Allah'a bir noksanlık getirmez. Her şeyin yaratıcısının Allah olduğu hususunda Eş'âri ile aynı görüşte olan Mâtûrîdî, kulun iradesi konusunda Eş'âri'den daha açık ve nettir. İnsanda olan iradeyi ihtiyar olarak adlandıran Mâtûrîdî, insanın ihtiyarî yani tercih edip yönelmesiyle Allah'ın, onun için o fiili yaratmasından bahseder. Ona göre Allah'ın küllî iradesi, kulun ise cüz'î iradesi vardır. Allah'ın küllî iradesi ise insanın iradesi dâhil her şeyi içine almıştır.

Eş'âri ve Mâtûrîdî, irade-kader ilişkisinde orta yolu tutmuşlardır. Allah'ın iradesini de insanın iradesini de yok saymamışlardır. Eş'âri bu konuda Mâtûrîdî kadar açık olmasa da her ikisinde de hem Allah'ın hem de insanın iradesi görülmektedir. Allah'ın her şeyi kuşatan mutlak iradesi ve kulun tebliğe muhatap olması için gerekli olan hür iradesi ikisinin de ortak düşüncesidir. İki Ehl-i sünnet mezhebi de Mutezile ve Cebriyye gibi ekollere karşı insanlara doğru yolu göstermeye çabalamışlardır.

Tüm bu açıklamalar ortaya koymaktadır ki; geçmişte olmuş ve gelecekte olan her şey Allah'ın ilmi, iradesi ve kudretiyle oluşmaktadır. Yani her şey Allah'ın kaderidir. Bu kaderin içinde insan iradesini hür olarak kullanabilmektedir. Kaderin, insan üzerinde zorlayıcı bir etkisi yoktur. İnsan, iradesini hür bir şekilde kullanırken aynı zamanda ilahi bir iradenin ve güçlü bir yaratıcının olduğu gerçeğiyle, gönüllerini huzurda tutmaktadır.

Çalışmamızın devamında kader meselesi içinde tartışılan insana hidayet verilmesi ve insanın dalalette bırakılması, ecelin zamanı ve değişmesinin mümkün olup olmadığı, rızkın azaltılması ve çoğaltılması, musibetlerin sebebi ve duanın

kadere etkisi gibi konular Allah'ın takdiri ve insanın iradesi noktasından incelenmiştir.

Bu meseleler, kader meselesi içerisinde, günümüzde halen pek çok insanın yanıt aradığı meselelerdir. Bu konularda sorular yine ilahi irade ve insan iradesinin ilişkisini anlamamaktan kaynaklanmaktadır.

Kader meselesi içinde tezimizde yer verdiğimiz meselelerin her biri ayrı bir tez konusu niteliğinde ve kelimâ dâhil pek çok alanın konusu içerisinde yer almaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

ABDÜLBÂKÎ, Muhammed Fuad, *el-Mu‘cemü’l-müfehres li elfâzi’l-Kur‘âni’l-Kerîm*, Tebliğ Yayınları, İstanbul, 1985.

AKARSU, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılap Yayınevi, İstanbul, [t.y.].

ALİYYÜ’L KÂRİ, *Fıkhı Ekber Şerhi*, ter. Yunus Vehbi Yavuz, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

ALTINTAŞ, Ramazan, *Kur’an’da Hidayet ve Dalalet*, Pınar Yayınları, İstanbul, 1995.

AYDIN, Ali Arslan, *İslam İnançları ve Felsefesi*, DİB, Ankara, 1964.

AYDIN, Hüseyin, *Ebu’l Hasen el-Eş‘âri’de Nazar ve İstidlal*, Fecr Yayınları, Ankara, 2012.

AYDIN, Mehmet, *Dinler Tarihine Giriş*, Din Bilimleri Yayınları, Konya, 2002.

AYDIN, S. Mehmet, İkbâl’in Felsefesinde İnsan, *AÜİFD*, XXIX, Ankara, 1999.

BÂCÛRÎ, İbrahim, *Hâşiyetü’l-Bâcûrî Ala Metni’l-Bürde*, Matbaatü'r-Raci, 1318.

BAĞDÂDÎ, Ebu Mansur Abdülkaahir, *el-Fark Beyne’l-Fırak*, ed. Fethi es-Seyyid, Mektebetü’t Tefvikiyye, Kahire, [t.y.].

-----, *Kitâbu Usulü’l-Din*, Alizade Rahmî, İstanbul, 1928.

BÂKILLÂNÎ, Ebu Bekr Muhammed b. et-Tayyib, *Kitabü’t-Temhid*, Mektebetü’ş Şarkıyye, Beyrut, 1957.

-----, *El-İnsaf*, Dâru’t-Tevfiki, Kahire, 2000.

BAYRAKTAR, Fatma, *Dua-Kader İlişkisi*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.

BEBEK, Adil, *Din ve Düşünce Açısından Dua*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 1998.

BEYHAKÎ, Ebu Bekir Ahmed B. Hüseyin, *Şuabu’l-İman*, Thk. Muhammed Es-Said Zağlul, Daru’l Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1989.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Muvazzah İlm-i Kelam*, Bilmen Yayıncılık, İstanbul, [t.y.].

BUHARİ, Ebu Abdillâh Muhammed İbn İsmâil, *Sahih-i Buhari*, çev. Mehmed Sofuoğlu, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1987.

CENGİZ, Lütfi, *İslam'ın İlk Dönemlerinde Kader*, Palet Yayınları, Konya, 2012.

CİLACI, Osman, “dua”, *DİA*, IX, İstanbul, 1994.

COŞKUN, Ahmet, *Kur'an-ı Kerim'de Rızık ve İktisadi Hayat*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2010.

COŞKUN İbrahim, *İlahî Adalet ve Engelli Bireyler*, Kitap Dünyası, İstanbul, 2016.

CÜBRÂN, Mesud, *er-Raid*, Dâru'l İlm Li'l-Melayn, Beyrut, 1962.

CÜRCÂNÎ, Ebü'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali, *Kitabü't-Tarîfât*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlı, Dâru'n Nefais, Beyrut, 2003.

CÜVEYNÎ, Abdümelik b. Abdullah, *el-Akîdetü'n-Nizâmiyye*, Matbatü'l Envar,[y.y.], 1948.

-----, *Kitâbü'l-İrşâd İla Kavati'l-Edille Fi Usuli'l-İ'tikad*, thk. Muhammed Yusuf Musa, Ali Abdülmün'im Abdülhamid, Mektebetü'l-Hanci, Kahire, 1950.

ÇAĞRICI, Mustafa, **HÖKELEKLİ**, Hayati, “irade”, *DİA*, XXII, İstanbul, 2000.

DAVUDOĞLU, Ahmed, *Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1978.

EBU'L BEKA, *Mu'cemün Fi Mustalahat ve'l-Furuku'l-Lugaviyye*, Müessesetü'r Risale, Beyrut, 1998.

EBU ZEHRA, Muhammed, *Tarihü'l-Mezayibü'l-İslamiyye*, Dâru'l-Fikri'l Arabî, [y.y.], [t.y.].

ELMALILI M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul, [t.y.].

EŞ'ÂRİ, Ebu'l-Hasan İbn Ebu Bişr Ali b. İsmâil b. İshak, *Eş'âri Kelamı*, ter. Kılıç Aslan Mavil, Hikmet Yağlı Mavil, İz Yayıncılık, İstanbul, 2016.

-----, *el-İbâne an Usuli'd-Diyane*, thk. Fevkıyye Hüseyin Mahmud, Dâru'l Kitab, Kahire, 1987.

-----, *el-Lüma*, thk. Muhammed Emin ed-Dannavi, Dâru'l-Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 2000.

-----, *Makalâtü'l-İslamiyyin ve İhtilafü'l-Musallin 1-2*, tah. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Mektebetü'n -Nehdati'l-Mısıriyye, Kahire, 1950.

-----, *Risale fi İstihsani'l-Havd fi İlmi'l-Kelam*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.

ERDEMCİ, Cemalettin, **KILAVUZ**, A. Saim, *İslami İlimlerde Metodoloji-III*, “*İnsan İradesi ve Kudret-i İlahiye Bağlamında Kader Meselesi*” editör: İlyas Çelebi, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2011.

FÎRÛZÂBÂDÎ, Ebü't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed, *el-Kamûsü'l-Muhit*, Dâru'l-Alemi'l-Cami, Beyrut, [t.y.].

GAZZÂLÎ, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *İtikatta İktisat*, çev. Osman Z. Soyyiğit, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1971.

-----, *İhyau Ulumi'd-Din*, Bedir Yayınları, İstanbul, 1974.

-----, *Kitabü Maksadi'l-Esna Şerhu Esmailahi'l-Hüsna*, Matbaatü'd Tedamün, [y.y.], [t.y.].

-----, *el-Mustesfa Min İlmi'l-Usul*, Dâru Sadır (Emiriyye mtb.), Beyrut, 1322.

GÖLCÜK, Şerafettin, *Bâkılânî Ve İnsanın Fiilleri*, TDK, Ankara, 1997.

-----, Kaza ve Kader Konusu, *BÜİFD*, II, sy. 2, Bayburt, 2015.

-----, *İslam Akaidi*, Esra Yayınları, Konya, 1992.

-----, **TOPRAK**, Süleyman, *Kelam*, Tekin Kitabevi, Konya, 2012.

-----, *Kelam Açısından İnsan ve Fiilleri*, Kayıhan Yayınları, Konya, 1979.

GÜLER, İlhami, *Allah'ın Ahlakîliği Sorunu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2000.

HEYSEMÎ, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman, *Mecmaü'z-zevaid ve menbaü'l-fevaid*, Daru'l-Kütübi'l-Arabi, Beyrut, 1967.

HÖKELEKLİ, Hayati, *Din Psikolojisi*, Ankara 1998.

-----, “istircâ”, *DİA*, XXIII, İstanbul, 2001.

HULEYF, Fethullah, *Kitâbü't-Tevhîd Mukaddimesi*, Hicret Yayınları, İstanbul, 1981.

İŞİK, Harun, *Mâtürîdî'ye Göre Kaza Ve Kader*, Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2011.

İŞİK, Kemal, *Mâtürîdî Sisteminde İman Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, Fütüvvet Yayınları, Ankara, 1980.

İZUTSU, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, ter. Süleyman Ateş, Ankara İlahiyat Fakültesi, Ankara, [t.y.]

İBNÜ'L HÜMÂM, Kemalüddin, *Kitâbü'l-Müsamere Bi Şerhi'l-Müsayere*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1979.

İBN ASAKİR, Ebu'l Kasım Dimeşkî, *Tebyinü Kezibi'l-Müfteri Fi Ma Nusibe İle'l-İmam Ebu'l-Hasan el-Eş'ari*, tah. Ahmed Hicazi es Sekka, Dâru'l Cil, Beyrut, 1995.

İBN FARİS, Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Faris b. Zekeriyya, *Mu'cemu mekayisi'l-luga*, Daru'l-Cil, Beyrut, [t.y.].

İBN FÛREK, Muhammed b. Hasan, *Mücerred Makalat-ı Şeyh Ebu'l Hasan el Eş'âri*, Beyrut, 1987.

İBN MANZÛR, Cemaledin Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensari, *Lisanü'l-Arâb*, Dâru's Sâdr, Beyrut, [t.y.].

İSFEHÂNÎ, Râgıb, *el-Müfredât*, thk. Safvan Adnan Davudî, Dâru'l Kalem, Dimeşk, 2002.

İBN TEYMİYYE, Ebu'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim, *Mecmuatü'r -Resalili'l-Kübra*, el-Matbaatü'l Amire, Kahire, 1323.

-----, *Minhacü's-Sünneti'n-Nebeviyye*, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, 1986.

İZMİRLİ, İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelam*, haz. Sabri Hizmetli, Umran Yayınları, Ankara, 1981.

KADÎ ABDÛLCEBBÂR, Ebu'l-Hasan el-Hemedânî el-Esedâbâdî, *Şerhü'l-Usuli'l-Hamse Mutezile'nin Beş İlkesi*, çev. İlyas Çelebi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2013.

KARAGÖZ, İsmail, *Kur'an'a Göre Musibetler Açısından İnsan ve Toplum*, Çelik Yayınevi, İstanbul, 1996.

KESKİN, Halife, *İslam Düşüncesinde Kader ve Kaza*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1997.

KILAVUZ, Ahmed Saim, *Ebu Seleme es-Semerkandi ve Akaid Risalesi*, İstanbul, 1989.

KURTUBİ, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr b. Ferh el-Ensari el-Hazreci el-Endelusi, *el-Camiul-Ahkami'l-Kur'an*, ter. Beşir Eryarsoy, Buruc Yayınları, İstanbul, 1997.

KUTLUER, İlhan, "İlim", *DİA*, XXII, İstanbul, 2000.

KUTLUAY, Yaşar, *Tarihte ve Günümüzde İslam Mezhepleri*, Selçuk Yayınları, Ankara, 1968.

MÂTÜRİDÎ, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed, *Kitâbü't-Tevhîd*, el-Mektebetü'l-İslamiyye, İstanbul, 1979.

-----, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, tahkik, müracaat Bekir Topaloğlu, Mizan Yayınevi, İstanbul, 2010.

MEYDAN, Larouse, *Büyük Lugat Ve Ansiklopedi*, VI, Meydan Yayınevi, İstanbul, 1990.

NECCÂR, Muhammed Ali, *el-Mu'cemü'l-Vasit*, thk. İbrahim Mustafa, Ahmed Hasan ez-Ziyad, Hamid Abdülkahir, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

NESEFÎ, Ebu'l Muin Meymun b. Muhammed, *Bahru'l-Kelam*, Mektebetü Dârü'l Ferfur , Dımeşk, 2000.

-----, *Kitâbü't-Temhid Li Kavaidi't-Tevhid* çev. Hülya Alper, İz Yayıncılık, İstanbul, 2010.

-----, *Tabsiratü'l Edille fi Usuli'd-Din*, nşr. Hüseyin Atay, Şaban Ali Düzgün, DİB, Ankara, 2003.

NURSI, Said, *Mektubat*, Envar Neşriyat, İstanbul, 1986.

OKUMUŞ, Namık Kemal, *Allah, İnsan ve Tabiat Yasaları Bağlamında Ecel Problemi*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2014.

ÖKÇESİZ, Muhammed, *Kader-Dua İlişkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Konya, 2007.

ÖZDEMİR, Metin, *Allah'ın Bilgisinin Ezeliliği ve İnsan Hürriyeti*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2003.

ÖZLER, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde İnsan Hürriyeti*, Nun Yayıncılık, İstanbul, 1997.

PEZDEVÎ, Ebu Yusr Muhammed, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, ter. Şerafettin Gölcük, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1980.

SÂBÛNÎ, Nureddin, *Mâtürîdî Akaidi*, ter. Bekir Topaloğlu, DİB Yayınları, Ankara, 1995.

-----, *el-Bidâye fi Usûli'd-Din*, Dımeşk, 1979.

ŞEHRİSTÂNÎ, Abdülkerim, *el-Milel Ve'n-Nihal*, çev. Mustafa Öz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2015.

-----, *Nihayetü'l-İkdam fi İlmi'l-Kelam*, London, 1938.

ŞEYHZÂDE, Abdurrahim b. Ali, *Nazmu'l-Feraid ve Cem'ul Fevaid*, [y.y.], [t.y.].

TABERÎ, Ebu Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid, *Tefsirü'l-Kebir*, Dârü'l-Kitâbü's-Sakafî, Ürdün, 2008.

TAFTAZANÎ, Saadettin Mesud, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1991.

TAŞKÖPRÜZADE, Ahmed Efendi, *Miftahü's-Saade ve Misbahü's-Siyade*, Dârü'l Kütübü'l İlmiyye, Beyrut, 1985.

TEHANEVÎ, Muhammed Ali b. Ali b. Muhammed, *Keşşafu Istılahati'l-Fünun*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2006.

TİRMİZÎ, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi, *Sünen-i Tirmizî*, ter. Osman Zeki Mollamehmetoğlu, Yunus Emre Yayınları, İstanbul, [t.y.].

TOPALOĞLU, Bekir, *Kelam İlmine Giriş*, Damla Yayınevi, İstanbul, 1981.

TOPRAK, Süleyman, “Neseî'nin Tabsıratü'l-Edille'sinde Kaza ve Kader”, *SÜİFD*, Konya, 1985.

TUNÇBİLEK, Hüseyin, *İslam Düşüncesinde Allah'ın İlmi*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003.

TURHAN, Kasım, *Kelam ve Felsefe Açısından İnsan Fiilleri*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2003.

ULUDAĞ, Süleyman, *İslam'da İnanç Konuları Ve İtikadi Mezhepler*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1992.

YARAN, Cafer Sadık, *Kötülük ve Theodise*, Vadi Yayınları, Konya, 1997.

YAVUZ, Yusuf Şevki, “hidayet”, *DİA*, XXVII, İstanbul, 1998.

-----, “istitaat”, *DİA*, XXIII, İstanbul, 2001.

-----, “kader”, *DİA*, XXIV, İstanbul, 2001.

YAZICIOĞLU, Mustafa Said, “fiil”, *DİA*, XIII, İstanbul, 1996.

-----, “İslam Kelamında Önemli Bir Mesele İstitaat”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 1986.

-----, *Mâtürîdî ve Neseî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, Akid Yayıncılık, Ankara, 1988.

YEPREM, M.Saim, *İrade Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî*, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1980.

ZEBÎDÎ, Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Hüseyinî, *Tâcü'l-Arûs min Cevahiri'l-Kamus*, thk. Abdülmunim Halil İbrahim, Kerim Seyyid, Muhammed Mahmud, Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2007.

ZEMAŞERÎ, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşaf*, thk, tlk ve dirase: Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavviz, Mektebetü'l-Ubeykan, Riyad, 1998.

WATT, W. Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı, Şa-to Yayınları, İstanbul, 2001.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öz Geçmiş

1992 yılında Konya'da doğmuştur. İlköğretim ve liseyi Konya'da tamamlamıştır. 2010-2015 yılları arasında Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde eğitim görmüş ve mezun olmuştur. Mezun olduğu yıl Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı/Kelam Bilim Dalında yüksek lisans eğitimine başlamıştır. 2018 yılında mezun olmuştur. Arapça ve İngilizce bilmektedir.